АЛЕКСАНДЪРЪ МОСОЛОВЪ

з. генералъ-лейтенантъ отъ
руската армия

БЪЛГАРИЯ
1878-83

СПОМЕНИ

Превелъ отъ ржкописа
майоръ ЛЕОНИДЪ ПАСПАЛЕЕВЪ

СОФИЯ
Печатница на Военно-издателския фондъ
1936

На Столичния Кметъ
Г-нъ Инж. ~~[illegible]~~ Иванъ Ивановъ
въ знакъ на дълбоко уважение
и искренно възхищение отъ неговата
дейность въ Столицата, — за добъръ
споменъ отъ първия Софийски кметъ
и Авторъ
А. Мосоловъ

АЛЕКСАНДЪРЪ МОСОЛОВЪ
з. генералъ-лейтенантъ отъ
руската армия

БЪЛГАРИЯ
1878-83

София Окт. 1936.

СПОМЕНИ

Превелъ отъ ржкописа
майоръ **ЛЕОНИДЪ ПАСПАЛЕЕВЪ**

СОФИЯ
Печатница на Военно-издателския фондъ
1936

Александъръ II — Царь-Освободитель

Предговоръ

Отъ близкитѣ лица на Руския императорски комисарь князъ Дондуковъ-Корсаковъ, а сѫщо и на българския владѣтель принцъ Александъръ Батембергъ, азъ единственъ останахъ живъ. Още отъ детинство азъ другарувахъ съ децата на Дондуковъ и се ползувахъ съ покровителството на Княза. Той, при напущането си на България, като че ли ме бѣ завещалъ на своя приемникъ, князъ Александъръ. Съ този последния азъ станахъ тъй близъкъ, че влизането за менъ въ неговия кабинетъ бѣ разрешено презъ всѣко време. Въ продължение на четиригодишната ми служба, азъ се виждахъ почти всѣки день съ него и то не само по служебни въпроси.

Ето защо, отъ само себе си се разбира, че моитѣ спомени за тѣзи две сѫдбоности за България лица не могатъ да бѫдатъ напълно безучастни, както това бѣ направилъ историческия изследвачъ. Самиятъ фактъ на моето принудено напущане на свитата и уволнението ми отъ служба, както въ България, така и въ Русия, даватъ лична окраска на моитѣ преживѣлици. Тукъ азъ съмъ се помѫчилъ, колкото би ми било възможно да засегна по-малко политически въпроси, съ които не бѣхъ запознатъ тогава подробно, а и сега съмъ се докосналъ до тѣхъ дотолкова, доколкото това би било необходимо за разбирането, на онова време, което тукъ съмъ описалъ.

Надѣвамъ се, че моитѣ спомени ще помогнатъ да се изясни въпроса, какъ се разви и назрѣ руско-българския конфликтъ, на колко много случайности се дължи той, и каква роля изиграха дори и нѣкои второстепенни лица.

Не бива да се забравя това обстоятелство, че периодътъ на първоначалния политически животъ въ България съвпада съ времето на едно голѣмо безпѫтие въ управлението на Русия. Императорътъ Александъръ II, въпрѣки опозицията отъ страна на консерватизма на русяото дворянство, съ своята воля и твърдость въведе замисленитѣ отъ него либерални реформи. Часть отъ дейцитѣ, които помагаха на Императора въ тази трудна и хуманна работа, очакваха отъ него да довърши започнатия вече планъ: привличане на рускитѣ граждани къмъ участие въ управлението на страната

Противъ това последното се опълчи по-голѣмата консервативна часть отъ руската общественость, а и самиятъ Императоръ започна да се колебае какво решение да вземе. Започналата се конспиративна дейность застрашаваше правителството и самия Господарь. Терорътъ, съ който тази конспирация искаше да ускори настѫпването на революцията, подъ лозунга „земя и свобода“, предизвика тържеството на реакцията презъ втория периодъ отъ царуването на Александъръ II. Това предизвика започването на мѣрки, които имаха за цель да ограничатъ даденитѣ отъ по-рано реформи.

Въ правителството се забелязваха две течения: първото, което желаеше да се запазятъ реформитѣ и да се разширятъ, и второто — да се ограничатъ реформитѣ, като противодействие на крайнитѣ политически насоки. Едното, което настояваше за парламентаризъмъ, а другото за засилване на автокрацията. България се яви като опитно поле на първото течение, надѣвайки се, че сполучливиятъ примѣръ на конституционното управление въ Княжеството ще помогне да се въведе сѫщото управление и въ Русия.

Презъ това време въ Русия нѣмаше отговоренъ кабинетъ. Инструкциитѣ, давани отъ министритѣ на своитѣ подчинени, бѣха най-противоречиви. Всѣко ведомство имаше свои възгледи и тѣ се отразяваха на възгледитѣ на тѣхнитѣ представители въ България.

Липсата на Руски министъръ-председатель принуждаваше князъ Александъръ често да се обръща направо къмъ Александъръ II за съгласуване на различнитѣ противоречиви указания, давани отъ рускитѣ съветници въ новото Княжество. Това ненормално положение нѣмаше фатални последици въ царуването на Александъръ II, който имаше пълно довѣрие на своя племенникъ. Наистина, онѣзи които правѣха доклади на Господаря, благодарение на различието на своитѣ възгледи, често предизвикваха трудни, дори неизпълними решения за Княза, но все пакъ той успѣваше на време да се справи съ тѣхъ презъ време на честитѣ си посещения въ Петербургъ.

Ала съвсемъ другояче тръгнаха работитѣ при царуването на Александъръ III: чувствуваше се отсѫтствието на интимность между двамата братовчеди, спречкване съ князъ Александъръ презъ време на коронацията съ главния докладчикъ на Александъръ III по работитѣ въ България, Н. К. Гирсъ (министъръ на външнитѣ работи), най-после, разногласие по отношение на интереситѣ на България и Русия относно желѣзопѫтния въпросъ. Всичко това създаде все поизострени отношения. Като резултатъ бѣ несъгласието между двамата владѣтели, отбелязано отъ менъ въ последната глава на тѣзи ми спомени.

Главната заслуга на Русия за създаването на Българското княжество бѣ създаването на редовна войска. Вложениятъ трудъ за първоначалното възпитание на войската даде своитѣ плодове. Своя прьвъ изпитъ българската войска издържа блѣскаво презъ 1885 год. Вложенитѣ въ военното възпитание начала и развити отъ българскитѣ офицери, бѣха отъ голѣма полза за армията, която подготвиха и за славнитѣ подвизи презъ 1912—1913 год.

За преуспѣването на българската армия голѣмо значение има и князъ Александъръ, който искрено обичаше войската. Благодарение на своя военenъ талантъ той направи много за организацията на войската и прояви напълно своитѣ способности, като пълководецъ презъ Сръбско-българската война.

Менъ ми се иска да подчертая безпредѣлната обичь, която князъ Александъръ хранѣше къмъ Царь Освободителя и безусловната му преданость къмъ Русия презъ първата половина на неговото царуване.*) Но, разбира се, азъ не мога да оправдавамъ князъ Александра за разрива му съ моето отечество, когато то тъй рицарски и тъй безкористно защити българитѣ. Но тукъ посочвамъ ония подробности по този нещастенъ конфликтъ за Княза и България, за да изтъкна само смекчаващи вината за Княза обстоятелства.

Моля четцитѣ да ми простятъ за недостатъчното систематично изложение на моята книга. Тукъ азъ съмъ изказалъ своето лично мнение само по отношение на чисто военнитѣ въпроси, по които смѣтамъ, че съмъ и най-компетентенъ и мисля, че този ми трудъ не ще бѫде безинтересенъ за българското офицерство.

Изказвамъ моята искрена благодарность на моитѣ български другари, които ми помогнаха да събера необходимия материалъ; на страната, за нейния радушенъ приемъ и особено на Софийското столично кметство за неговото голѣмо внимание и помощь; сѫщо така и на Гвардейския коненъ полкъ, който всѣкога е билъ внимателенъ и любезенъ къмъ своя прьвъ командиръ.

Авторътъ

---

*) Въ книгата на графъ Корти „Падането на тритѣ династии“ на стр. 267 е дадена извадка отъ писмото на князъ Александъръ, изпратено до баща му. Тамъ е казано: „Азъ обичамъ и почитамъ Императора като Бога, обичамъ Русия, но ненавиждамъ Петербургъ и всички креатури на тази столица“.

ГЛАВА I

Какъ попаднахъ въ войната презъ 1877 год. и какъ въ последствие останахъ въ България

Лейбъ-Гвардейскиятъ коненъ полкъ отъ 1-а гвардейска дивизия, въ който служехъ азъ презъ 1877 год., не бѣ причисленъ къмъ действуващата войска и трѣбваше да остане за охраната на Петербургъ. Менъ ми се искаше да отида на фронта. За тази цель азъ се явихъ при командира на полка, баронъ Фредериксъ, впоследствие сѫщиятъ министъръ на Императорския дворъ, и го помолихъ да бѫда преведенъ въ Киевския хусарски полкъ, който отдавна вече се намираше на Балканитѣ. Ала моятъ преводъ доста много се забави.

Пламтейки отъ юношески огънь да се сражавамъ, азъ се явихъ при Началникъ щаба на гвардейскитѣ войски, графъ Воронцовъ-Дашковъ, за да го помоля да ускори превода ми. Ала, оказа се, че мойто служебно писмо по превода нейде се е загубило. Графътъ обеща да възобнови ходатайството и дори да ускори това телеграфически.

Явихъ се пакъ на командира на полка, и бѣхъ крайно зарадванъ, когато той ме прегърна и ми съобщи, че тъкмо преди малко била излѣзла заповѣдь, съ която могатъ да бѫдатъ прикомадировани свърхъ-щатнитѣ офицери отъ 1-а дивизия въ 2-а гвардейска, която следъ нѣколко дни заминава.

Бѣше ни предложено да теглимъ жребий въ кой полкъ да ни прикомандироватъ. Менъ ми се падна въ Лейбъ-гвардейския Гродненски хусарски полкъ. Трѣбваше да побързамъ и отпѫтувамъ за Варшава, отдето последниятъ ешелонъ заминаваше следъ три дни. Съ голѣмъ трудъ азъ успѣхъ да издействувамъ да ми се разреши да взема и конетѣ си съ пѫтническия влакъ, съ който успѣхъ на време да стигна въ Варшава.

Съ менъ пѫтуваше Андрей Величко, бившъ вахмистръ отъ 4-и ескадронъ на конната гвардия, когото взехъ като слуга още когато бѣше въ полка доброволецъ. Като опитенъ началникъ на долнитѣ чинове Величко изведнъжъ доби голѣмо влияние надъ своя господарь т. е. надъ менъ. Той съхраняваше всичкитѣ ми пари, като ми даваше отъ тѣхъ само толкова, колкото ми бѣха потрѣбни, полагаше постоянно грижи за менъ. Той ме събуждаше сутринь, за да отивамъ на служба, а ако ли не ми се ставаше изведнъжъ и не се подавахъ на неговитѣ уговорки, тогазъ Андрей съ своята голѣма гладиаторска сила грабваше ме на ръце и ме поливаше въ ваната съ студена вода.

Той тръгна на война съ желание и до Варшава пътуваше съ двата ми коня. Презъ цѣлото време на войната не се отдѣляше отъ менъ, както и презъ време на пребиваването ми въ България. Следъ напускането ми на България Величко остана въ София и стана гавазинъ на князъ Александъръ.

Азъ тукъ не ще описвамъ нито военнитѣ действия на полка, нито моитѣ лични преживѣвания презъ време на войната. Искамъ само да кажа, коя бѣ една отъ причинитѣ, предизвикала въ менъ желание да остана на служба въ България. Като конна часть Гродненския полкъ често влизаше прѣвъ въ нѣкое село, едва освободено отъ турското владичество. Виждахъ радостьта на селянитѣ при срещата имъ съ рускитѣ войници — тѣхнитѣ избавители отъ турското иго. Силно впечатление ми бѣха направили обезобразенитѣ трупове на старцитѣ, женитѣ и децата и звѣрствата на башибозуцитѣ.

Всичко това, отъ една страна радостьта и довѣрието, а отъ друга — незаслуженото страдание на българския народъ, предизвикаха у менъ голѣма симпатия къмъ българитѣ и ме сродиха съ тѣхъ.

Войната се свършваше. Нашиятъ полкъ получи заповѣдь да заеме Родосто. Градътъ бѣ заетъ, само че отъ прозорцитѣ на къщитѣ по насъ стреляха. Градътъ скоро бѣ очистенъ отъ турцитѣ, почти безъ загуби: само единъ човѣкъ бѣше раненъ. Командирътъ на полка, принцъ Алтенбурски, изпрати донесение, че е превзетъ Родосто съ бой, за което получи орденъ и бѣ назначенъ за комендантъ на града. Следъ като се настанихме набързо изъ града, азъ и моя другарь Лауницъ, отъ сѫщия полкъ, се приготвихме да отидемъ на баня. Понеже ни предупредиха, че отиването на баня не е безопасно, тъй като всички баняджии сѫ турци, то ние решихме да се съблечемъ голи, но да запазимъ при себе си орѫжието. Тъй започнаха и да ни триятъ теляцитѣ голи, но съ опасани саби и съ револвери въ рѫце.

Въ градското казино мѣстното гражданство ни даде балъ. Нашиятъ обозъ бѣ вече пристигналъ, така че ние на бала се явихме въ пълна парадна униформа. Цѣлата аристокрация на града се бѣше събрала. Дамитѣ бѣха съ деколтирани рокли, но уви, тѣ приказваха само на гръцки и затова обяснявахме се само съ жестове. Нѣкои отъ тѣхъ бѣха довели и децата си. Презъ време на танца започна да плаче едно дете. Майката на детето веднага остави кавалера, съ който танцуваше и започна да кърми детето си. Удобството на деколтето сега стана очевидно.

Въ всички офицери и войници настроението бѣше повишено, очаквайки да станатъ нѣкакви събития, които изъ дъно ще промѣнятъ нашия животъ. Чувствуваше се, че краятъ на войната е близъкъ. Всѣки день, всѣки часъ очаквахме прекратяването на военнитѣ действия. Всѣка сутринь голѣма тълпа отъ военни се събираше предъ пощенската станция, за да чака новини. Най-после пристигна и заповѣдьта по армията...

Всички сме радостни, викаме ура, пиемъ шампанско. Сжщевременно и пристигналитѣ вестници съобщаваха за пълната наша победа.

По случай сключеното примирие дадохме и ние балъ на Родоската аристокрация.

Нашата победа — края на войната, менъ ме радватъ, но и тревожатъ. До сега живѣехъ день за день, не се замисляхъ върху никакъвъ въпросъ, не мислѣхъ за утрешния день. Останахъ живъ и сега ще трѣбва да мисля за бждещето си. А какво именно? Да се завърна въ полка това значи: пакъ манежъ, офицерска язда и ескадронни учения. Това ми се виждаше скучно следъ войната. Искаше ми се още, още да остана на изтокъ, тукъ гдето въздухътъ и природата сж малко по-особени; искаше ми се да помогна и на българитѣ, които презъ време на войната обикнахъ.

Азъ нѣколко дни обсжждахъ своитѣ планове за бждещето съ Лауницъ *), мой другарь по полкъ, чиито мисли бѣха близки на моитѣ. За щастие нашитѣ съмнения скоро бѣха улеснени. Излѣзе заповѣдь, съ която се разрешаваше на гвардейскитѣ офицери, които желаятъ, че могатъ да останатъ на служба по гражданското ведомство въ България. Желаещитѣ трѣбваше да подадатъ за цельта заявление. Тъй като съ подаването на служебно писмо това би било доста мжчно, то ние решихме да се възползуваме отъ излѣзлата заповѣдь и за тази цель заминахме за Санъ-Стефано, за да се осведомимъ лично за всичко.

Тъкмо по това време пристигна и моята атестация въ Гродненския полкъ, а сжщо и заплатата и фуражнитѣ пари за тритѣ коня за осемь месечния походъ.

Това бѣ една доста голѣма сума златни монети, наблъскани здраво въ кожената кесия.

---

*) В. Ф. фонъ Деръ Лауницъ, въ последствие стана Сантъ Петербургски градоначалникъ. Сжщиятъ падна убитъ отъ метежници при откриване на Института за Експерименталната медицина на 3. I. 1907 година.

Въ деня на нашето пристигане въ Санъ-Стефано, едва що бѣхме се настанили съ Лауницъ въ стаята си и се любувахме на чудно хубавия изгледъ на морето, изведнъжъ пода започна да прави вълнообразни движения и като че цѣлата стая се движеше. Започна да пада мазилката, затвориха се вратитѣ. Следъ минута новъ ударъ. Предъ очитѣ ни започнаха да се рушатъ кѫщитѣ, като картонени, отъ земетресение.

Отъ всички страни се чуваха викове, населението бѣ въ паника. Полуоблѣчено то изтичваше на улицата по-далече отъ кѫщитѣ, които заплашваше опасностьта.

Тази първа нощь въ Санъ-Стефано ние прекарахме на брѣга на морето, подъ открито небе.

Князъ Черкаски, заведващъ гражданското управление, го нѣмаше въ Санъ-Стефано. Стана нужда да потърсимъ нѣкои отъ неговитѣ чиновници. Това нѣщо всѣкога забавя работата и намалява нейния успѣхъ. Колкото по-низко стои администратора, толкозъ той е по-важенъ и по-бавенъ и като че ли той всичкитѣ си сили насочва, за да отложи работата, която сте му възложили.

Указа се, че за постѫпването ми на служба по гражданското ведомство е необходима атестацията ми отъ полка. Лауницъ, който още въ Русия служеше въ сѫщия полкъ веднага получи онова, което му бѣ необходимо. Моята работа рискуваше да се усложни доста много съ изпращането на писмо до Петербургъ, за което бѣха потрѣбни много, много месеци. Тогава азъ се решихъ на едно крайно срѣдство. Отидохъ въ Главната квартира при командира на конвоя на Негово Величество, князъ Василчиковъ, съ който бѣхме служили въ единъ полкъ. Азъ му изложихъ работата и го помолихъ да се застѫпи за менъ. Той бѣ тъй добъръ и тъй приятелски ми съчувствуваше, че дойде заедно съ менъ въ гражданското управление и тамъ даде най-добри отзиви за мене. Неговитѣ думи бѣха достатъчна гаранция и менъ не ми правѣха повече прѣчки. Но азъ закъснѣхъ. Лауницъ, който по-рано отъ мене се бѣ записалъ, получи последната свободна ваканция за окрѫженъ управитель. Менъ сѫщо ме назначиха на сѫщата длъжность, но въ Кавала. . . която още се намираше въ турски рѫце. Тъй като преминаването на Кавала подъ наше управление можеше да закъснѣе съ нѣколко месеци, то азъ помолихъ да бѫда временно прикомандированъ къмъ централното управление. Кавала не бѣше присъединена къмъ България. Благодарение на тази случайность азъ останахъ при централната власть и това обстоятелство само способствуваше за моята кариера.

Съ прискърбие трѣбва да призная, че нашата администрация доста лекомислено се отнесе къмъ управлението на освободенитѣ земи, благодарение на липсата на административенъ опитъ и практика. Когато азъ се заинтересувахъ да видя инструкциитѣ по управлението, менъ ми казаха, че има такива, състоещи се отъ единъ печатенъ листъ — текстъ и две страници съ пояснение на законитѣ, които въ сѫщность липсваха въ канцеларията. Централното управление реши да ме прикомандирова къмъ Софийския губернаторъ Алабинъ. Очакваха само неговото съгласие, което щѣше да дойде не по-рано отъ 4—5 недѣли.

Следъ подписване на мирния договоръ бѣше ни разрешено да посещаваме Цариградъ. Всички офицери имаха желание да отидатъ тамъ, но нѣмаха цивилни дрехи. Задължително бѣше да отиваме само съ цивилно облѣкло въ Цариградъ. Но скоро изхода бѣше намѣренъ. Върху мундиритѣ ние облѣкохме носенитѣ тогава черни кожени палта противъ дъждъ, а форменитѣ копчета бѣха обвити съ платъ. Съ шалчета закрихме блѣскавитѣ си яки. На главитѣ си турнахме фесове. Отъ километъръ можеха да се познаятъ, че новитѣ турци сѫ руски офицери. . . Въ всѣки случай, бѣше изпълнено искането на турскитѣ власти. Следъ нощитѣ, прекарани на различни биваци и въ различни ханове, истинско наслаждение бѣше да се спи на хубавъ креватъ, въ добре уреденъ хотелъ въ Пера, и да се нахрани човѣкъ на маса, сервирана по европейски. Започналата се горещина незабавно ме застави да потърся цивиленъ костюмъ, но феса ми се хареса и азъ тъй привикнахъ къмъ него, че продължавахъ да го нося.

Стамбулъ гъмжеше отъ руска младежь, дошла отъ главната квартира, отъ Щаба на Главнокомандващия, и отъ гвардейскитѣ полкове. Измѫчени отъ дългитѣ походи, разтѫжили се за удоволствия и наслади, офицеритѣ сега ги наваксваха изъ различнитѣ заведения на източната столица. Събранитѣ пари сега потекоха, като широка рѣка.

Около насъ се навъртаха цѣла плеада най-различни мошеници, сводници, кокотки отъ всички степени и най-различни типове, съ които сѫ тъй богати източнитѣ пристанищни градове. Разказитѣ за тѣзи ни приключения биха могли да се опишатъ въ дебели томове.

Красотата на града и околноститѣ, неговитѣ дворци и джамии, чудно хубавитѣ лунни нощи край Босфора ми направиха силно впечатление. Азъ бѣхъ щастливъ да се запозная съ единъ турски офицеръ, бившъ воененъ аташе въ Парижъ, който се указа високо културенъ човѣкъ съ изтънченъ вкусъ, а освенъ това и прекрасенъ водачъ.

Започнаха да пристигатъ женитѣ на офицеритѣ отъ Русия. Създадоха се кружоци, компании и групи. Нашитѣ дами успѣха дори да посетятъ харемитѣ на богатитѣ паши. Тѣхното любопитство за тѣзи зрелища бѣ възбудено до крайность.

Единъ петъченъ день, презъ време на селямлъка, пристигна инкогнито Главнокомандващиятъ Великиятъ Князъ. За да не се отличава отъ другитѣ, и той като тѣхъ бѣ облѣченъ въ кожухъ и съ фесъ. Но придворнитѣ и полицията, разбира се, знаеха кой е той и затова на насъ, като на съпровождащи Князя офицери, бѣха отредили удобни мѣста. Великиятъ Князъ бѣше въ весело настроение, и се шегуваше съ нашия архи-източенъ видъ. Но той смѣташе, че единственото лице, което прилича на турчинъ, това е завеждащиятъ пощата при Главната квартира, отъ свитата на генералъ Чингисъ Ханъ, на когото лицето съ поставенъ фесъ, наистина, имаше свирепъ азиатски изгледъ.

Моята кесия бързо започна да олеква, и затова азъ се принудихъ да оставя цариградскитѣ съблазни. Отстжпвайки на молбата на онѣзи, които заминаваха за Русия, азъ купихъ още два коня на низка цена. И така, азъ се снабдихъ съ шесть коня. Понеже нѣмахъ достатъчно срѣдства да превозя конетѣ си по желѣзницата, тръгнахъ съ тѣхъ по обикновенъ пжть, отначало въ Родосто, за да си взема сбогомъ съ Алтенбургския принцъ, командирътъ на Лейбгвардейския Гродненски полкъ и съ другаритѣ си отъ полка. После се отбихъ въ Чорлу, дето ме очакваше Андрей, а отъ тамъ за София. Моето пжтуване продължи повече отъ две седмици, Доброто време и дивнитѣ пейсажи на богатата българска природа разнообразяваха доста изморителния спортенъ нумеръ.

Нашиятъ малъкъ керванъ обръщаше на себе си всеобщо внимание. Когато ние влизахме въ нѣкое село, намиращо се на пжтя ни, насъ ни заобикаляха селяни. Щомъ научеха, че сме руси, тѣ ни канѣха у себе си на почивка. Ние гледахме да изберемъ нѣкоя кжща, която имаше голѣмъ навесъ, подъ който да можемъ да настанимъ конетѣ. Отъ сѣно или отъ слама си правѣхме удобни легла за спане. Следъ разседлаване на конетѣ и поставянето на храната имъ, ние се запжтвахме при стопанитѣ на обѣдъ. На Величко винаги му помагаха гостоприемнитѣ българи: носѣха вода и чистѣха конетѣ.

Макаръ, че нито Величко, нито азъ не знаехме български езикъ, все пакъ, Величко много добре се разбираше съ населението. Проститѣ хора, дори отъ различни националности, като че бързо намиратъ единъ общъ езикъ, на който се разбиратъ.

Обикновено, обѣдътъ съ който ни гощаваха, се състоеше отъ супа и кокошка. Кокошката биваше разкжсана на дребни части, които се поставяха на едно глинено гърне съ широкъ отворъ. Вжтре освенъ месото поставяха пиперъ и различни други треви. Гърнето се поставяше върху жаръ и се сипваше вжтре вода. Когато слагаха трапезата, супата я изливаха въ нѣкоя паница, а заедно съ нея се изсипваха парчетата отъ кокошката. Заедно съ това вкусно ястие поднасяше се още мамалига и червено вино, въ неограничено количество.

Следъ обѣдъ ние лѣгахме да спимъ. Когато преминѣше горещината азъ излизахъ навънъ и приказвахъ съ събралитѣ се селяни. Всѣки говорѣше на своя езикъ. Менъ ме интересуваше тѣхния животъ и тѣхния битъ презъ време на турското робство. Отъ това, което чувахъ да ми разказватъ, останахъ съ впечатление, че изобщо турцитѣ сѫ били сравнително търпими и не сѫ се бъркали въ всѣкидневния животъ на българското население. Населението е страдало наймного отъ заптиетата, които сѫ ги ограбвали и насила завличали моми. Дознанията, които тѣзи заптиета сѫ извършвали, сѫ били придружавани отъ наказания. Следъ като сѫ се награбвали, заптиетата сѫ си отивали, но причиненитѣ отъ тѣхъ беди не сѫ можали изведнажъ да се заличатъ и страхътъ въ българитѣ, че отново ще бѫдатъ тормозени, никога не е изчезвалъ.

Турцитѣ продавали събирането на данъцитѣ на частни лица. Тѣзи лица вършели неограничени произволи, заплашвайки населението, често пѫти, съ администрацията. Вмѣсто да събиратъ десятъкъ съгласно закона, тѣзи прекупувачи вземали половината. Населението започнало да се оплаква на своитѣ чорбаджии. Селянитѣ напълно зависѣли отъ чорбаджиитѣ, защото вземали отъ тѣхъ пари, които съ трудъ отплащали.

Тѣзи разкази ми направиха впечатление, че въ тѣхъ отсѫтствуваше злобата. Населението разправяше за своитѣ теглила, като за неизбѣжно зло.

Съ менъ приказваха старцитѣ, а младежитѣ и женитѣ се събираха отдѣлно, но се ослушваха. Старцитѣ искаха да научатъ отъ менъ какъ ние ще управляваме страната и ще събираме ли данъци. Азъ имъ обяснявахъ, че ние тукъ сме временно, докато се образува българско управление. Населението не се радваше на това, казвайки, че управлението щѣло да бѫде на чорбаджиитѣ, въ които нѣмало довѣрие.

Понѣкога младежьта правѣше хоро. Къмъ тѣхъ се присъединяваха и старцитѣ, подканяха и менъ да играя. Когато азъ се улавяхъ на хорото, редомъ съ момичетата, тѣ избѣгваха да си даватъ рѫцетѣ. Не знамъ дали това тѣ го правѣха подъ споменитѣ за турцитѣ, или просто се срамуваха.

Сутринь още преди да се разсъмне ние тръгавхме на пѫть и къмъ пладне пристигнахме тамъ, гдето щѣхме да нощуваме. Обикновено ония стопани, които ни даваха подслонъ, не желаеха да взематъ за тази услуга отъ насъ пари. Азъ имъ подарявахъ за споменъ по една турска лира. Винаги когато напускахме нѣкое село, селянитѣ ни изпращаха извънъ селото.

Презъ време на последния преходъ, при преминаване на Траянския проходъ, започна да вали силенъ дъждъ, подъ който изминахме останалитѣ четиридесеть кимометра до София. При влизането ни въ града бѣхме измокрени до коститѣ, макаръ че бѣхме се завили съ буркитѣ и башлъцитѣ и опръскани съ каль. Въ такъвъ непривлѣкателенъ видъ се проточи нашиятъ керванъ отъ шесть коня, подобно на гжски изъ улицитѣ. Започнахме да мечтаемъ за нѣкоя кръчма, кждето бихме се укрили отъ дъжда, бихме се поизсушили и подкрепили силитѣ си. Изъ улицитѣ имаше малко минувачи, а и тѣзи които срѣщахме на нашитѣ въпроси отговаряха неохотно и неразбрано. Изъ пжтя при жгъла на една широка улица и една малка пресѣчка забелязахме една широко разтворена врата. Азъ изпратихъ Андрей да разузнае. Указа се, че това е една изоставена турска кжща. Ние веднага я окупирахме.

Кжщата имаше две стаи съ дървени орнаменти. Въ двора се намираше още една кжщичка съ подъ отъ глина. Тамъ Андрей настани конетѣ. За да дамъ пълна картина на моето жилище, ще прибавя, че по срѣдата на двора се издигаше единъ голѣмъ клонестъ джбъ, около който впоследствие обикаляше едно младо мече, заловено на Витоша. Още не бѣхме успѣли да се настанимъ въ жилището и ето че приснигна полицейския и ни поиска документитѣ. Полицаятъ доста много се зачуди, като се научи, че азъ съмъ руски офицеръ. Указа се, че губернаторътъ Алабинъ билъ забелязалъ нашия керванъ отъ прозореца на жилището си и си помислилъ, че това е може би нѣкоя македонска чета, дръзко пжтуваща срѣдъ бѣлъ день презъ столицата и носеща ограбенитѣ вещи. Минувачитѣ отъ улицата бѣха помогнали на полицията да ни намѣрятъ. Азъ попитахъ полицая дали ще мога да остана въ заетата отъ менъ кжща. Тази кжща е била бившъ харемъ на единъ богатъ турчинъ, който е избѣгалъ съ турскитѣ войски. Полицаятъ ми обеща, съ разрешението на губернатора, да ми изпрати хора за необходимитѣ поправки на кжщата. Азъ го помолихъ да доложи на губернатора Алабинъ, че подиръ единъ часъ, следъ като се приготвя, ще имамъ честьта да му се представя.

Облѣченъ въ запасния си вицъ-мундиръ, препасанъ съ коланъ съ права сабя, турналъ за пръвъ пжть следъ похода ладунката и бѣлата конно-гвардейска фуражка, азъ се представихъ на новото си началство.

— Нали вие пристигнахте тукъ въ бурката и качулката съ единъ грамаденъ човѣкъ, когото помислихъ за разбойникъ?

— Тъй вѣрно, Ваше Превъзходителство. Азъ бѣхъ този, който пристигнахъ съ конь направо отъ Чорлу. Много възможно бѣше да ме смѣтнете за разбойникъ.

Алабинъ, горещъ славянофилъ и страстенъ поклоникъ на Аксакова, преди да бжде назначенъ въ България, бѣше кметъ на градъ Самара. По неговъ починъ градътъ Самара бѣ събралъ срѣдства и подарилъ знаме на Българското Опълчение, което днесъ е едно отъ националнитѣ светини. Либералъ по убеждение, бюрократъ по привички, Алабинъ бѣше доста доволенъ и гордъ отъ своето назначение, считайки за благородна мисията си да се помогне на славянската страна да заживѣе самостоятелно.

Алабинъ удобри моето желание да бжда прикомандированъ въ негово разпореждание, за изучване дѣлата на окржжния управитель и ми обеща своята помощь. Главниятъ мой ржководитель щѣше да бжде софийскиятъ окржженъ управитель полковникъ Францевичъ-Спокойски, бившъ началникъ на военно окржжие въ Русия, който се отличаваше съ особени организаторски способности. Губернаторътъ щѣше да го помоли той да ржководи моитѣ занятия.

Когато се завърнахъ у дома намѣрихъ двама работника, които поправяха вратитѣ, една българка миеше пода. За да не имъ прѣча, азъ отидохъ да потърся ресторанта на французина Гери, който ме бѣ почерпилъ съ шампанско по случай идването ми за прървъ пжть въ София на 23-и декемврий 1877 год., съ единъ разездъ отъ полка, преди да влѣзатъ рускитѣ войски въ града. Ресторантътъ не бѣше много далече. Гери веднага ме позна и ме нагости съ хубавъ обѣдъ. Той самъ състави менюто и приготви un petit plat (вкусното ястие).

Всички маси наоколо бѣха заети отъ руски офицери, поголѣмата часть отъ които бѣха отъ интендантски тилови части. Едва що седнахъ и влѣзе генерала отъ свитата баронъ Н. Е. Мейендорфъ, командиръ на Кавалерийската бригада, Щаба на която се намираше въ София. Той не ме позна, но азъ се представихъ на бившия си съслуживецъ отъ полка. Баронътъ се зарадва, че е можалъ да намѣри единъ човѣкъ отъ своя кржгъ—тукъ той ужасно скучаелъ. Благодарение на дружбата ми съ барона, азъ можахъ да се отърва отъ различнитѣ гуляйджийски компании.

Мейендорфъ получаваше не само руски вестници, но и чужди, сжщо и книги, отъ които и азъ се ползувахъ. Веднъжъ азъ поканихъ барона на обѣдъ. Андрей приготви щи*) и каша. Обѣдътъ тъй много ни хареса, че ние решихме често да се хранимъ заедно, като разноскитѣ си дѣлимъ на половина. Така излизаше много по-ефтино, отколкото въ ресторанта.

---

*) Чорба отъ зеле.

Брезе (Годечка) бивша Царибродска околия

Нашето гражданско управление въ по-голѣмата си часть се състоеше отъ военни, които при стълкновението си въ живота, а още повече въ чужда страна, съ нейнитѣ своеобразни нрави, взаимноотношения и обичаи, често попадаха въ задънена улица. 1878.

Къмъ есеньта въ насъ изникна единъ отъ най-сложнитѣ и деликатни въпроси за начина и системата, по която трѣбва да се събиратъ налозитѣ (данъцитѣ). При навлизането на рускитѣ войски въ българска територия, малко необмислено въ манифеста на Главнокомандващия бѣ обещано, че ще се отмѣнятъ за винаги всички турски данъци.

Но предвидъ необходимостьта отъ срѣдства за издръжка на окопационнитѣ войски и администрацията, Главното управление реши за напредъ, до формирането на българското правителство и изработването на новата система за облагане да продължи вземанията, които сж правили турцитѣ. Тѣзи налози се състояха въ вземането на данъкъ въ натура, или както се казваше „десятъкъ“ (десетиятъ снопъ отъ полето); „бегликъ“, десетата овца и „серчимъ“, десетата коза.

Окржжнитѣ управители бѣха отрупани съ предписания и циркуляри, съ които се заповѣдваше енергично и безъ отлагане събирането на данъци. Въ София тѣзи циркуляри бѣха обсжждани отъ комисия, подъ председателството на Алабинъ. Тѣхното изпълнение бѣше много трудно. Турцитѣ даваха откупъ за данъцитѣ, а да се прибѣгнѣше до това нѣщо, това би значило да се загуби популярностьта и да се настрои цѣлата страна срещу Освободителитѣ. Ние нѣмахме специална администрация, която да събира данъцитѣ.

Въ края на краищата взе се решение окржжнитѣ управители да обикалятъ селата и да обяснятъ на селянитѣ, че Руското правителство не може да издържа на своя смѣтка администрацията въ България, и че тѣзи данъци ще бждатъ временни, докато българската администрация поеме управлението.

Селянитѣ, щомъ се научиха, че е взето решение да се събиратъ пакъ отмѣненитѣ данъци, побързаха да укриватъ реколтата и по разни начини пречеха. Окржжнитѣ управители бѣха съпровождани отъ взводове руски драгуни и тамъ кждето доброволно не даваха, вземаше имъ се насила. Този начинъ на събирането на данъци, приличаше на екзекуция, правѣше тежко впечатление, както на населението, така и на всички насъ.

Менъ ми бѣше заповѣдано да замина въ планинското село Брезе, намиращо се на сръбската граница. То се намираше на 65 клм. отъ София задъ Брезникъ. Това живописно село бѣше разположено на склоноветѣ на единъ долъ. То напомняше нашитѣ кавказки аули. Напусналъ София при изгрѣвъ слънце, а пристигнахъ на пладне въ Брезе. Когато достигнахъ до първото площадче (цѣлото село бѣше разположено на стръмни стжпала) азъ се спрѣхъ и слѣзохъ отъ коня, заедно съ съпровождащия ме български преводчикъ, известния софийски чорбаджия Хаджи Мановъ. Заповѣдахъ на моитѣ драгуни да поотпочинатъ, докато ги повикамъ за работа.

Хаджи Мановъ каза на посрещналитѣ ни българи да повикатъ кмета. Ние се разположихме подъ единъ грамаденъ столѣтенъ джбъ. Кметътъ ни застави да го чакаме цѣлъ половинъ часъ. Най-после дойде, съпровожданъ отъ нѣколко селяни. Той бѣше дребенъ, слабичъкъ старецъ, съ малки хитри очи и представляваше пълна противоположность на придружаващитѣ го съветници, които имаха разбойнически лица. Азъ обяснихъ цельта на моето идване.

— Освенъ данъцитѣ азъ ще трѣбва да взема съ себе си и петь човѣка новобранци за новоформираната българска войска.

— Брезе е старо сръбско село. То принадлежи на Сърбия. Рускитѣ власти тукъ нѣматъ работа. Не ще ви дадемъ нито новобранци, нито данъци.

— Да се съберать старейшинитѣ на селото, за да мога да имъ обясня всичко.

— Добре. Почакайте.

Хаджи Мановъ започна да ме увещава да се върнемъ, колкото може по-скоро. Единъ отъ селянитѣ бѣше го предупредилъ, че било решено всички да ни избиятъ. Азъ не повѣрвахъ на думитѣ на Мановъ, мислейки, че него го е страхъ, но за всѣки случай изпратихъ го при драгунитѣ, за да ги предупреди да бждатъ готови. Презъ това време дойде кмета съ около десетина селяни. Азъ отново повторихъ моитѣ искания и предупредихъ, че ако тѣ не бждатъ изпълнени, незабавно ще взема кмета съ себе си въ София и тамъ ще се види дали е той виновенъ, или не за своето неподчинение. Още не бѣхъ успѣлъ да свърша разговора си и видѣхъ че всички селяни, които се бѣха насъбрали на площада, се изпокриха. Азъ успѣхъ да хвана кмета за едната ржка, за да го задържа при себе си, но той легна на земята близко до краката ми. Въ този моментъ се чу залпъ изъ задъ една ограда, намираща се на около 30 крачки далечъ отъ менъ. Отъ начало азъ изтръпнахъ отъ тази изненада, но като чухъ, че куршумитѣ се забиватъ въ джба, подъ който стоехъ, тъкмо подъ главата ми, азъ разбрахъ, че тѣ наистина искатъ да ме убиятъ. Наведохъ се, уловихъ кмета съ дветѣ си ржце за дрехата и го изправихъ предъ себе си, въ видъ на щитъ. Той започна да вика „мирно“. Изсвириха още единъ-два куршума. На площада се показаха драгунитѣ съ Хаджи Мановъ. Скочихъ на коня си и високо извикахъ на събралитѣ се пакъ отново селяни:

— Бѣлиятъ руски царь обича българитѣ и затова ги освободи отъ турцитѣ. Но той иска подчинение и на това васъ ще ви научатъ. А сега, — обърнахъ се азъ къмъ драгунитѣ—пуснете кмета. Щомъ той доброволно не се съгласи да дойде съ насъ въ София, нека бѫде за това наказанъ.

Азъ заповѣдахъ на драгунитѣ да тръгнатъ по една стръмна пѫтека, по която можехме да вървимъ само въ колона по единъ. Съ револверъ въ рѫка чакахъ докато и последния драгунъ не се скри задъ завоя и преди да тръгна следъ колоната извикахъ:

— Да живѣе руския царь!

За мое очудване всички селяни изведнажъ завикаха:

— Да живѣе царьтъ!

Нѣколко минути ние се спускахме по пѫтеката спокойно, но на единъ завой започнаха пакъ да свирятъ куршуми. Изстрелитѣ се чуваха отъ къмъ планинскитѣ върхове, кѫдето бѣха успѣли да избѣгатъ селяни. Въ продължение на нѣколко километра пѫть, стрелбата ни съпровождаше, но на голѣмо разстояние, за щастие безъ загуби за насъ. Само единъ конь бѣше леко раненъ.

Завърналъ се въ София, късно вечерьта, азъ веднага доложихъ за станалото на Францевичъ. На следната сутринь Алабинъ събра съвета, на който ние съ Хаджи Мановъ подробно доложихме за станалото. Алабинъ се съветваше съ присѫтствуващитѣ за мѣркитѣ, които следва да се взематъ. Като най-младъ отъ всичкитѣ пръвъ се изказахъ азъ. Азъ предложихъ да се изпрати една рота пехота въ Брезе, за да извърши екзекуции. Кметътъ да бѫде обесенъ на сѫщия площадъ, кѫдето стреляха по менъ. Обесениятъ да виси дотогава, докато ротата стои въ селото и не се изпълнятъ исканията, които азъ бѣхъ предявилъ. Съ това да се свърши всичко, да не се повдига повече въпросъ за стрелбата на българитѣ по руски офицери.

Къмъ моето мнение се присъедини Францевичъ-Спокойски, обаче, прокурорътъ не се съгласи съ насъ. Той смѣташе, че военното време е минало и не бива да се обесва човѣкъ безъ сѫдъ. Нужно е да се извърши официално следствие и да се сѫдятъ виновницитѣ. Алабинъ се съгласи съ мнението на прокурора.

Въ Брезе се изпрати една пехотна рота и единъ следователь. Азъ сѫщо отидохъ тамъ за единъ день, за да дамъ своитѣ показания на самото мѣсто.

България — 1878—83 год.

Презъ време на следствието се установи, че два дена преди моето първо идване въ селото, били дошли въ него сръбски агенти. Тѣзи агенти дълго време убеждавали селянитѣ, че тѣ сж стари сърби, и че ако това тѣ потвърдятъ единодушно предъ международната комисия по опредѣляне на границитѣ, сръбското правителство ще имъ прости данъцитѣ и ще отмѣни викането на наборитѣ за 15 години.

Дѣлото продължи седемь месеци и се свърши съ това, че осемь души бѣха осждени на заточение въ Сибиръ, на различни срокове.

Азъ се убедихъ, че моето предложение бѣ по-практично и дори по-хуманно, когато видѣхъ тѣзи нещастни български селяни, заминаващи къмъ неизвестния за тѣхъ Сибиръ. Присждата не произведе като че ли голѣмо впечатление на жителитѣ отъ Брезе.

Губернаторътъ Алабинъ ме представи за награждаване съ орденъ Св. Владимиръ IV степень, за потушаване на бунтъ безъ употрѣба на оржжие. Азъ се чувствувахъ доста гордъ, когато още като поручикъ поставихъ въ петлицата червения кръстъ, върху черно-червената лента, който обикновено се даваше само на щабъ офицеритѣ.

Командировка за коне подарени на България

Следъ известно време Алабинъ ми даде друго поржчение, което ми донесе нови тревоги и неприятности.

Въ Пловдивъ се намираше командващия окупационнитѣ войски генералъ-адютантъ Столипинъ, баща на известния министъръ-председатель П. А. Столипинъ. Генералътъ бѣ съобщилъ на военния министръ, че предвидъ на това, че е започнато разформирането на запаснитѣ части отъ действуващата войска, останали сж 10,000 коня, които вмѣсто да се изпратятъ въ Русия, понеже ще струва скжпо и ще се отрази на тѣхната годность, най-добре би било да се подарятъ на българското население. Столипинъ намираше тази постжпка за единъ красивъ жестъ, а още повече би било и доста целесъобразно, тъй като конетѣ били предназначени за попълване на артилерията и, следователно, сж годни за полска работа. Императорътъ се съгласи съ мнението на Столипинъ. Алабинъ бѣше помоленъ да изпрати единъ кавалерийски офицеръ за приемане на конетѣ и отвеждането имъ въ София, отдето щѣха да бждатъ разпредѣлени по окржзи.

Тази мисия трѣбваше да изпълня азъ.

Съ пристигането си въ Пловдивъ, азъ се явихъ на генералъ-адютанта Столипинъ, тогава началникъ на Окупационнитѣ войски. Той ме прие извънредно любезно и ми обеща [illegible] си съдействие. Въ щаба получихъ две заповѣди. Едната за приемане на конетѣ, а другата за командира на запаса, артилерийски капитанъ, въ която се заповѣдваше да здаде на менъ конетѣ. Конскиятъ запасъ и неговиятъ началникъ се намираха нѣколко километри далечъ отъ Пловдивъ.

Азъ намѣрихъ капитана въ една разкошно мобелирана селска кѫща. Стаитѣ бѣха покрити съ килими и отъ нейде намѣрена мека мебелъ. Въ неговата канцелария работѣше цѣлъ щабъ отъ офицери и двадесеть писари. Той ме покани на обѣдъ. По всичко изглеждаше, че капитанътъ живѣеше на широко. Когато следъ обѣда ние заприказвахме за цельта на моето идване и той узна, че ми е отпуснатъ авансъ за тази работа 3.000 лева, той дълго време се смѣ.

— Нека изпиемъ още по една чаша вино и азъ ще ви обясня своята организация. Менъ ми се полагатъ по щатъ два помощника офицери и двама писари. Съ препискитѣ по приемането, сдаването и продоволствието на стотици хиляди коне, преминали презъ рѫцетѣ ми, едва могатъ да се справятъ двайсеть писара и петь офицера. Азъ имъ плащамъ заплата и ги храня отъ икономиитѣ по фуража. Моятъ щатъ е незаконенъ, но той е необходимъ за изпълнение на законитѣ, които изисква отчетностьта. Конетѣ не ще могатъ да достигнатъ до София, а вашиятъ авансъ не ще достигне да се доставятъ и опашкитѣ имъ тамъ, които вие ще трѣбва да отсѣчете, за да докажете, че конетѣ наистина сѫ изостанали нейде по пѫтя.

Той ме заведе къмъ коновяза. Тукъ видѣхъ нѣколко хиляди коне, обраснали съ голѣми влакна, отъ нѣколко месечното имъ стояне на открито и доста измършавѣли, поради необходимата на командира имъ економия. По-голѣмата часть отъ тѣхъ страдаха отъ краста.

Азъ разбрахъ, че за да мога да изпълня дадената ми заповѣдь, необходими ми сѫ срѣдства. Щомъ се завърнахъ въ Пловдивъ отидохъ въ щаба, но скоро се убедихъ, че никой не се интересува отъ този въпросъ. Тогава направо се обърнахъ къмъ генералъ Столипинъ. Отначало той не ме слушаше съ интересъ, но когато азъ му казахъ въ какво състояние сѫ конетѣ и всичко, което съмъ видѣлъ, генералътъ повика началникъ щаба и заповѣда да се провѣрятъ моитѣ показания. Той ми каза да остана въ Пловдивъ до свършване на разследването.

— За да не ви е скучно, азъ ви каня утре на балъ, който се дава отъ мѣстнитѣ дами. Тѣ ще бѫдатъ много радостни да иматъ въ срѣдата си гвардейски офицеръ.

Следъ нѣколко дни азъ се научихъ, че командирътъ на запаснитѣ е отстраненъ отъ длъжность и е даденъ подъ сѫдъ отъ Столипина. Менъ ми разрешиха да се завърна въ

София. Онѣзи отъ конетѣ, които горе долу сж още годни за работа щѣли да бждатъ изпратени на Алабинъ съ срѣдствата на щаба. Следъ нѣколко недѣли пристигнаха въ София двеста измършавѣли коня, едва годни за работа, които бѣха раздадени на селянитѣ.

По онова време рускитѣ вестници писаха много за този Царски жестъ, който костуваше нѣколко милиони рубли и едва следъ много години, въ едно отъ нашитѣ голѣми списания, азъ прочетохъ за сждебния процесъ, презъ време на който бѣха изнесени голѣми злоупотрѣбления въ конския запасъ на артилерийското ведомство презъ време на войната.

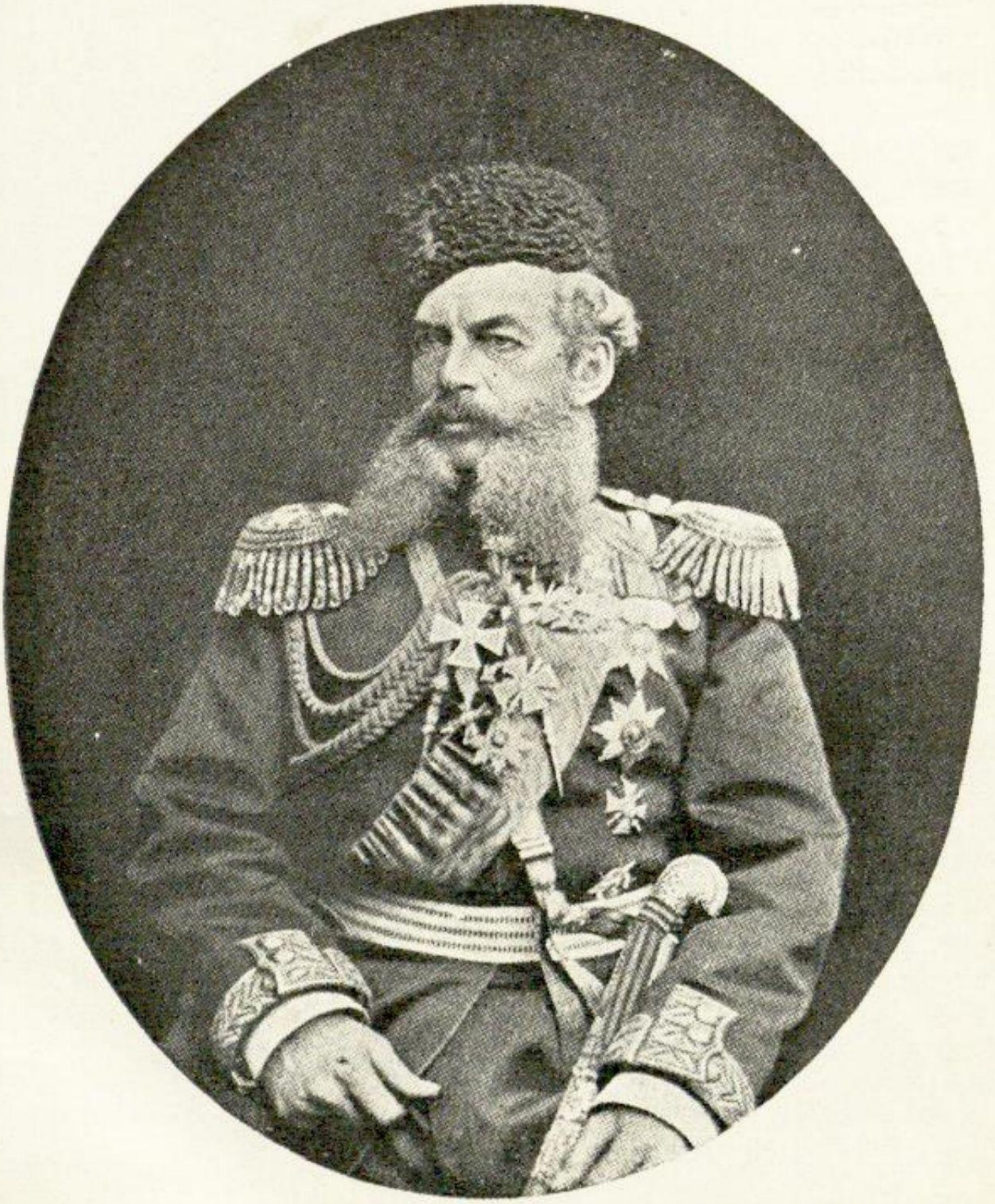

Князъ А. М. Дондуковъ-Корсаковъ

ГЛАВА II

Императорскиятъ комисарь Князъ Александъръ Михайловичъ Дондуковъ Корсаковъ

За менъ живота въ София минаваше доста еднообразно и скучно. Освенъ съ симпатичния баронъ Мейендорфъ, съ който се срѣщахме всѣки день и заедно се хранѣхме, други познати азъ нѣмахъ, нито отъ съслуживцитѣ си, нито срѣдъ обществото, което почти, че не сѫществуваше. Работата въ окрѫжното управление бѣше отъ типиченъ канцеларски характеръ и тя не ме увличаше.

За моя голѣма радость, стана известно, че за императорски комисарь въ България е назначенъ Князъ Александъръ Михайловичъ Дондуковъ, който вече бѣше пристигналъ въ Пловдивъ. Азъ доста добре познавахъ Князъ Дондукова, понеже бѣхъ въ приятелски врѫзки съ неговия синъ Михаилъ и то още когато бѣхме доброволци и заедно държахме офицерския си изпитъ. Отивайки въ дома на Дондуковъ, азъ често срѣщахъ тамъ князъ Александъръ Михайловичъ и се ползувахъ съ неговитѣ симпатии.

Срѣденъ на рѫстъ, набитъ, представителенъ, Князъ Дондуковъ бѣше получилъ европейско образование, блестящъ генералъ, запазилъ всичкитѣ черти на руски аристократъ отъ старитѣ времена, заедно съ нѣкои по-типични черти на генералитѣ отъ времето на покорението на Кавказъ. Князътъ бѣ очарователенъ въ всѣко отношение. Неговото държание предъ хората бѣ просто, почти интимно и приветливо. Но, Боже упази, ако нѣкой си бѣ помислилъ, че той стои на еднакво стѫпало съ Князя: такива, които се забравяха, Князътъ моментално ги поставяше на мѣсто. Бидейки доста ловъкъ и уменъ дипломатъ, Князътъ, незнамъ, но може би инстинктивно, а може би благодарение на голѣмия си опитъ, изведнажъ отгатваше психологията на хората, съ които му се случваше да има работа. Той всѣкога намираше нуждния езикъ и форма, за да ги подчини на своята воля и желания. Менъ много пѫти ми се случваше да бѫда свидетель на неговитѣ служебни разговори съ висши чиновници, или влиятелни лица. Князътъ бѣ много мекъ, прецизенъ, но мисъльта си винаги прокарваше твърдо. Неговитѣ заповѣди бѣха винаги кратки и ясни. Когато той се явяваше предъ войницитѣ, или предъ народа, той умѣеше да имъ въздействува, да ги увлѣче, или да ги очарова. Въ частния си животъ Князътъ бѣше наблюдателенъ, остроуменъ и интересенъ разказвачъ, обичаше да занимава вниманието на гоститѣ си и да бжде центъръ на обществото. За това си качество неговитѣ връстници го наричаха „кокетка въ мундиръ".

Михаилъ Дондуковъ бѣше адютантъ на своя баща. Другъ отъ адютантитѣ на Князa бѣше моя другарь по полкъ Ф. Ф. Треповъ, впоследствие мой шура и бждещъ Киевски генералъ-губернаторъ.

Научилъ се отъ щабнитѣ офицери, че азъ съмъ въ България и че съмъ ходилъ въ Пловдивъ, Миша Дондуковъ ми изпрати писмо, съ което ме канѣше да му гостувамъ въ главната квартира. Азъ се зарадвахъ на тази покана, която щѣше да внесе разнообразие въ живота ми, поискахъ една недѣля отпускъ, възседнахъ коня и отидохъ въ Пловдивъ. Дондукови ме приеха много любезно, дадоха ми отдѣлна стая въ щаба, а на храна бѣхъ у тѣхъ. Стариятъ Князъ съ интересъ подробно ме разпитваше за София, за нейнитѣ околности, състоянието на града и чиновническия персоналъ. Той ми съобщи, че е решилъ да пренесе щаба си въ София, която щѣла да стане столица на българското Княжество. Преди да си замина, Князътъ ми поржча да намѣря подходящо за него помѣщение въ София.

Алабинъ се понамръщи, като се научи, че е възложено на мене, а не на нему да потърси помѣщението. Азъ съ удоволствие се заехъ за възложената ми задача, обиколихъ всички подходящи за цельта кжщи и приготвихъ тѣхнитѣ планове. Резултатътъ отъ моята работа азъ изпратихъ на Миша Дондуковъ, за да направи докладъ на баща си. Още веднага бѣхъ повиканъ да отида въ Пловдивъ.

Въ мое присжтствие Князътъ свика съветъ отъ старшитѣ чинове въ щаба и разпредѣли помежду тѣхъ помѣщенията съгласно плановетѣ, които бѣхъ изпратилъ.

Самиятъ Князъ се колебаеше кое помѣщение да задържи за себе си: дали конака на предишния валия или дома, който се намираше на мѣстото, на което днесъ се намира кметството. За разрешаването на този въпросъ той изпрати заедно съ менъ сина си.

Азъ представихъ на Алабинъ Миша Дондуковъ. Алабинъ каза, че той вече билъ назначилъ комисия отъ инженери, на които възложилъ да се заематъ съ ремонта на кжщитѣ за посрѣщане на Императорския комисарь и неговия щабъ. Презъ това време ние съ Миша и архитектъ Коларъ, доста разбранъ и опитенъ човѣкъ, успѣхме да прегледаме представенитѣ отъ менъ кѫщи и да направимъ смѣтката. Смѣтката за ремонта на кѫщитѣ се указа десеть пѫти по-малка отъ тази, която бѣше представила комисията отъ инженеритѣ, назначена отъ Алабинъ.

Още веднажъ азъ бѣхъ повиканъ въ Пловдивъ, кѫдето ми се възложи окончателно да подготвя помѣщенията за Княза и за 300 души отъ щаба му. Азъ доложихъ на Дондуковъ, че се страхувамъ какво Алабинъ ще бѫде обиденъ, щомъ това се възлага на мене. Князътъ се засмѣ и ми каза, че ще уреди този въпросъ. Преди да отпѫтувамъ той ми даде писмо, за да го предамъ на Алабинъ.

Връчвайки писмото на губернатора, азъ се помѫчихъ по израза на лицето му да отгатна съдържанието на текста. Свършилъ да чете писмото Алабинъ каза:

— Щомъ като Княза желае лично самъ да рѫководи работитѣ по устройството на града въ столица, нѣмамъ нищо противъ. Азъ дори съмъ доволенъ, че отъ менъ пада всѣка отговорность. Васъ не искамъ да ви поздравя. Цѣлото недоволство на щаба ще падне върху васъ. Действувайте съ вашия архитектъ Коларъ, ще видимъ какво ще направите.

На следния день се започна кипяща работа, която азъ започвахъ отъ шесть часа сутриньта и свършвахъ до късна вечерь. Коларъ бѣше ловъкъ, енергиченъ човѣкъ, познаваше всички мѣстни предприемачи и умѣеше да се разправя съ тѣхъ. Но неприятноститѣ и спънкитѣ започнаха още отъ самото начало. Въ града вече функционираше избирателенъ градски съветъ. Неговитѣ права и длъжности не бѣха точно опредѣлени. По всѣки най-незначителенъ въпросъ, съветътъ влизаше въ писменни сношения съ губернатора. Тѣзи преписки забавяха решенията на различнитѣ въпроси и прѣчеха на работитѣ.

Свърши се съ това, че азъ не издържахъ и написахъ писмо на Миша Дондуковъ. Наскоро следъ това Алабинъ получи писмо отъ Императорския комисарь, съ което азъ се назначавахъ изпълняващъ длъжностьта градски кметъ, съ право азъ и градскиятъ съветъ да решаваме всичко, което се отнася до разквартируването на Щаба на наша отговорность. По мое искане градския съветъ избра за мой помощникъ Хаджи Мановъ, който се ползуваше съ голѣма почить срѣдъ населението. Тази мѣрка напълно ми развързваше рѫцетѣ и работата тръгна съ усиленъ темпъ, безъ задръжка.

Много отъ кѫщитѣ се намираха въ такива улички, кѫдето не бѣ възможно да се мине съ превозно срѣдство. Азъ помолихъ Алабинъ да се поуредятъ улицитѣ. Неговитѣ инженери съобщиха, че за това ще бѫде потрѣбно половинъ година време. Тогава азъ се заехъ съ разваляването на старитѣ турски изоставени кѫщи и отъ полученитѣ материали започнахъ да правя тротоари изъ улицитѣ, отъ старъ кирпичъ.

Въ София имаше и чешми. При турцитѣ чешмитѣ сѫ били поддържани съ срѣдствата на вакъфитѣ (църковнитѣ имоти).Съ избѣгване на турцитѣ, джамиитѣ и чешмитѣ бѣха изоставени, а нѣкои отъ тѣхъ и развалени. Водата бѣше необходима за града. Коларъ знаеше, че сѫществува водопроводъ, построенъ още отъ времето на римлянитѣ. Въ този водопроводъ водата идваше отъ Витоша. Ние го намѣрихме. Въ долната си часть той бѣ съвсемъ разрушенъ, но въ горната още се бѣше запазилъ, и презъ него можеше да идва вода отъ планинския изворъ. Ние набързо порѫчахме водопроводни трѫби въ Виена и ги получихме преди да замръзне Дунава.

Този водопроводъ съ постоянното му разширяване и подобрение бѣ въ употрѣбление до скоро време. Азъ споменахъ за замръзването на Дунава, защото тогава всичкитѣ товари отъ Европа пѫтуваха по Дунава до Ломъ, а отъ тамъ по сухо съ коли, презъ планинитѣ и се разнасяха изъ България.

Презъ това време положението бѣше доста окаяно, не само по отношение на водата и транспорта, но нѣмаше и топливо. Въ цѣла София нѣмаше печки. Кѫщитѣ се отопляваха съ мангали. Ние изписахме тухлени печки, но за тѣхъ нѣмаше дърва.

Погълнатъ отъ мисъль какъ ще се отопляватъ квартиритѣ на комисаря и щаба и, чудейки се какво да предприема, азъ изведнъжъ си припомнихъ, че веднажъ яздейки изъ околноститѣ на София по посока на село Клисура, бѣхъ видѣлъ пластове черенъ камъкъ, който много приличаше на камени вѫглища.

Ние незабавно съ Мановъ и Коларъ се отправихме за онази мѣстность и донесохме нѣколко чували отъ този камъкъ. Направихме опитъ и наистина се установи, че тѣзи черни камъни горятъ, но доста лошо, димятъ много и мѫчно се разгорятъ.

За нашитѣ опити съобщихме на князъ Дондуковъ, който ни изпрати единъ воененъ инженеръ. Както това често се случва, тъй и сега горди съ откритието си пожелахме да направимъ една демонстрация предъ инженера, но нищо не излѣзе. Той ни се надсмѣ и ни каза, че отъ тази работа нищо нѣма да стане.

Ние, обаче, продължавахме да упорствуваме, изпратихме на мѣстностьта работници, които започнаха да копаятъ на дълбочина и скоро наистина тѣ откриха пластове, които добре горѣха. По такъвъ начинъ, въпроса за отоплението бѣше разрешенъ въ по-голѣма или по-малка смисълъ. Когато Князъ Дондуковъ пристигна въ София той ми се присмиваше и ми казваше, че съмъ билъ открилъ горящи камъни, които се възпламеняватъ, обаче, веднажъ и той отиде на самото мѣсто, отгдето изваждаха вѫглищата и напълно оцени значението на нашето откритие. Дондуковъ ни благодари съ най-прости думи и щедро награди моитѣ помощници.

Днесъ на сжщото това мѣсто се извършва грандиозна работа по изкопаването на вжглищата. Това е „Пернишкиятъ басейнъ". Този басейнъ бѣше започнатъ да се изкопава отъ менъ само отъ единия край, а въ последствие се указа, че тамъ има грамадни запаси отъ каменни вжглища.

Работитѣ по устройството на София вървѣха трѣскаво до идването на Императорския комисарь отъ Пловдивъ, заедно съ старшитѣ чинове на неговия щабъ и неговитѣ адютанти.

Помѣщението на князъ Дондуковъ бѣ избрано отъ сина му Михаилъ, презъ време на неговото първо идване въ София. Това бѣше една голѣма кжща, по своя външенъ видъ малко привлѣкателна: намираща се на това мѣсто, дето е сега софийското кметство. Прозорцитѣ й гледаха къмъ днешната градска градина, която тогава бѣ запустѣла и обраснала съ дребни дръвчета. На срещуположната страна на градината се намираше конака.

Отъ прозорцитѣ на помѣщението на Княза конакътъ изглеждаше, като да е построенъ на възвишение. Той наподобяваше една голѣма гола казарма. Отпредъ, предъ самия конакъ, минаваше шосето. Нито градина, нито ограда имаше на около му. Вжтрешностьта на конака бѣ разграбена.

Когато азъ завършихъ доста трудната работа да настаня 300 чиновници по квартири, Князътъ лично прегледа цѣлата извършена отъ мене работа, като влизаше на много отъ чиновницитѣ въ квартиритѣ. Азъ помолихъ Дондукова да ми разреши да си подамъ оставката, като градски кметъ. Мотивитѣ ми за това бѣха, че докато азъ продължавамъ да нося службата като кметъ, молбитѣ на чиновницитѣ за промѣна на квартиритѣ и тѣхнитѣ поправки ще се продължаватъ безконечно дълго. Князътъ уважи причината ми и ми разреши въ скоро време да оставя тази длъжность.

Доколкото си спомнямъ градското управление премина подъ управлението на окржжния управитель по отношение на стопанския отдѣлъ. Административнитѣ и полицейскитѣ длъжности бѣха предадени подъ управлението на команданта на Главната квартира на Императорския Комисарь, а следъ заминаването му за Русия, бѣше създадена длъжностьта Градоначалникъ на столицата, подъ чийто ведение премина бившото градско управление.

Номинално азъ оставахъ да се числя, като чиновникъ за поржчки при губернатора Алабинъ, но фактически азъ изключително се занимавахъ съ изпълнението на различни поржчения, които ми даваше Дондуковъ. Всѣки день азъ бѣхъ поканванъ на закуска у Княза съ неговия синъ и свитата му.

Често пѫти, Князътъ самъ яздеше изъ града и затова презъ време на закуската той ми даваше заповѣдитѣ си, относно устройството на града, за да ги предамъ на губернатора или на окрѫжния управитель, като ми вмѣняваше въ длъжность да му докладвамъ всѣкога дали всичко е изпълнено.

Моята роля на предавателна инстанция не бѣше много лека и деликатна. Само благодарение на чудната тактичность на Дондуковъ менъ ми се удаде да изпълня неговитѣ искания и да остана въ добри отношения до края, както съ губернатора, тъй и съ Окрѫжния управитель.

Животътъ на Князъ Дондуковъ въ София бѣше следния: въ шесть часа сутриньта той съ каляска самъ отиваше въ Бали Ефенди (Княжево), кѫдето въ басейна на банята плаваше известно време въ топлата вода. Следъ завръщането си, до пладне, той приемаше докладитѣ въ своя кабинетъ. Той закусваше съ лицата отъ свитата си. Менюто бѣ просто, но закускитѣ всѣкога изискани.И Князътъ, и свитата по нѣколко пѫти се докосваха до ракията. Дондуковъ пиеше малко вино. Презъ време на закуската той оживѣваше цѣлата маса съ своитѣ разговори, като заставяше и другитѣ да разправятъ новини, станали презъ деня. Следъ като се нахранѣше, Князътъ почиваше около единъ часъ, а следъ това работѣше до вечерьта, но понѣкога той излизаше на разходка изъ града и се отбиваше или при нѣкой висшъ чиновникъ отъ управлението, или при нѣкой отъ бившитѣ дипломати въ София.

Въ София общественъ животъ почти не сѫществуваше. Женитѣ на чиноветѣ отъ Щаба и управленията рѣдко се показваха. Ставаха малки вечеринки само въ кѫщата на генералъ Домантовичъ, заведващъ гражданската часть и въ губернатора. но тамъ се събираха само младежи, за да потанцуватъ съ дъщеритѣ на стопанитѣ и тѣхнитѣ другарки. Тамъ отиваха и дъщеритѣ на Бурмовъ, впоследствие прьвъ български министъръ-председатель и още нѣколко госпожици, рускини и българки.

Понѣкога Князътъ устройваше нѣщо подобно на гуляй. Тогава той още презъ време на закуската предупреждаваше свитата си за това и понѣкога разрешаваше да бѫдатъ поканени и дами: женитѣ или сестритѣ на чиновницитѣ. Князътъ и ние отивахме съ коне. Напредъ вървѣха ингушитѣ*) отъ конвоя на Князя. Ингушитѣ запалваха голѣмъ огънь и печеха млади овни на шишъ.

Когато ние пристигахме на мѣстото, гдето щѣше да стане гуляя бѣха вече постлани буркитѣ и килимитѣ и наредени закускитѣ. Следъ това ингушитѣ донасяха печенитѣ агнета. Тѣ бѣха чудни майстори въ тази работа. Ракия и тукашно вино имаше въ изобилие. Въ присжтствието на дами, или безъ тѣхъ, но Дондуковъ бѣ всѣкога очарователенъ. За насъ тѣзи екскурзии бѣха истински праздници. Обикновено ние отивахме въ Бояна, или въ Бали Ефенди (Княжево).

---

*) Народъ, който живѣе въ Южния Кавказъ.

Спомнямъ си единъ неочакванъ гуляй, по случай заминаването на Князъ Дондуковъ за В. Търново. Той пжтуваше съ каляската, а ние го съпровождахме на коне. Когато наближихме покрития Искърски мостъ, видѣхме входа му окиченъ съ гирлянди отъ цвѣтя. Насреща ни излѣзоха около 20 души познати на Княза българи. Тѣ го помолиха да слезе, да закуси и да изпие чаша вино съ тѣхъ. Дондуковъ, както винаги, любезно се съгласи. Презъ време на закуската, отъ двете страни на моста се събраха множество селяни. Започнаха се речи, селянитѣ направиха шумна овация на Княза. Угощението се завърши съ една кратка, но забележителна изкусно произнесена речь отъ Стамболовъ, който тогава бѣше още съвсемъ младъ. Той каза, въ речьта си, за величието на България при Александъръ Македонски. Продължи, че Княжеството бѣ освободено отъ Александръ II, а ще го прослави Александръ Дондуковъ, третиятъ по редъ Александръ — благодетеля на България. Следъ този тостъ, маситѣ бѣха разчистени и Князътъ продължи пжтя си.

Всѣкога си спомнямъ съ особено удоволствие за времето, когато Дондуковъ бѣше въ България. Наистина, тогава бѣхъ отрупанъ съ всѣкидневна и не лека работа, но имаше и развлѣчения. Интересътъ постоянно се поддържаше отъ възможностьта да се получи понѣкога нѣкоя макаръ и трудно изпълнима, но винаги интересна командировка.

Особено добре си спомнямъ едно поржчение, което характеризира способностьта на Княза да избѣгва сложнитѣ обстоятелства, при които често може да изпадне човѣкъ, като него. Нѣколко пжти, когато се хранѣхме, Дондуковъ казваше, че въ София има доста много джамии, които само усилватъ нейната прилика съ нѣкой турски градъ. Това нѣщо не подхожда за българската столица. Това дори е и неумѣстно при малкото количество мюсюлмани, останали въ града

— Цѣла гора отъ минарета, — казваше Князътъ.

— Защо пакъ да не се съборятъ нѣкои отъ тѣхъ?

— Това не е тъй просто. Когато азъ се канѣхъ да съборя грозната Кара-джамия (Черната джамия), турския комисарь Нихадъ паша ми изпрати протестъ отъ името на турското правителство. Дори и дипломатитѣ, безъ да си даватъ ясенъ отчетъ по въпроса, приказваха за руско варварство по отношение къмъ победенитѣ турци. Това нѣщо може да се направи сега. При бждещия български Князъ, като султански васалъ, да се изпълни това, нѣщо ще бжде много по-трудно.

Свитата обсѫждаше този разговоръ въ отсѫтствието на Дондуковъ и реши, че Князътъ ще изпълни тъй или другояче онова, което вече е замислилъ той. Мина известно време и никой повече не мислѣше за джамиитѣ. Веднъжъ азъ се завърнахъ въ квартирата си следъ закуска, легнахъ да си почина, но ето че страшна буря се разрази придружена съ проливенъ дъждъ. Неочаквано нѣкой почука на вратата ми. Това бѣше вестовоя на Дондуковъ, който ме повика да отида при Княза.

Още не бѣхъ успѣлъ да влѣза въ приемната на Дондуковъ и ето че той се показа отъ кабинета си. Той видѣ какъ водата се стичаше по облѣклото ми, образувайки около ми локва.

— Недей се съблича. Още сега иди съ десеть души електротехници отъ пионерната рота въ града. Тѣ сѫ тукъ и те чакатъ. Гледай мълнията да удари повече минарета. Пионеритѣ сѫ взели съ себе си и динамитъ . . . Разбрано, нали?

— Тъй вѣрно.

Повикахъ хората и излѣзохъ.

Бурята продължаваше доста дълго. Падаха често мълнии. Юнацитѣ пионери се изкачваха до половина на минаретата, поставяха динамитъ и се отдалечаваха. Само отъ далече се чуваха ударитѣ на гърмотевицата и едва взривоветѣ . . .

На следния день бѣше доложено на Императорския комисарь, че гърмотевицата е ударила 7 минарета. Назначиха комисия за преглеждане на повредитѣ. Тя донесе на Княза, че минаретата представляватъ опасность за околнитѣ кѫщи. Указа се, че е имало за събаряне още нѣколко стари минарета. Комисията състави протоколи и ги изпрати на турския комисарь, а подиръ една недѣля бѣха разрушени повече отъ 10 минарета, безъ каквато и да било дипломатическа намѣса.

Князътъ предпочиташе да възлага специалнитѣ си порѫчения на менъ, защото азъ никога не питахъ „защо“, или „какъ“, които запитвания той не можеше да търпи.

Сѫщо така неочаквано, следъ известно време, Дондуковъ ме командирова въ Петербургъ, за да предамъ на военния министъръ графъ Милютинъ проекта на прочутата Търновска конституция.

Военниятъ министъръ ме прие лично и ме разпита за службата ми въ България, като ми зададе нѣколко въпроси. Изглеждаше, че най-много го интересува, какъ се отнася народътъ къмъ Русия. Той се очуди на това, че селянитѣ се плашатъ отъ управлението на своитѣ чорбаджии и предпочитатъ руската администрация. Графъ Милютинъ ми заповѣда да му се явя преди да си замина, което нѣщо азъ изпълнихъ, но той се ограничи само съ това да ми каже да предамъ поздравъ отъ него на Князъ Дондуковъ.

Моето завръщане въ България бѣше много затруднено. Азъ трѣбваше да купя и донеса цѣли сандъци съ различни закуски и вина по искане на Княза. Освенъ това, Дондуковъ, съ телеграма ми съобщи да доведа въ България негový по-малъкъ синъ Николай, мичманъ отъ флота. Николай Дондуковъ не се решаваше да тръгне и азъ отлагахъ пѫтуването си отъ день на день, докато най-после заминахъ самъ за Одеса. Едва нѣколко минути преди да тръгне парахода Колю Дондуковъ дойде при мене съ другия адютантъ на Княза, поручикъ Миллеръ. Двамата юноши падаха доста бохеми и за това азъ презъ цѣлия пѫть се плашехъ да не ги загубя. Княгиня Дондукова, намираща се съ мѫжа си въ България, бѣ една дама умна и сериозна. Тя ми благодари, че можахъ да доведа синътъ ѝ въ пълна изправность.

Наскоро следъ моето завръщане отъ Петребургъ, Князъ Дондуковъ замина за Търново, отдето ме назначи за командиръ на първа сотня отъ Българската Земска войска. Съ назначението ми въ войската се свърши и моята гражданска служба въ Княжеството.

Завършвайки споменитѣ си за моята гражданска служба въ България смѣтамъ за нуждно да кажа още нѣколко думи за дейностьта на князъ Дондуковъ въ това му поприще.

Презъ сѫщата година градската градина доби много по-добъръ изгледъ. Направени бѣха нѣколко широки улици, кръстосващи града по различни посоки, най-после се появиха и първитѣ постлани съ камъни улици — търговската около градската баня и покрай Конака. Сѫщевременно се поправиха и банитѣ.

Князътъ посещаваше църковната служба въ катедралата Света Недѣля. Обичайки да слуша хубавото църковно пѣние, той направи много за издръжката на пѣвческия хоръ, за самата църква и изобщо за подобрение на службата. Дирнгентъ на хора бѣше рускиятъ възпитаникъ Николай Николаевъ.

Съ голѣмъ интересъ Дондуковъ следѣше за устройството и развитието на Военното училище, за което много му помагаше генералъ Домантовичъ. Началникътъ на училището бѣше полковникъ Рябинкинъ.

Още въ Пловдивъ менъ ми се струваше, че Князътъ усилено ще се заеме съ уредбата на столицата. И, наистина, той енергично се зае съ преустройството на града, обаче, голѣмата вѣроятность, която сѫществуваше, че Князътъ ще напустне съвсемъ България, лека полека изпари ентусиазма му въ тази насока.

Що се отнася до гражданското управление, то главното ржководство бѣше предоставено на Домантовичъ. Полковникъ Грессеръ бѣше единъ видъ министъръ на вжтрешнитѣ работи, а Д. С. С. Лукяновъ — на правосждието. Следъ откриването на Великото народно събрание въ Търново, Д. С. С. Лукяновъ, по нареждането на Дондуковъ, сътрудничеше, заедно съ народнитѣ представители, въ преработване на Конституцията. Отъ доста умѣрената, приготвената отъ комисията на чело съ князъ С. Н. Урусовъ въ Петербургъ Конституция, се създаде прословатата Търновска конституция, която въ последствие предизвика не малко спорове и партийни борби въ България.

Моето ново назначение, командиръ на сотня, следъ пребиваването ми въ Петербургъ, кждето бѣхъ направилъ всичко възможно, за да се завърна въ полка си, сега това ми назначение не ми бѣше много приятно. Азъ написахъ писмо на Миша Дондуковъ, за да узная причината на моето ново назначение. Неговиятъ отговоръ гласѣше тъй:

„Баща ми се е научилъ, че твоятъ предшественикъ командиръ на сотнята не си гледа службата, както трѣбва и понеже баща ми предполага, че съ пристигането на българския Князъ сотнята ще носи конвойна служба, намира, че ти си най-подходящия за нея командиръ. Това назначение се явява като доказателство за неговата признателность къмъ твоята служба въ София. Да се откажешъ отъ тази си нова служба не бива, защото съ това ще обидишъ баща ми“.

Нѣмаше какво да се прави, трѣбваше да остана въ България.

Следъ нѣколко седмици Дондуковъ се завърна въ София. Наскоро следъ това княгинята замина съ двамата си синове въ Русия, а Князътъ реши да присжтствува при избирането на българския владѣтель князъ Александръ Батембергъ въ Търново.

Моята сотня квартируваше въ Бали Ефенди (Княжево), кждето Дондуковъ, следъ завръщането си отъ Търново, възобнови правенето на минерални бани. Тѣ действуваха благотворно на него. Азъ сжщо всѣка сутринь се кжпѣхъ. Веднъжъ, когато излизахъ отъ банята, Князътъ ми заповѣда незабавно да тръгна съ сотнята за Трънъ.

Очакваше се въ скоро време да мине Международната комисия по опредѣляне на границитѣ на България. Изъ пограничнитѣ градове и села сърбитѣ водѣха усилена агитация помежду населението да бжде присъединено въ полза на Сърбия (сжщо такъвъ аналогиченъ фактъ е описанъ отъ менъ по поводъ инцидента въ Брезе).

Особено ги съблазняваше градъ Трънъ, който дори тѣ смѣтаха да окопиратъ съ войскитѣ си, като поставятъ предъ свършенъ фактъ Международната комисия. Князътъ ми заповѣда да побързамъ да стигна въ Трънъ, за да изпреваря сръбскитѣ войски, които по този начинъ, наближавайки Трънъ, щѣха да се натъкнатъ на нашитѣ предни постове.

— Заповѣдвамъ ти по никой начинъ да не се допускатъ да влѣзатъ сърбитѣ въ Трънъ. Дори ако това се наложи, ще се действува съ сила. Но, разбира се, това не ще стане, докато не се даде първия изстрелъ отъ сръбска страна. Въ такъвъ случай, ще действувашъ така, както се действува въ време на война. При нужда ще потърсимъ помощь отъ Брѣзникъ, кѫдето днесъ изпращамъ една рота пехота. Отрядътъ ще бѫде подчиненъ на тебъ. Богъ да ти помага. Вѣрвамъ, че ти ще запазишъ Трънъ. Тамъ ще останешъ, докато не те повикамъ.

Бѣше седемь часа сутриньта. Следъ два часа азъ бѣхъ вече на пѫть. Отъ Бали Ефенди (Княжево) до Трънъ сѫ около 70 клм. Ние пѫтувахме съ промѣнливъ алюръ, за да можемъ да стигнемъ на мѣстоназначението си още преди смръкване. Това ни се удаде. Още съ пристигането си въ града азъ поставихъ два поста на пѫтищата отиващи за Сърбия. Пристигналиятъ въ града отрядъ бѣше заобиколенъ отъ тълпа българи, които ме посрещнаха тържествено съ викове ура. Общото настроение бѣ високо патриотично. Малцина бѣха онѣзи, които се бѣха подали на сръбската съблазань, че ще бѫдатъ освободени отъ данъци и военна служба, и тѣзи малцина отъ страхъ предъ своитѣ съграждани биха се решили да кажатъ нѣщо на Комисията, въ ущърбъ на интереситѣ на своята родина. Моитѣ разузнавачи ми донесоха, че на границата се намира сръбски ескадронъ. Щомъ се научила, че Трънъ е заетъ отъ руски казаци, сръбската конница се оттеглила на вѫтре въ страната си.

Нѣколко дена следъ това азъ получихъ заповѣдь да оставя единъ взводъ въ Трънъ, а съ останалитѣ да се завърна въ Бали Ефенди (Княжево). Когато вече наближавахъ своя лагеръ, дочухъ музика отъ кѫщата до банята, която азъ по молбата на Дондуковъ отстѫпихъ на секретаря на руското дипломатическо агенство Лишинъ. На балкона стоеше Князътъ, който поздрави и благодари на сотнята, а на менъ заповѣда да отида при него. Тукъ азъ попаднахъ на нѣщо подобно на балъ — бѣха се събрали много гости.

Следъ известно време членоветѣ на Международната комисия пристигнаха въ София и закусваха при Князъ Дондуковъ. На тѣхъ имъ стана известенъ инцидента за безкръвната защита на Трънъ отъ сръбскитѣ попълзновения. По настояването на Княза, азъ трѣбваше да разкажа за моята командировка.*)

Следъ като изпроводихъ Дондукова при второто му заминаване въ Търново, азъ очаквахъ да бѫда извиканъ въ Варна за посрѣщането на Князъ Александъръ, за когото знаехъ само по слухъ. Азъ не можехъ да си дамъ отчетъ какъ ще служа при него. На моя въпросъ за по нататъшната ми служба, Князъ Дондуковъ отговори:

— Ако ти не ще можешъ да живѣешъ съ нѣмцитѣ, пиши ми. Азъ ще те настаня въ Русия, сега нѣма защо повече да говоримъ за това. Азъ решихъ, че ти ще служишъ въ България и ти ще останешъ тукъ.

Ето при какви условия очаквахъ пристигането на българския Князъ.

---

*) Гражданитѣ на гр. Трънъ ми направиха честь, като ме избраха за почетенъ гражданинъ на своя градъ и нарекоха една отъ улицитѣ на града на мое име „улица поручикъ Мосоловъ“.

Първиятъ Български Князъ Александъръ Батембергъ

ГЛАВА III

Князъ Александъръ I Български
1879 година

Пристигането на князъ Александъръ въ България

6-и юлий 1879 год. бѣше слънчевъ день. Следъ бурно нощно пѫтуване парахода „Константинъ и Владимиръ“ влѣзе въ Варненския заливъ. Отъ пристанището ние забелязахме какъ подъ свѣтлитѣ лѫчи на слънцето отъ парахода се отдѣли единъ катеръ, на който се забелязваше красивата фигура на Князъ Александъръ. Когато катерътъ доближи пристанището, азъ помогнахъ на Княза да стѫпи на кея.

Следъ размѣната на нѣколко думи съ посрещащитѣ го лица, Князъ Александъръ, съпровожданъ отъ Князъ Дондуковъ, тръгна къмъ каляската и при възторженитѣ викове на населението, потегли по украсенитѣ съ гирлянди и флагове улици на Варна.

Пристигналиятъ Князъ имаше всичко 22 години. Въ това време Негово Височество нѣмаше брада, а само неголѣми меки мустаци, леко чернѣещи се на горната устна. Фигурата му бѣше чудно стройна и пропорционална, въпрѣки високия му ръстъ. Той правѣше впечатление на мѫжественъ, а сѫщевременно на спокоенъ и плавенъ въ движенията си.

Юношеството, красотата и осанката бѣха първитѣ впечатления за външния видъ на Княза, освенъ това, той притежаваше чудно мила и приветлива усмивка, която предизвикваше симпатиитѣ на всички.

Въ единъ голѣмъ салонъ на дома, приготвенъ за Княза, бѣше сервирана голѣма маса не по-малко за сто души, на която имаше закуски. Бѣше тропически горещо. Следъ закуската Дондуковъ повика Ползиковъ и менъ и ни представи като новоназначени адютанти на Князъ Александъръ. Ние обърнахме внимание на очудения видъ на младия Князъ при нашето представление. Той ни подаде рѫката си, но не ни каза нито дума. Дондуковъ схвана това, заприказва пакъ

Омортагски народен съд

ПРИЗОВКА № 2. — Омортагският народен съд призовава М[illegible] Мустафов Халилов от с. Враникон, Омортагско, сега с [illegible]известно местожителство в Турция, да се яви в съда на 20 [illegible]руари 1953 г., 8 часа, като ответник по гр. дело № 784/1952 г., заведено от Айше Ахмедова Мустафова, по мъж Мехмед Мустафова, от с. Враникон, Омортагско, за помирение по чл. 256 от ГПК. Същият да посочи съдебен адрес, където да се връчват всички книжа, в противен случай същите ще се прилагат към делото. Настоящата призовка важи до свършване на делото.

1—(ЧС 1367)—1 Секретар: И. Г. Пейчев

ПРИЗОВКА № 2. — Омортагският народен съд призовава Ереджеб Керимов Кара Ахмедов от с. Плъстина, Омортагско, сега с неизвестен адрес в Турция, да се яви в съда на 20 февруари 1953 г. като ответник по гр. дело № 259/1952 г., заведено от Емине Ереджебова Керимова от с. Плъстина, сега живуща в с. Церовище, Омортагско, за помирение по чл. 256 от ГПК. Поканва се същият да посочи съдебен адрес в седалището на съда, където да се връчват всички книжа. Настоящата призовка важи до свършване на делото.

1—(ЧС 1381)—1 Секретар: И. Г. Пейчев

Свищовски народен съд

ОБЯВЛЕНИЕ. — Свищовският народен съд удостоверява, че гр. дело № 176/1952 г. е образувано по исковата молба на Неда Иванова Матеева, Иван Иванов Матеев и Мария Иванова Матеева против Чечилия Дамянова Матеева, Мария Матеева, Мартин Матеев Стоянов и Матей Дамянов Матеев, всички от с. Драгомирово, Свищовско, последният понастоящем в Букурещ, Ромъния, за делба. Поканва се последният ответник в седемдневен срок да получи препис от исковата молба и посочи точния си адрес.

1 — (ЧС 1360) — 1 Секретар: Хр. Стойнов

ОБЯВЛЕНИЕ. — Свищовският народен съд удостоверява, че гражданско дело № 1153/1952 г. е образувано по исковата молба на Ангелуш Ганчев Тунев, Калоян Г. Тунев, Волга Г. Тунева, по мъж Ангелова Пенева, и Надежда Ангелова Тунева, по мъж Василева Кръстева, от с. х. Димитрово, последната от с. Вардим, Свищовско, против Илия Ганчев Тунев, Александър Ив. Тунев, Атанаска Иванова Г. Тунева и Борислав Иванов Г. Тунев, първите от с. х. Димитрово, Свищовско, последният в неизвестност — за делба. Поканва се ответникът в седемдневен срок да получи препис от исковата молба и да посочи съдебен адрес.

1—(ЧС 1384)—1 Секретар: Ст. Горанов

Софийски народен съд

ПРИЗОВКА № 2. — Призовава се Александър Димитров Стефанов от гр. София, ул. «Скайлер» № 32, сега с неизвестен адрес, да се яви на 28 февруари 1953 г., 8 часа, във втора зала, II отделение, като ответник по гражд. дело № 2175/1952 г. със Стоянка Георгиева Златиотенджерова. Съобщава се на призованата да посочи съдебно местожителство, иначе призовките ще се прилагат към делото.

София, 29 септември 1952 г.

1—(П 102)—1 Секретар: Вл. Марков

ОБЯВЛЕНИЕ. — Призовава се Блажена Сотирова Димитрова от гр. София, понастоящем с неизвестен адрес, да се яви на 21 февруари 1953 г., 8.30 ч., във втора зала, II отделение на Софийския народен съд като ответница по гр. дело №8036/1952 г. със Сотир Янакиев Димитров от София. Призованият да посочи съдебно местожителство, иначе призовките ще се прилагат към делото.

София, 3 януари 1953 г.

1—(П 51)—1 Секретар: Вл. Марков

ОБЯВЛЕНИЕ. — Призовава се Анайс — Полет Данаил Люсиен, по втори мъж Симеонова Семова, от Франция, понастоящем с неизвестен адрес, да се яви на 17 февруари 1953 г., стая № 3, II отделение, 8.30 часа, като ответница по гр. дело № 7269/1952 г. със Симеон Цонев Семов от гр. София. Призованата да посочи съдебно местожителство, иначе призовките ще се прилагат към делото.

София, 24 декември 1952 г.

1—(П 19)—1 Секретар: Вл. Марков

Сталински народен съд

ПРИЗОВКА № 2. — Сталинският народен съд призовава Анна Василева Димова, по баща Йозеф Копечни, чешка гражданка от гр. Сталин, сега в Чехия с неизвестен адрес, да се яви на 9 март 1953 г., 8.30 часа, в съдебната зала на съда като ответница по ч. гр. дело № 1537 от 1952 г., заведено от Васил Димов Стамболиев от гр. Сталин за помирение. Призованата да посочи съдебен адрес.

Гр. Сталин, 30 декември 1952 г.

1—(ЧС 1376)—1 От съда

ПРИЗОВКА № 4. — Сталинският народен съд призовава Мара Хараламбиева, Тошка (Анастасия) Димитрова Йоцова, Гена Г. Георгиева, Петър Георгиев, Менка (Мелпомена) Хараламбиева Гърчева, Никола Янакиев, Свобода Пандова, Георги Янакев Виденов, Иван Христов и Донка (Фанка) Томова, всички от с. Мокрене, Македония, сега с неизвестно местожителство, да се явят на 16 март 1953 г., 8.30 часа, в съдебната зала на съда като ответници по ч. гр. д. № 75/1952 г., заведено от Гълъб Софрониев Андреев, Минчо Тодоров Минчев и Стефан Тодоров Минчев, тримата от гр. Сталин, за делба. Призованите да посочат съдебен адрес и да получат препис от исковата молба.

Гр. Сталин, 18 декември 1952 г.

1—(ЧС 1363)—1 От съда

ПРИЗОВКА № 2. — Сталинският народен съд призовава Сава Ив. Павлов от с. Прелог, Стожерска община, Толбухинско, живущ в гр. Сталин, сега с неизвестно местожителство, да се яви на 9 март 1953 г., 8.30 часа, в залата на съда като ответник по гр. дело № 306 от 1952 г., заведено от Койка Савова Иванова, по баща Георгиева, от гр. Сталин за помирение. Призованият да посочи съдебен адрес.

Гр. Сталин, 30 декември 1952 г.

1—(ЧС 1375)—1 От съда

Станкедимитровски народен съд

ПРИЗОВКА. — Станкедимитровският народен съд призовава Стойна Диамандиева от с. Голяма махала, Демирхисарско — Гърция, да се яви на 27 февруари 1953 г., 8 часа, в залата на съда като ответница по ч. гр. д. № 395/1952 г. по описа на съда за II район, заведено от Иван Диамандиев от с. Кочариново, Станкедимитровско, за помирение по чл. 256 от ГПК. Същата се поканва да посочи лице в седалището на съда, на което да се връчват всички книжа, призовки и съобщения, отнасящи се до същата, в противен случай ще се прилагат към делото и ще се считат за редовно връчени. Настоящата призовка важи до окончателното свършване на делото във всички инстанции.

1—(ЧС 1371)—1 Секретар: Б. Евтимов

ТЪРГОВСКИ ПУБЛИКАЦИИ

Софийски окръжен съд

ОБЯВЛЕНИЕ № 228—43—II. — Обявява се, че съгласно определението на съда — II колегия, № 919 от 16 октомври 1952 г. вписва се в дружествения търговски регистър към търговската фирма «Мотокар», о. о. д-во за търговия и представителство в ликвидация — София, че на общото събрание на членовете, състояло се на 30 ноември 1945 г., е решено дружеството да се заличи от дружествения търговски регистър при съда поради приключване на ликвидацията му.

София, 17 октомври 1952 г.

1—(П 6776)—1 За секретар: Сп. Ананиев

ОБЯВЛЕНИЕ № 92—47—IV. — Обявява се, че съгласно определението на съда — IV-та колегия, № 867 от 29 август 1952 г. вписва се в дружествения търговски регистър към търговската фирма «Владимир Димитров», о. о. д-во за кожарска индустрия в ликвидация — София, че на общото събрание на членовете, състояло се на 21 юни 1952 г., е решено дружеството да се заличи от дружествения търговски регистър при съда поради приключване на ликвидацията му.

София, 2 септември 1952 г.

1—(П 6755)—1 За секретар: Сп. Ананиев

Сталински народен съд

ОБЯВЛЕНИЕ. — Съгласно определението си от 18 декември 1952 г. съдът е вписал в регистъра на кооперациите ликвидацията на шивашкия отдел при всестранната кооперация «Солидарност» — с. Николаевка, Сталинско, и че е прекратил същия. За ликвидатори са избрани Жеко Жеков Жеков и Димитър Желязков Димитров.

1—(ЧС 1357)—1 Секретар: Ст. Буюклиев

БЪЛГАРСКА НАРОДНА БАНКА

Курсовете на иностранните валути за 13 януари 1953 г. са същите, както на 6 октомври 1952 г., обнародвани в притурката към «Известия на Президиума на Народното събрание» — брой 47 от 7 октомври 1952 г.

ПРОЛЕТАРИИ ОТ ВСИЧКИ СТРАНИ, СЪЕДИНЯВАЙТЕ СЕ!

НАРОДНА РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ

ИЗВЕСТИЯ

НА ПРЕЗИДИУМА НА НАРОДНОТО СЪБРАНИЕ

Година IV
Брой 2
6. I. 1953 г.
Цена 1,60 лв.

НАРОДНА РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ
ПРЕЗИДИУМ НА НАРОДНОТО СЪБРАНИЕ

Президиумът на Народното събрание на основание чл. 35, точка 7 от Конституцията на Народната република България издава следния

УКАЗ

за награждаване с ордени и медали работниците, стопанските ръководители и инженерно-техническите работници от минно-добивната промишленост

1. За редовно прослужени години и безупречна работа подземните работници, минните майстори, стопанските ръководители и инженерно-техническите работници от минно-добивната промишленост се награждават с ордени и медали, както следва:

а) подземни работници и минни майстори на фронтове и забои, прослужили редовно:

5 години — с «Медал за трудово отличие»
8 години — с «Народен орден на труда» — сребърен
11 години — с «Народен орден на труда» — златен
15 години — с орден «Червено знаме на труда»
18 години — с орден «Георги Димитров»

б) останалите подземни работници, минни майстори, стопански ръководители и инженерно-технически работници, прослужили редовно:

8 години — с «Медал за трудово отличие»
11 години — с «Народен орден на труда» — сребърен
15 години — с «Народен орден на труда» — златен
18 години — с орден «Червено знаме на труда»
22 години — с орден «Георги Димитров».

2. Редовно прослужените години до излизане на настоящия указ се признават при награждаването по реда на чл. 1.

За редовно прослужена година се признава тази, през която работникът или служителят е работил през всичките работни дни, когато е работило предприятието, с изключение на законно установените почивни дни и дните, прекарани в законно установен платен или неплатен домашен или служебен и болничен отпуск.

Своеволното, без съгласие на ръководството, преместване на работника или служителя от едно в друго от предприятията по чл. 1 се счита за прекъсване на необходимия стаж за награждаване.

3. В случай на отрицателна характеристика за работата и поведението на работника или служителя наградата за прослужени години може да бъде задържана.

4. Награждаването с ордени и медали по реда на настоящия указ става веднаж в годината на «Ден на миньора» по предложение на Министерството на тежката промишленост до Президиума на Народното събрание.

Изпълнението на настоящия указ се възлага на министъра на тежката промишленост.

Издаден в София на 25 декември 1952 г. под № 498 и подпечатан с държавния печат.

Председател на Президиума на Народното събрание:
Г. Дамянов

Секретар на Президиума на Народното събрание:
М. Минчев

Б—3679

МИНИСТЕРСКИ СЪВЕТ

1006-то ПОСТАНОВЛЕНИЕ НА МИНИСТЕРСКИЯ СЪВЕТ ОТ 27 ДЕКЕМВРИ 1952 Г. ОТНОСНО ТАРИФНИТЕ ЦЕНИ НА НЕДВИЖИМИТЕ ИМОТИ, ОТЧУЖДЕНИ ЗА ДЪРЖАВНА И ОБЩЕСТВЕНА НУЖДА

За Министерството на финансите

На № 3979/2. IX. 1952 г.

МИНИСТЕРСКИЯТ СЪВЕТ ПОСТАНОВИ:

На основание чл. 102 от Закона за собствеността утвърждава следната

ТАРИФА

за цените на недвижимите имоти, отчуждени за държавна и обществена нужда:

I. Парцелите и неурегулираните застроени и незастроени места, отчуждени за държавна и обществена нужда в селищата, се оценяват, както следва:

А. В град София — от 10 до 20 лв. [illegible] р.

Б. В градовете Пловдив, Сталин, Русе Бу[illegible]ара Загора, Габрово и Плевен — от 6 до 15 лв. кв. метър.

В. В градовете Кюстендил, Станке Димитров, Благоевград, Димитрово, Пазарджик, Асеновград, Хасково, Димитровград, Казанлък, Ямбол, Сливен, Видин, Лом, Ловеч, Търново, Горна Оряховица, Коларовград, Толбухин, Враца и Силистра — от 4 до 10 лв. кв. метър.

Г. В останалите градове — от 3 до 8 лв. кв. метър.

Д. В селата — от 2 до 4 лв. кв. метър.

При извършване на оценките се взема предвид разположението и изложението на мястото, установеният начин за застрояване и пр.

Със заповед на министъра на комуналното стопанство и благоустройството, издадена в съгласие с министъра на финансите, по-големи села и села, обявени за курортни места, може да се прехвърлят в категориите за градовете по буква «Г».

II. Полските имоти (ниви, ливади, лозя, овощни градини и др.), отчуждени за държавна и обществена нужда, се изплащат, както следва:

А. В полските интензивни райони I категория — до 400 лв. декара.

В полските интензивни райони II категория — до 200 лв. декара.

В полските интензивни райони III категория — до 100 лв. декара.

Б. В полските екстензивни райони — I категория — до 200 лв. декара.

В полските екстензивни райони II категория — до 100 лв. декара.

В полските екстензивни райони III категория — до 50 лв. декара.

В. В балкански и полубалкански интензивни райони I категория — до 300 лв. декара.

В балкански и полубалкански интензивни райони II категория — до 200 лв. декара.

В балкански и полубалкански интензивни райони III категория — до 50 лв. декара

Г. В балкански и полубалкански екстензивни райони I категория — до 150 лв. декара.

В балкански и полубалкански екстензивни райони II категория — до 100 лв. декара.

В балкански и полубалкански екстензивни райони III категория — до 50 лв. декара.

Д. За засадените с трайни насаждения (лозя и овощни градини):

I категория — до 1400 лв. декара.
II категория — до 800 лв. декара.
III категория — до 600 лв. декара.

III. Сградите, отчуждени за държавна и обществена нужда, се заплащат на кубически метър, както следва:

1. За жилищните сгради в гр. София, включително и предградията Княжево, Надежда и Красно село, и за градовете над 20 000 жители:

а) за навес с и без оградни стени — до 28 лв. куб. метър;
б) за паянтови сгради — до 40 лв. куб. метър;
в) за полумасивни сгради на глинен разтвор — до 64 лв. куб. метър;
г) за полумасивни сгради на варов разтвор — до 72 лв. куб. метър;
д) за масивни сгради без железобетонни конструкции — до 100 лв. куб. метър;
е) за масивни сгради, изпълнени частично с железобетонни елементи, като железобетонни пояси, стълби и малки полета с железобетонни плочи, клозети, антрета и др. — до 112 лв.;
ж) за масивни сгради с железобетонни конструкции — до 128 лв.;
з) за масивни сгради с рамови железобетонни конструкции — до 144 лв.

2. За жилищните сгради в градовете до 20 000 жители и за селата:

а) за паянтови сгради — до 40 лв.;
б) за полумасивни сгради на глинен разтвор — до 60 лв.

съ Князя, като направи знакъ, че представянето е свършено и ние сме свободни.

Студенината, съ която ни прие Князъ Александръ, ни очуди доста, още повече, че преди да пристигне Негово Височество, Князъ Дондуковъ ни каза, че ние сме били назначени по желанието на Князъ Александъръ.

Ние отидохме да търсимъ членоветѣ на новопристигналата свита на Князя, за да се запознаемъ съ тѣхъ.

Свитата на Князя се състоеше отъ хофмаршала баронъ Арведа фонъ Ридезелъ, адютанта баронъ фонъ Корвинъ, частния секретарь Менгесъ и политическия секретарь българина Константинъ Стоиловъ.

Семейството Ридезелъ въ Хесенъ, поколѣние следъ поколѣние, е било на служба при двора на великитѣ херцози. Братовчедътъ на Арведа бѣше оберъ-щалмайстеръ на дармщадския дворъ, а Арведъ, следъ завръщането си отъ България, бѣ назначенъ за хофмаршалъ на гроссъ-херцога. Въ Дармщадтъ на смѣхъ ги наричаха деръ щалезелъ ундъ деръ Хофезелъ, макаръ че тѣ, по своитѣ способности, далечъ не заслужаваха подобно название.

Ридезелъ бѣше тогава на 28—30 години. Той бѣ заедно съ Князя офицеръ въ Гардъ-дю-коръ, квартируващъ въ Потсдамъ. Безъ да има желанието да дойде въ България той прие своето назначение по семейни традиции, за да прилага въ новата столица традициитѣ на германския дворецъ. Принцъ Александъръ, Хесенски, братъ на императрицата Мария Александровна, предложи на барона да отпжтува за България съ неговия синъ Александръ Батембергъ; Ридезелъ, разбира се, не смѣтна за възможно да се откаже. Това нѣщо азъ го изтъквамъ, за да подчертая, че той зае това мѣсто не отъ лична дружба къмъ Князя. Сжщо не бѣ близъкъ другарь на Князя и баронъ Корвинъ. Корвинъ служеше съ него въ единъ полкъ, но бѣше съ нѣколко години по-старъ отъ него. По парични съображения той не можа да продължава службата си въ Гардъ-дю-коръ и затова предложи своитѣ услуги на Князя, Фамилията Менгесъ вече три поколѣния ставаха гроссъ-херцогски секретари. Частниятъ секретарь на Князя, Александръ Менгесъ, бѣше наистина уменъ човѣкъ, безукоризнено честенъ и акуратенъ. Той отлично водѣше цѣлата работа на Князя и единственъ отъ свитата знаеше да приказва малко на руски.

Стоиловъ бѣше завършилъ Робертъ Колежъ въ Цариградъ, а следъ това университетъ въ странство. Той отлично владѣеше английски, французки и нѣмски езици, но по руски се изразяваше съ известни затруднения. Стоиловъ имаше не голѣмъ ръстъ, съ доста красива глава, но още отъ юноша той имаше снажно тѣло. Цѣлата му фигура и маниери бѣха виновни за това, за да го наречемъ съ името „le petit abbé galant. Той приличаше на абатъ отъ стариннитѣ французки гравюри.

Стоиловъ безспорно бѣше доста способенъ човѣкъ, ловъкъ въ политическитѣ комбинации. Въ началото на своята дейность той запълваше недостатъка си отъ опитность съ чуденъ политически усѣтъ и голѣма внимателность. Той бѣше здрава опора на консервативната партия, но нему не му се удаваше да подновява личния ѝ съставъ съ новъ и то повечето съ популяренъ елементъ, благодарение на което консервативното правителство не еволираше. Разбира се, не бива да се обвинява за това нѣщо Стоиловъ, защото той не формираше кабинетитѣ, но неговото влияние върху Княза бѣ доста голѣмо, сѫщо и върху правителственитѣ срѣди. Срѣдъ дипломатическия корпусъ той се ценѣше доста. Лично азъ доста много дружехъ съ него и често го съветвахъ да си промѣни кариерата съ военна. Следъ моето напускане на България Стоиловъ постѫпи на служба въ кавалерията, но тамъ той прекара малко време и отново се завърна въ политиката.

Прислугата на Княза, дошла съ него, се състоеше отъ 2—3 слуги и кочиашъ. Тя остана въ България малко време и следъ това бѣ замѣнена съ мѣстни хора.

За готвача на Княза ще кажа нѣщо по-вече. Малко преди да пристигне Князътъ, азъ пѫтувахъ веднъжъ отъ Ломъ-Паланка за София. Къмъ Петроханъ срещнахъ единъ обърналъ се файтонъ. Азъ се спрѣхъ и помогнахъ на пѫтника, който говорѣше само на французки, да приведе въ редъ багажа си. До първата спирка азъ го взехъ при себе си въ файтона. Той ми обясни, че билъ назначенъ за готвачъ при новоизбрания Князъ. До новото си назначение, той въ продължение на петь години билъ управитель на „дипломатическата кухня“ на Графъ Игнатиевъ въ Цариградъ. (Pendant cinq ans j'ai dèrigé la cuisine diplomatigue du Conte Ignatiev á Constantinople et on m'a engagé pour le même but á Sofia — comme chef de la cuisine préncière).

Този управитель на дипломатическата кухня въ последствие се указа, не по бюджета на Княза, понеже му струваше доста скѫпо. Наскоро Менгесъ повика отъ Дармщадтъ единъ нѣмски готвачъ. Той нѣмаше претенциитѣ на първия, но за всѣкидневни нужди бѣше напълно добъръ.

Въ последствие къмъ свитата се причислиха още д-ръ Гриммъ и пастора Кохъ.

Освенъ изброенитѣ до тукъ лица къмъ свитата се числѣхъ азъ и Ползиковъ. По-късно станаха флигелъ-адютанти българитѣ: Мариновъ, Увалиевъ и Агура. Още по-късно за генералъ-адютантъ бѣше назначенъ генералъ Лесовой, който, макаръ и на тази служба, продължаваше да бѫде и инспекторъ на артилерията. Той живѣеше въ Русе.

Следъ официалната закуска въ Варна, се състоя приемъ на депутациитѣ отъ новия и пръвъ владѣтель на страната, въ присжтствието на Князъ Дондуковъ. Следъ това, Князъ Александъръ съ новата свита се отдалечи въ покоитѣ си, а Дондуковъ се отправи къмъ окупационнитѣ части, събрали се въ Варна, отдето щѣха да заминатъ за Русия. Тукъ се бѣха насъбрали и много българи. На обѣда се казаха много речи и се направиха овации въ честь на Дондуковъ. Пиршеството продължи до късна нощь.

Както въ Варна, тъй и презъ време на посрѣщанията на княза изъ пжтя му царуваше една голѣма неуредица. Българитѣ усърдно се стараеха да устроятъ подходящо посрѣщане на новия Князъ, но освенъ триумфалнитѣ арки, тѣ нищо друго не можеха да измислятъ. Дондуковъ не взе никакви мѣрки, за да научи българитѣ или да имъ помогне за уреждането на по-тържественъ приемъ. Изобщо, руското началство бѣше заето съ по-скорошното си заминаване за Русия и за това съ посрѣщането на Княза не се занимаваше. Тѣзи посрѣщания често ставаха не само безъ тържественость, но дори изглеждаха смѣшни, макаръ че всѣкога бѣха сърдечни.

Въ Варна, съгласно турския обичай, въ честь на новодошлия Князъ сжщата нощь се започна непрекжсната радостна стрелба. На следното утро азъ и Ползиковъ се явихме на Князъ Александъръ, който заедно съ Дондуковъ замина за Търново, отдето Дондуковъ смѣташе да се завърне въ Варна, а оттамъ въ Русия.

До пристигането имъ въ Търново всичко вървѣше приблизително гладко, ако не се смѣта почти комичното отчаяние, въ което бѣ изпадналъ Ридезелъ по поводъ опредѣлената кжща за нощуване. Пълното отсжтствие на принадлежности за миене, тоалетни масички и различни насѣкоми довеждаха Ридезелъ до отчаяние. Той се възмущаваше отъ постоянното закъсняване на програмитѣ по посрѣщането. Това шокираше неговата нѣмска акуратность.

Въ сжщия день, когато Князътъ пристигна въ Търново, въ една отъ долнитѣ части на града стана пожаръ, който унищожи една трета отъ кжщитѣ. Бѣше на смръкване. Азъ побѣгнахъ въ долната часть на града, желаейки да организирамъ гасенето на пожара съ руски войски, които бѣха повече отъ два полка. Тѣхнитѣ командири на исканото имъ съдействие реагираха вяло, понеже бѣха получили отъ Дондуковъ указания въ отговоръ на тѣхнитѣ запитвания. Дондуковъ имъ съобщи:

— Това вече не се отнася до менъ, питайте новото българско началство.

Но фактически още тогава нѣмаше началство. За менъ бѣше ясно, че пожарътъ не ще може да се загаси. Азъ решихъ тогава поне да го изолирамъ: да пробия една широка просѣка въ българскитѣ паянтови кѫщи; на срещуположната страна да поставя войска и отъ тамъ да предпазвамъ кѫщитѣ отъ пожаръ. Огъньтъ заплашваше да унищожи цѣлиятъ градъ. Азъ се явихъ на Князъ Александъръ, за да му доложа за този си планъ. Едновременно съ менъ дойде и Ползиковъ, който бѣше на другата страна на града. Князътъ като изслуша нашитѣ доклади, заповѣда да дойдатъ при него командиритѣ на полковетѣ.

На тѣхъ той заповѣда да унищожатъ часть отъ кѫщитѣ при самия край на града, докато пожара още не бѣше се прехвърлилъ тамъ, като тази часть се огради съ войска. Друга часть войници трѣбваше да пазятъ да не се прехвърли пожара презъ просѣката, съ надежда, че съ тѣзи мѣрки ще се успѣе да се локализира катастрофата.

Беднитѣ българи едва ли не се разбунтуваха, когато видѣха, че започнаха да имъ чупятъ и разрушаватъ кѫщитѣ, до които още не бѣ достигналъ пожара. Войницитѣ направиха просѣка, но скоро и до нея достигна огъня. Голѣми усилия се изискваха отъ страна на войницитѣ, за да се справятъ съ огъня.

Започна да се разсъмва, когато пожарътъ вече изгасна. Едва, тогава, Князъ Александъръ напустна балкона на своя апартаментъ, който се намираше на около 200 крачки отъ мѣстото, кѫдето бѣ пожара.

На сутриньта Негово Височество, съ цѣлата си свита, облѣченъ въ парадна униформа, очакваше Дондуковъ. Князъ Александъръ бѣше длъженъ да положи клетва, съгласно Търновската конституция, създадена отъ Великото Народно Събрание подъ ръководството на тайния съветникъ Лукяновъ, съгласно указанията на Дондуковъ.

Въ една не голѣма, не красива и полу-тъмна зала бѣше поставенъ аналой съ евангелие и кръстъ. Тамъ имаше събрани около петдесеть души, отъ които едни облѣчени въ фракове, а други въ обикновени цвѣтни костюми. Князъ Александъръ прочете клетвата на български (тя бѣше написана за него съ латински букви). Разбира се, че това четене не можеше да бѫде ефектно. Благодарение произношението на Княза, бѣше и малко разбрано. Това нѣщо той го чувствуваше и се измѫчваше отъ тази несполука въ присѫтствието на Дондуковъ.

Напускайки залата двамата Князе студено си стиснаха ръцетѣ. Единъ часъ следъ всичко това, Князъ Александъръ самъ съ своята свита продължи пѫтя си къмъ столицата. Следъ пожара той вече започна любезно да разговаря, както съ Ползиковъ, тъй и съ менъ. La glace était rompue.

Въпрѣки бедствието презъ нощьта народътъ изпрати Княза съ чувството на благодарность за паричната помощь, която той му обеща.

Преди да напусна Търново, азъ пожелахъ да си взема сбогомъ съ Князъ Дондуковъ, но не го намѣрихъ въ квартирата му. Дондуковъ не дойде да си вземе сбогомъ съ Князъ Александъръ, както очакваха всички. Това, обаче, не му попрѣчи да прекара цѣлия день въ Търново и да присжтствува на банкета, даденъ му отъ рускитѣ офицери. Тамъ Князъ Дондуковъ се отзовалъ доста пренебрежително къмъ „този нѣмецъ“.

Презъ цѣлиятъ пжть ние бѣхме предметъ на сърдечни овации. Въ началото, докато двамата князе пжтуваха заедно и стана известно, че единиятъ отъ тѣхъ при това най-популярниятъ си заминава, чувствуваше се една малка неловкость. Но когато Князъ Александъръ остана самъ, простиятъ народъ чистосърдечно се радваше, че има най-после свой Князъ и тази си радость той искрено манифестираше.

Въ Плевенъ азъ напустнахъ Княза, за да отпжтувамъ напредъ и да посрещна Негово Височество при влизането му въ София. Въ София азъ застанахъ на чело на 1-а конна сотня отъ Българската земска войска, която командвахъ и която въ последствие стана конвой на Княза.

На половинъ километъръ отъ града на Орханийското шосе азъ строихъ моята сотня. Съ пристигането си Княза слѣзе отъ каляската, поздрави сотнята и по моя молба възседна на моя приготвенъ за цельта конь и така влѣзе въ София.

Ние пжтувахме изъ пусти мѣста, заобикалящи тогава града, съ рѣдки полуразрушени чифлици. Първото здание, което срещнахме на пжтя си, това бѣха развалинитѣ на църквата Св. София. Тукъ бѣше издигната триумфална арка. Предъ арката стоеха градскитѣ власти съ хлѣбъ и соль. На днешната Московска улица се бѣше събрала тълпа отъ народъ; всички жители на тогавашната малка столица се бѣха събрали около двореца. Тѣ посрещнаха Княза съ ура и хвърляха цвѣтя по пжтя му. За да могатъ поданицитѣ повече време да видятъ своя величественъ хубавецъ — Княза, ние не се опжтихме направо за двореца, а тръгнахме презъ сегашния Александровски площадъ, после свърнахме покрай градската градина къмъ хотелъ България, сжществуващъ още тогава, а отъ тамъ влѣзохме въ дворцовата градина презъ входа на двореца. Тогавашната княжеска резиденция имаше изгледъ на стара казарма, заобиколена отъ гжсти дървета.

По заповѣдь на Дондуковъ тази бивша разиденция на турскитѣ валии бѣше реставрирана, за която цель се отпусна значителна сума руски пари. Работата по реставирането се извърши отъ руски военни инженери, намиращи се на служба въ войската.

Миозина отъ тѣзи инженери се пренесоха да живѣятъ въ двореца, за да могатъ да наблюдаватъ отблизу работата по ремонта, но никой отъ началствуващитѣ лица не се интересуваше какъ върви самата работа. Самиятъ Дондуковъ нито веднъжъ не надзърна въ двореца, а само отъ това, което му казаха инженеритѣ, той доложи на князъ Александра, че може веднага да се настани въ двореца.

Площьта на самото здание бѣше достатъчна. Въ нѣколко стаи дори имаше мебели, но разбара се, далечъ не подходящи за княжеско жилище: нѣколко кревати и омивалници; една реставрирана, наистина, голѣма канцеларска маса, много столове, ресторантски образецъ. Спомнямъ си сжщо, че имаше шесть маси за игра на карти, на които по всичко личеше, че сж играели усърдно господа инженеритѣ, понеже надписитѣ отъ тебеширъ още не бѣха изтрити по тѣхъ. Ако къмъ това прибавимъ не много мека мебель, покрита съ обикновени пиротски килими, десетина сжщо такива килими въ приемната, кабинета и спалнята на Княза, то ще се представимъ цѣлата непретенциозна обстановка на двореца.

Указа се, че не бѣше възможно да се направи въ двореца зала за балове. Стана нужда да се направи пристройка, за украсяването на която председательтъ на френцузската република изпрати подаръкъ на князъ Александръ макети за тавана и стенитѣ, взети отъ стаитѣ на версаилския дворецъ.

По всичко изглеждаше, че ремонтътъ на стенитѣ на двореца не бѣше извършенъ добре, защото още отъ първия день въ спалнята на Княза мазилката започна да пада, а подиръ две недѣли падна мазилката на единъ отъ жглитѣ на тавана, точно надъ княжеския креватъ. Тогава стана нужда да се премѣсти спалнята въ друга стая. Комисията отъ мѣстни инженери реши, че е необходимъ ремонтъ на цѣлото здание и за това стана нужда Князътъ да се премѣсти въ друга кжща, близу до Кара-джамия (Черната джамия). Въ тази кжща Негово Височество живѣ повече отъ година. Кжщата не бѣше голѣма, но затова пъкъ уютна и тукъ мебелитѣ, които изписа Княза, бѣха тъкмо на мѣсто.

Своятъ не голѣмъ домъ, който до последно време служеше за Министерство на вжтрешнитѣ работи, Князътъ го обикна доста. Спомнямъ си какъ той неохотно се пренесе обратно въ студения и пустиненъ дворецъ,

Заедно съ Княза въ тѣзи премѣствания взимаха участие баронъ Ридезелъ и секретарьтъ Менгесъ. Останалитѣ лица отъ свитата живѣеха въ града, въ това число и азъ. Доколкото си спомнямъ, Стоиловъ бѣше осталалъ да живѣе въ долния етажъ на двореца, кждето се намираше и канцеларията му.

ГЛАВА IV

Собствениятъ на Негово Височество конвой

Още веднага следъ тържественото пристигане на Князъ Александъръ въ София, азъ решихъ да не се явявамъ на Негово Височество, докато не ме повика. Всѣки случай, есеньта следъ първия парадъ, на който ще вземе участие и моята сотня, азъ решихъ да замина за Русия и се завърна въ моя роденъ любимъ полкъ — Конната гвардия. Азъ попитахъ адютанта на Негово Височество баронъ Корвинъ:

— Ще получа ли нѣкакви заповѣди. Ако нѣма да получа то моля да испросите разрешение отъ Княза да се завърна съ сотнята си пакъ въ село Бали Ефенди (Княжево).

Получилъ разрешение азъ незабавно заведохъ сотнята на нейната постоянна стоянка и започнахъ усилено да я подготвямъ за парада на 30-и августъ.

Времето бѣше малко, а работата много. Азъ приехъ сотнята отъ ротмистръ Кудрявцевъ, който бѣше отстраненъ за буйство, както отъ строя, тъй и отъ домакинската часть. Считайки за всичко това виновенъ не само Кудрявцевъ, но и кадровитѣ руски подофицери, азъ всички ги върнахъ въ Русия, съ изключение на вахмистра Спиваковски и писаря.

Макаръ, че висшето началство изискваше отъ рускитѣ части да дадатъ добри долни чинове за инструктори при формирането на Българската Земска войска, все пакъ, тѣ изпратиха онѣзи, отъ които гледаха да се отърватъ. За цельта тѣ се ржководѣха по отдавна практикуваща се рутина. Освенъ това, необходимиятъ надзоръ върху сотнята не можеше да се упражнява, защото въ София тя бѣ разквартирувана изъ 7 или 8 различни квартири, намиращи се далечъ една отъ друга. Предъ видъ на това, азъ помолихъ князъ Дондуковъ да ми разреши да премѣстя сотнята на лагеръ въ Бали Ефенди (Княжево), а за презъ зимата щѣхъ да й търся казармени помѣщения въ София. Азъ имахъ вече набелязанъ проектъ за строежъ на казарми, на онова мѣсто, кждето тѣ сега се намиратъ. Въ онова време, както долнитѣ чинове, тъй и офицеритѣ въ време на лагеръ живѣеха въ

Александъръ Мосоловъ — авторъ на книгата, като командиръ на конвоя на Негово Височество палатки, на височината, при влизането въ селото, подъ сѣнката на столѣтни джбове. Конскиятъ съставъ се помѣщаваше подъ едни изоставени навеси, около зданията на турскитѣ бани. Коннитѣ учения ставаха на голѣмитѣ праздни мѣста, отъ двѣтѣ страни на шосето. Веднъжъ, презъ време на едно конно учение, съвсемъ неочаквано дойде въ Бали Ефенди (Княжево) Князъ Александъръ. Той се приближи съ коня си до сотнята и следъ като му рапортувахъ, заповѣда да продължа учението. Следъ свършване на учението, той ми благодари и ми предложи да го съпроводя до града. Презъ време на цѣлия пжть Князътъ ме разпитваше за сотнята.

Съ голѣма искреность азъ му разказахъ за всички мжчнотии, които срещахъ и се оплакахъ, че става нужда да обучавамъ българитѣ на казашки строй. Друго сж казацитѣ, родени срѣдъ степитѣ и привикнали още отъ детинство къмъ конетѣ, друго сж българитѣ, планински жители. Да, азъ и самия знаехъ добре обучението на войника отъ редовната конница.

— Разбирамъ вашитѣ мжчнотии, но се и очудвамъ какъ хубаво вашитѣ войници умѣятъ да джигитиратъ. Вие постигнахте много нѣщо само за нѣколко месеци. Прочее, азъ и самъ съмъ кавалеристъ отъ редовната конница и напълно съчувствувамъ на вашия стремежъ къмъ редовенъ строй. Обмислете въпроса какъ да стане сотнята въ редовенъ ескадронъ и ми направете за това докладъ. За сега недейте казва нищо на Военния министъръ. Той струва ми се е привърженикъ на казашкия строй за България и то сигурно за това, че струва по-евтино. Но когато азъ видя какъ може да се направи това, тогава ще приложа този проектъ само за вашата сотня, която носи службата си при мене.

Щомъ пристигнахме въ София Князътъ ме повика на обѣдъ въ двореца. Следъ обѣдъ, ние разговаряхме около единъ часъ какъ отъ външно непривлѣкателната сотня да направимъ красивъ ескадронъ, който да не ни бжде срамъ да покажемъ и на чужденцитѣ. Азъ си записахъ цѣла редица въпроси, по които Князътъ искаше да има отговоръ.

Тогава азъ отговорихъ на Княза.

— Ваше Височество, Вие ми заповѣдахте да разработя плана, който се отнася до първата сотня отъ Българската Земска войска. За да може да стане това, необходимо е една година, дори и две, за да бжде изпълненъ, а азъ мислѣхъ да Ви помоля да ме освободите да си замина въ своя роденъ полкъ, въ Петербургъ, следъ парада на 30-и августъ.

— Азъ дойдохъ днесъ въ Бали Ефенди, надѣвайки се двамата да се сдружимъ и да заработимъ заедно въ конното дѣло, което и двамата обичаме. Кажете ми искренно, кое Ви заставя да желаете да си заминете за Русия?

— Неловкостьта, която произлѣзе по отношение къмъ Ваше Височество, се дължи на туй, че Князъ Дондуковъ ме заблуди, казвайки, че се е споразумѣлъ съ Васъ за моето назначение. Азъ още сѫщия моментъ следъ Вашето пристигане въ България разбрахъ, че менъ и Ползикова той ни е натрапилъ на Васъ. Затова азъ решихъ при следващата среща съ Васъ да Ви кажа съвсемъ откровено, че ако желаете мога да предамъ командването на моята сотня на баронъ Корвинъ, това пъкъ не би ме обидило и го намирамъ за напълно естествено. Азъ, разбира се, бихъ съжалявалъ, че тъй скоро ми се прекратява службата при Ваше Височество, а особено следъ днешния тъй милостивъ Вашъ разговоръ съ менъ.

Князътъ стана, подаде си ржката и стискайки силно моята, каза:

— Мили Мосоловъ, благодаренъ съмъ Ви отъ душа за Вашата искреность. Сега азъ самъ Ви моля да си останете на сжщото мѣсто, за което не само на менъ, но и на България ще услужите. Азъ се убедихъ, че Князъ Дондуковъ по въпроса за назначението на флигелъ-адютантъ по-добъръ изборъ не е можалъ да направи; това нѣщо е единичкото, за което мога да му благодаря.

— Отъ този день азъ съмъ преданъ слуга на Ваше Височество и каквото и да се случи ще остана дотогава, докато Вие желаете това.

Следъ това ние се сбогувахме. Азъ наистина сдържахъ своето обещание и останахъ на поста си до есеньта 1883 год., до момента, когато Императорътъ Александръ III не заповѣда да бжда извиканъ въ Русия.

До 30-и августъ Князътъ още нѣколко пжти идва въ Бали Ефенди (Княжево) и азъ понѣкога бѣхъ повикванъ въ двореца на закуска. Най-после, настана деньтъ на парада, тезоименниятъ день на Князаи моя именъ день.

1-вата сотня, понеже бѣше предназначена да стане конвой на Княза, премина на чело на войскитѣ отъ Софийския гарнизонъ. Церемоналниятъ маршъ излѣзе сполучливъ. Естествено, че чернитѣ куртки съ отворени якички, както и чернитѣ агнешки шапки съ синьо украшение, не бѣха особено ефектни, още повече, сотнята нѣмаше пики, както въ казацитѣ. Ние не изглеждахме нито на казаци, нито на редовна конница.

Следъ парада Князътъ ме повика и ми съобщи, че 1-а сотня се преименува на собственъ на Негово Височество конвой. Менъ ме назначаваше за командиръ на конвоя, като сжщевременно си оставамъ и флигелъ-адютантъ.

Ако не се лъжа, още преди парада, бѣше решено да се построятъ казарми. Конвоятъ се пренесе въ новото здание едва късно презъ есеньта. Презъ зимата и азъ напустнахъ моитѣ уютни кѫщички и се пренесохъ въ казармата. Моята квартира бѣше тамъ, дето сега се намира кавалерийската инспекция. Постройката си остана сѫщата, която азъ нѣкога бѣхъ проектиралъ, само че вмѣсто бившия полу-етажъ, въ срѣдата на който имаше две стаи за канцеларии, по-после издигнаха втори етажъ, заедно съ флигелъ-фасада на страничната казармена улица. На горното коридорче, презъ време на моето командване, тамъ се намираше паричния ковчегъ, при който стоеше часовой.

Командването на конвоя

Четири годишното командване на конвоя остави въ моята паметь единъ отъ най-хубавитѣ спомени въ моето юношество. Спирамъ се на нѣкои технически подробности по моята работа за двама-трима още останали живи другари отъ конвоя, за които не ще бѫде безинтересно да си спомнятъ за изминалото време.

Азъ споменахъ, вече че бѣхъ принуденъ да повърна въ отечеството имъ всички кадрови подофицери и благодарение на това останахъ безъ близки началници надъ съвсемъ необученитѣ войници. За щастие при менъ остана само вахмистра. Азъ се посъветвахъ съ него и той ми посочи четирма български войници, годни да бѫдатъ подофицери. Азъ ги произведохъ и ги назначихъ за взводни. Обучението на долнитѣ чинове се извършваше отъ менъ, отъ доста младия Князъ Хедройцъ (единствения руски офицеръ, когото приехъ заедно съ сотнята) и вахмистра. Домакинската часть временно бѣ оставена на произвола на сѫдбата.

Въ тъкмо що формираното тогава Военно министерство, азъ помолихъ, ако е възможно, поне временно да прикомандироватъ офицеръ за работа по домакинската часть и въ канцеларията на сотнята, защото строевитѣ ~~знания~~ занятия ми отнемаха цѣлия день.

Моята молба бѣ изпълнена. Изпратиха ми кавказкия офицеръ Кирвалидзе (произведенъ за отличие), грамаденъ, доста грозенъ, грузинецъ. Отначало менъ ме смути фигурата на този полудивъ планинецъ, но той се указа добъръ човѣкъ, редовенъ и уменъ да завежда домакинството. Това нѣщо за менъ бѣше важно, защото, споредъ указанията на началството, моята сотня трѣбваше да носи казашка служба.

Но, изобщо, тогава още нѣмаше никакви инструкции по обучението и затова всѣки командиръ обучаваше сотнята си така, както той намираше за добре.

Първото нѣщо, което направи Кирвалидзе съ пристигането си въ сотнята, споредъ кавказкия обичай, бѣше да ми предаде кесията си съ златни монети за купуването на конь. Казакътъ не може да бѫде безъ конь, паритѣ могатъ да бѫдатъ откраднати или изпити отъ самия него. Десетина дни азъ наблюдавахъ моя грузинецъ, бѣхъ доволенъ отъ него и го оставихъ въ сотнята. Офицеритѣ го обикнаха и го ценѣха. Кирвалидзе изпълняваше длъжностьта адютантъ на конвоя и завеждаше домакинството. Той остана презъ цѣлото време прикомандированъ къмъ сотнята, не желаейки да се раздѣли съ черкезката си униформа и шапка, а особенно отъ онзи моментъ, когато нашия мундиръ бѣ преправенъ по хусарски образецъ. Князътъ го познаваше и го остави на служба и следъ моето заминаване. Въ последствие Кирвалидзе се завърна въ Грузия и тамъ почина.

Азъ особено доста се сближихъ и се свързахъ съ войницитѣ отъ сотнята ми следъ нашата първа сериозна командировка въ Трънъ, която вече описахъ.

Наскоро следъ парада на 30-и августъ, Князътъ заприказва пакъ за формата на конвоя. Азъ му направихъ на бързо една рисунка, надъ която ние стояхме цѣла вечерь и обсѫждахме всѣка дребулия. Князътъ реши, че формата трѣбва да бѫде отъ типа на хусарската. На Негово Височество и на менъ харесваше цвѣта на формата на Л. Гв. Гродненски полкъ: зеленъ мундиръ и малинови панталони. Най-после се реши доломанътъ да бѫде отъ тъмно-червенъ цвѣтъ съ малиновъ отенъкъ, цвѣта на панталонитѣ отъ французки тюркоазъ, а бричоветѣ обикновени, кавалерийскитѣ сини съ сребърни галуни; доломанътъ съ сребърни жгути; шапката — сива овча, но непремѣнно съ орово перо подъ кокардата. За всѣкидневна форма — синя еднообразна куртка съ отворена права яка, обшита както по яката, тъй и по рѫкавитѣ съ сребъренъ шнуръ.

Показалъ рисункитѣ на Военния министръ, менъ ми се заповѣда да изпратя едно описание на формата, съ моя мѣрка, на моя шивачъ въ Петербургъ, а друга сѫщо такава порѫчка да изпратя въ Берлинъ на шивача на Князя съ мѣрка отъ моитѣ офицери. Доколкото си спомнямъ той бѣше Петруновъ. Следъ връщането на тѣзи образци, Князътъ ги утвърди безъ промѣна. По тѣхъ започнаха да кроятъ и шиятъ въ София.

Въ конвоя се започна вече тежката работа по преминаване на казашката сотня въ редовенъ ескадронъ. Едва малко повече отъ половината отъ конския съставъ бѣше годенъ за строева служба. Около една трета отъ състава стана нужда да се изпише отъ Унгария и Русия. Намиращитѣ се на лице коне азъ започнахъ да ги обяздвамъ тъй: взехъ 12 коня. Отъ тѣхъ три азъ самъ обяздвахъ, тритѣ прикомандировани къмъ конвоя подпоручикъ Ченота Боери де Боярски и по три коня взеха вахмистра и руснака щабъ-трѫбачъ. Въ продължение на единъ месецъ ние всѣки день ги обяздвахме. Тѣ се указаха отлично обучени съ мундщукъ. Следващиятъ месецъ започнахме да обяздваме втората смѣна, а обязденитѣ позволихъ да ги яздатъ най-добритѣ яздачи — войници и така цѣлъ месецъ ги учихме да яздатъ. На третия месецъ, войницитѣ, вече обучени въ продължение цѣлъ месецъ, започнаха да обяздватъ нови коне.*)

Съ срѣдствата на конвоя въ първата българска кавалерийска часть бѣше уреденъ задъ конюшнитѣ ни „шпрингъгартенъ". Всички коне, преди още да е изсвирила вечерната тржба се пускаха безъ яздачитѣ да преминаватъ презъ препятствията, а денемъ съ яздачитѣ. Благодарение на това конетѣ вървѣха свободно презъ бариера. Това нѣщо способствуваше и за участие на конвоя при ловъ съ кучета. При тази доста уморителна за офицеритѣ и вахмистра работа, азъ сполучихъ въ продължение на 8 месеца да обязда 85 коня и да обуча около сто войника на редовна язда. Останаха необяздени само нѣколко коня и съ това да се завърши обучението на всички хора отъ ескадрона. Сжщата година къмъ 30-и августъ 1880 година азъ представихъ конвоя на Князъ Александръ въ нова форма въ установенъ редовенъ строй по 10 реда въ взводъ. Князътъ остана доста доволенъ.

Въ конвоя постжпиха на служба отъ първия випускъ на Софийското военно училище офицеритѣ: Церковски и Петруновъ. Азъ поискахъ разрешение отъ Княза да взема офицеритѣ Марковъ и Цанковъ отъ втори випускъ на служба при менъ. Моятъ изборъ се указа доста сполучливъ. Офицеритѣ наистина бѣха образцови; Марковъ почти непрестанно яздѣше съ знака следъ Княза. Самиятъ този знакъ го носѣше подофицера Анковъ, въ последствие служещъ въ двореца.

Не мога да пропусна да кажа две думи за подофицера В. Кикименовъ, който въ последствие замѣсти руския вахмистъръ Сиваковски. Кикименовъ бѣше първиятъ вахмистъръ българинъ при българската кавалерия и се показа като много изпълнителенъ войникъ.

Церковский не служи много и още презъ мое време, по семейни причини, замина за Пловдивъ. Следъ заминаването на Кубе, Марковъ командваше конвоя. Той бѣше генералъ-адютантъ на Княза, впоследствие на Царь Фердинандъ. Петруновъ бѣ още съвсемъ младъ генералъ и инспекторъ на конницата, тогасъ когато азъ бѣхъ произведенъ въ чинъ полковникъ въ Русия.

Къмъ това време приблизително (въ 1881 год.) за помощникъ ми бѣха назначили руския офицеръ Фонъ Кубе, защото азъ трѣбваше често да отсѫтствувамъ за съпровождане на Князя въ неговитѣ пѫтешествия.

---

*) Князъ Хедройцъ не вземаше участие въ обяздката, тъй като той бѣше лошъ яздачъ за яздене на конь съ мунщукъ.

На следнитѣ години дойдоха при насъ новопроизведенитѣ офицери Цанковъ, племенникъ на Драганъ Цанковъ. Той бѣше единъ много добъръ офицеръ, който свободно говорѣше френски и нѣмски.

Войницитѣ се указаха чудно хубавъ военен материалъ. Благодарение на тѣхното самолюбие тѣхъ можеше човѣкъ да предизвика на каквато да било героическа постѫпка Доколко си спомнямъ презъ цѣлия периодъ на моето командване азъ дадохъ подъ сѫдъ само единъ войникъ. Въ повечето случаи азъ се ограничавахъ съ наказанието да ги мъмря предъ фронта; но и това наказание рѣдко ставаше нужда да се прилага. Войницитѣ отъ самолюбие, тъй много се плашеха отъ наказания, че често пѫти идваха рано сутринь при менъ да ме молятъ по-добре да ги набия, отколкото да ги извеждамъ предъ фронта,

По отношение оклада на конетѣ азъ се придържахъ до рускитѣ норми по онова време: 3 кгр. овесъ и срѣдно отъ 2 до 5 кгр. сѣно. Азъ строго следѣхъ щото храната, която се полагаше на конетѣ да достига до тѣхъ и за тази цель назначавахъ дежурни офицери. Дежурниятъ офицеръ присѫтствуваше при раздаване на храната три пѫти на день (започвайки отъ 6 часа сутриньта). Съ това се завършваха и длъжноститѣ на дежурния офицеръ. Презъ другото време го замѣстваше дежурния подофицеръ.

Азъ не мога освенъ да се похваля съ моитѣ офицери отъ началото и до края на моята служба. Тѣ продължаваха да доказватъ постоянно своята дружба и презъ време на моитѣ по-късни посещения въ България*). И дори и сега, срещайки изъ улицата нѣкой старъ българинъ, облѣченъ въ национална носия, а менъ често ме срещатъ и питатъ „не съмъ ли азъ Мосоловъ“, започватъ да ми приказватъ за бившата служба въ конвоя.

Моитѣ конвойци обичаха службата, гледаха на нея сериозно и се стараеха да се усъвършенствуватъ, било съ четене, било съ свършването на военна академия въ Русия, било съ изкарване на офицерската кавалерийска школа.

Азъ се стараехъ колкото ми е възможно повече да общувамъ съ тѣхъ. По едно време дори имъ устроихъ всѣкидневенъ общъ обѣдъ въ казармитѣ. Мислѣхъ, че това е необходимо, тъй като Князътъ бѣ поставилъ конвоя въ положението на гвардейска часть и често викаше офицеритѣ на закуска или на обѣдъ въ двореца.

---

*) За първъ пѫть азъ се завърнахъ въ България презъ 1902 г. по случай 25-годишното празднуване отъ боеветѣ при Шипка. Втори пѫть, при откриване на паметника на Царь Освободитель въ София и трети пѫть по случай пълнолѣтието на Князъ Борисъ, сегашниятъ български Царь. И тритѣ пѫти азъ се намирахъ въ свитата на Великитѣ Князе: Николай Николаевичъ младши, Владимиръ Александровичъ и Андрей Владимировичъ.

Инструкторитѣ

Въ първитѣ години следъ освобождението, Българската Земска войска не би могла да се създаде, безъ рускитѣ офицери. Доколкото си спомнямъ българи офицери бѣха само двама: полковникъ Кисяковъ и поручикъ Николаевъ (Патриархътъ на българската армия). По политически съображения Русия имаше желание да създаде не само Земска войска, но редовна войска. За тази цель бѣха командировани руски офицери и подофицери. Последнитѣ въ скоро време бѣха замѣстени отъ българи. Останаха само най-заслужилитѣ като фелдфебели, подофицери и др.

Офицерскиятъ съставъ бѣ доста различенъ: наредъ съ отличилитѣ се боеви офицери, останали следъ войната въ българската войска, имаше и доста слаби, напуснали своитѣ части, понеже тамъ не сѫ живѣели добре. Общата мѣрка, която проведе генералъ Еренротъ, подобри състава на инструкторитѣ.

Къмъ онова време, когато азъ напустнахъ България, смѣтахъ, че първиятъ етапъ на инструкторството въ новата българска армия отъ рускитѣ офицери е завършенъ :взводнитѣ (субалтьоритѣ) офицери вече бѣха дотолкосъ добре подготвени, че отъ тѣхъ можеха да се изберать нѣкои за ротни командири, които постепенно щѣха да замѣстятъ рускитѣ инструктори. Обаче, азъ смѣтахъ, че още не скоро ще може да се замѣнятъ началницитѣ на частитѣ съ български офицери по следната причина: всички български офицери получиха добро военно възпитание въ Софийското военно училище, но дори и най-способнитѣ не биха имали онзи моралenъ авторитетъ върху своитѣ недавнашни другари отъ училището, който имъ е небходимъ, като началници на части.

Азъ препорѫчвахъ на своитѣ офицери непремѣнно да изкаратъ курса на рускитѣ офицерски школи, за да добиятъ по-добри познания по техниката въ работата на ротния, ескадронния и батарейния командиръ и, когато се завърнатъ отъ Русия, да могатъ да бѫдатъ готови кандидати за началници на отдѣлни части. На сѫщото мнение бѣше и Князъ Александъръ, признаващъ, че рускитѣ началници на части ще трѣбва още за дълго време да останатъ на служба въ България, за да внедрятъ, както се следва въ войската традициитѣ на старата армия.

Отъ разговоритѣ, които тогава съмъ водилъ съ младежьта, останахъ съ убеждението, че болшинството отъ българитѣ съзнаваха нуждата, че за една млада войска не бива да се бърза въ военната кариера, което нѣщо е най-сигурния пжть къмъ преуспѣване.

Ала политическитѣ обстоятелства тъй се стекоха, че наложиха другъ редъ. Изострилитѣ се отношения между Княза и Руското правителство, принудиха българския владѣтель да повика да се завърнатъ отъ Русия българскитѣ офицери, които следваха тамъ въ военнитѣ академии и различни офицерски школи. Отъ друга страна, предизвиканата война отъ Сърбия срещу България сжщо послужи за преждевременно отзоваване на рускитѣ офицери отъ Княжеството. Рускитѣ инструктори бѣха поставени въ убийствено тежко положение: да оставятъ своитѣ части, тъкмо въ надвечерието на тѣхния боенъ изпитъ. Българската войска се намѣри въ положение, което можеше да се отрази катастрофално за страната.

За щастие Князъ Александръ се указа талантливъ военачалникъ. Вложенитѣ въ младата армия традиции отъ старата руска армия и нейната дислиплина, както и възторжения патриотически поривъ на младитѣ български сили дадоха блестяща победа на българската армия. Този, макаръ и кратковремененъ боенъ опитъ, доста разшири кржгозора на българскитѣ офицери и ги направи подготвени за отговорно командване. Справедливостьта го изисква да се каже, че българскитѣ офицери съумѣха да повдигнатъ своята войска на нуждната висота, която я доведе до победитѣ презъ последнитѣ войни. Честь имъ и слава за това!

Не мога, обаче, гледайки съ искрено възхищение на славната българска войска, все пакъ да не кажа, че ако политическата обстановка не бѣ предизвикала преждевременно отзоваване на рускитѣ офицери, то българскитѣ офицери, достигнали да командватъ части въ правилна постепенность, вѣроятно биха съумѣли да не позволятъ онова, което стана въ войската имъ. И тогава, този актъ, какъвто бѣше свалянето отъ престола на Князъ Александъръ, не би ималъ мѣстото си, както и понататъшното вмѣшателство на войската въ вжтрешнитѣ политически работи на страната. Това безусловно би издигнало още повече войската, създавайки отъ нея мощна опора за вжтрешния редъ въ държавата, необходима за бързото економическо и културно процъвтяване.

Затрудненията съ руското началство

Презъ време на тази голѣма работа, съ която имахъ да се справямъ въ първитѣ две години, когато командвахъ сотнята, а въ последствие конвоя, случи ми се да преживѣя единъ доста неприятенъ инцидентъ. Това ми се случи преди още да се пренеса на квартира въ казармата. Единъ день, влѣзе въ квартирата ми единъ полковникъ, служещъ въ администрацията. Той се присъедини къмъ нашата компания, когато обѣдвахме, и започна да разправя една клюка. Ужъ че една вечерь у флигелъ-адютанта на Александъръ II, Шепелевъ, помощникътъ на Военния министъръ, полковникъ Тимлеръ, билъ казалъ:

„Ще трѣбва да се направи внезапна ревизия на касата на Мосоловъ. Той харчи отъ нея, като отъ собствения си джобъ, за да гощава другаритѣ си. Ще трѣбва да убедимъ Княза, за да види какви сѫ неговитѣ любимци“.

На моя упрѣкъ, отправенъ къмъ госта, че, вмѣсто да клюкарствува, по-добре би било по другарски да ме защити, азъ получихъ следния отговоръ:

— Азъ. . . азъ. . . да, какво бихъ могълъ да кажа на помощника на министра? Азъ не казахъ нищо, но затова пъкъ по другарски дойдохъ да те предупредя.

— Ако бѣше се застѫпилъ за менъ тогава, щѣше да бѫде една другарска заслуга, за която щѣхъ да ти бѫда благодаренъ. Ти само повтаряшъ тази подла клевета и съ това доказвашъ, че ~~съмъ~~ си повѣрвалъ. Азъ нѣмамъ намѣрение да приемамъ у дома си такива приятели. Ето Богъ, а ето и прагътъ.

Щомъ си излѣзе гостътъ, азъ помолихъ двамата присѫтствуващи да запечататъ съ тѣхнитѣ печати паричния ковчегъ, следъ което облѣкохъ мундира си, и се запѫтихъ къмъ двореца. Князътъ се зачуди на моето идване тамъ въ неуречено време, но веднага ме прие. Азъ разказахъ на Княза за инцидента и го помолихъ да заповѣда на полковникъ Тимлеръ незабавно да направи инспекторски прегледъ на конвоя.

Когато полковникътъ се убеди, че повѣрената ми парична часть е въ пъленъ редъ, азъ щѣхъ да помоля Негово Височество да ми разреши да извикамъ Тимлеръ на дуелъ, за което ние и двамата трѣбваше да напуснемъ временно предѣлитѣ на Княжеството.

Князътъ ме изслуша внимателно; той каза, че на следното утро ще види Тимлера и ще му каже, че азъ настоявамъ за незабавна ревизия. Князътъ щѣлъ да иска това, още повече, че подозрението на Тимлеръ е било изказано при трима души и то засѣга честьта на началника на военна часть. На следния день Тимлеръ заяви на Княза, че той самъ не желае да прави ревизия, а че такава щѣлъ да извърши лично Военния министъръ, генералъ Паренсовъ, който следъ два-три деня ще се завърне отъ отпускъ.

Връщането на Паренсовъ се забави. Азъ не можехъ да остана съ запечатанъ ковчегъ, затова решихъ да извърша ревизията на сумитѣ и отчетностьта въ присѫтствието на моитѣ офицери и протокола отъ ревизията да представя на

Военния министръ, на когото непосрѣдствено бѣше подчиненъ Конвоятъ. Князътъ удобри това мое предложение, като прибави, че ще заповѣда на генералъ Паренсова самъ той да извърши провѣрката по отчетностьта на Конвоя.

Цѣлата тази история започна да се протака. Когато азъ отново се явихъ предъ Князa по този въпросъ, той ми каза, че Тимлеръ билъ заминалъ въ отпускъ въ Русия, и нѣмало вече да се връща. Неговото мѣсто щѣло да се заеме отъ друго лице. Князътъ умишлено не ми говори повече за това, за да не би да повдигна въпросъ за дуела, който той не можеше да допустне. Предвидъ младостьта на Негово Височество, можеха да го поставятъ него като причина за конфликта изникналъ между неговия флигелъ-адютантъ и помощника на Военния министъръ. Азъ бѣхъ длъженъ да се съгласяя съ тѣзи доводи, и самъ помолихъ Князa да ми прости за моята разпаленость и необмисленость да викамъ на дуелъ Тимлера.

Не се мина много време, и азъ се научихъ, че Тимлеръ си билъ позволилъ публично една дрьзка постжпка по отношение къмъ Князa. Когато Князътъ му билъ заявилъ, че следъ тази подобна постжпка Тимлеръ не може повече да продължава службата си въ България, той му отвърналъ:

— Изгнанието отъ Ваше Височество ще ми послужи въ Русия само за рекомандация. (Този епизодъ лично азъ много смжтно си го спомнямъ, но го посочвамъ като характеренъ отъ книгата на графъ Егонъ Корти „Паданието на тритѣ династии". Преводъ на английски, изд. Метуенъ, стр. 283).

Този инцидентъ ми бѣше крайно неприятенъ, но той ме сближи силно съ Князa. Негово Височество не можеше да разбере какъ е възможно нашитѣ сьотечественици да подвеждатъ менъ и Ползиковъ, (за който сжщо така разказваха небивалици), желаейки да ни лишатъ отъ довѣрието на Князa, въ това време, когато ние не бѣхме избрани отъ тѣхъ, а отъ Дондуковъ, т. е. отъ компетентния изразитель на руското влияние въ България. Князътъ се очудваше на несъгласието въ действията на представителитѣ на правителството въ България, следъ като тѣ принадлежеха къмъ различни ведомства. Него го поразяваше факта, какъ полковникъ Шепелевъ, флигелъ-адютантъ на Негово Величество, е можалъ да допустне такива раговори въ своя домъ. Князътъ мислѣше, че самиятъ Шепелевъ трѣбваше да разследва цѣлата тази работа и да доложи на Негово Височество.

— Ето, например ѣръ, да вземемъ Давидовъ — казваше ми Князa. Дадоха ми го този уменъ, внимателенъ дипломатъ, за да ржководи моитѣ първи крачки. Самиятъ Императоръ Александъръ II ми повтори нѣколко пжти, че азъ мога напълно да се довѣря на този дипломатъ. Следъ това изпратиха ми генералъ Паренсовъ за Военен ъ министъръ. Той се смѣта едва ли не за гениаленъ, направилъ е чудно бърза кариера, обаче, неговитѣ съвети противоречатъ на тѣзи на Давидовъ. А Давидовъ е моя официаленъ съветникъ и азъ нито единъ сериозенъ документъ не подписвамъ преди да се посъветвамъ съ него. Зарадъ това Паренсовъ постоянно се сърди.

Стремежътъ на Князъ Александъръ да угоди на Императора го заставяше, започвайки каквато и да било важна държавна работа, да разпитва менъ и Ползиковъ и да иска нашето мнение дали Александъръ II въ започнатата работа вижда, че е отъ полза и за Русия и дали ще бжде доволенъ отъ това Императора. Това правѣше Князътъ следъ заминаването на Давидовъ. Князътъ се възхищаваше отъ своя царственъ чичо и го обожаваше, което азъ рѣдко съмъ виждалъ. Известно бѣ огорчението на Княза, когато той въ началото на своето княжуване виждаше, че никакъ не може да угоди на рускитѣ общественици, които прокарваха съвсемъ противоположни принципи. Князътъ понѣкога ни казваше:

— Ако изпълня съветитѣ на Паренсовъ, Милютинъ ще бжде доволенъ, Катковъ, Аксаковъ, Скобелевъ и всички славянофили ще започнатъ да ме ругаятъ. Желая ли да изпълня точно желанията на Гирсъ, необходими му за външната политика, но тогава Милютинци и Аксаковци ще започнатъ да викатъ, че съмъ „нѣмецъ" и клоня къмъ австрийцитѣ, а ако не изпълня съвета на Шевелевъ, то графъ Адлербергъ ще се оплаче отъ менъ на Императора.

Негово Височество бѣше доста добре осведоменъ за онова, което ставаше въ Русия, особено при Императорския дворъ и напълно разбираше, че борбата между голѣмия и Аничковия дворове довежда до противоречие, което го смущава. Той мислѣше, черуситѣ, които сж въ България, трѣбва да забравятъ всѣкаква партийность и да мислятъ само за благото на страната, на която тѣ временно служатъ, за въ полза на своето собствено отечество.

Какъ и защо генералъ Паренсовъ напусна службата въ България точно не си спомнямъ, но знамъ, че той бѣ замѣстенъ отъ генералъ Ернротъ. Ернротъ не бѣ младъ човѣкъ. Той сжщо бѣше офицеръ отъ генералния щабъ, но вече командиръ на дивизия. Последниятъ му постъ въ Русия бѣше помощникъ статсъ-секретарь по финландскитѣ работи. Той самиятъ бѣше финландецъ и имаше собствени голѣми земи въ великото княжество (въ Финландия). Ернротъ бѣше уменъ човѣкъ, не много приказливъ, но за работа доста енергиченъ.

Преди да обрисувамъ дейностьта на Ернрота въ Княжеството, ще дамъ кратъкъ очеркъ на българската политика, отъ деня на възцаряването на Князъ Александра, необходимъ за разбиране на съветитѣ, които даваше генералъ Ернротъ на Княза.

ГЛАВА V

Конституционното управление

Още въ Ливадия Императорътъ съветваше Княза да състави първото правителство отъ коалицията на консерватори и либерали. Тѣзи две партии бѣха се образували още при изработването на Конституцията отъ Великото народно събрание въ Търново. Драганъ Цанковъ, на който Княза искаше да възложи съставянето на правителство, се отказа да участвува въ коалиционенъ кабинетъ, а Каравеловъ, макаръ и да се съгласяваше, но поставяше известни условия и забавяше отговора си. При така стеклитѣ се обстоятелства Князътъ бѣ щастливъ да послуша съвета на Давидовъ т. е. Руското външно министерство и да повика на власть само консерваторитѣ, които макаръ и да нѣмаха административенъ опитъ, все пакъ бѣха хора съ европейска култура и възпитание. Либералитѣ имаха друго едно преимущество: тѣхната голѣма популярность. Тѣхнитѣ имена, или на бащитѣ имъ, фигурираха въ историята на борбитѣ срещу турцитѣ.

Първото редовно Народно Събрание се състоеше отъ две трети либерали. Каравеловъ бѣше избранъ за председатель. Започнаха цѣла редица скандали. Консервативното правителство падна и Князътъ се видѣ принуденъ да възложи съставянето на кабинета на Каравелова.

Възникна въпросътъ какъ да се титулува Княза, който, споредъ Конституцията трѣбва да се величае съ думата „свѣтлость“ (тази статия бѣше вѣроятно редактирана подъ влиянието на Дондуковъ, когато още той самия се надѣваше да стане български владѣтель). Князъ Александъръ настояваше да бѫде титулуванъ съ думата „Височество“, както го титулуваха всички дипломатически представители на чуждитѣ държави.

Отъ Петербургъ се възмущаваха отъ нападкитѣ на българската либерална преса срещу Русия. При сѫществуващото на власть либерално правителство за Княза не бѣше възможно да прекрати тази отрова. Сътрудничеството между Негово Височество и новия кабинетъ нѣкакъ не вървѣше добре.

Официалниятъ съветникъ на Княза Давидовъ бѣше привърженикъ да се разпустне събранието, съ надежда, че при нови избори консерваторитѣ ще иматъ болшинство, а освенъ това, ще се повлияе и на пресата. Въ сжщото пъкъ време Военния министъръ,генералъ Паренсовъ, подъ влиянието на своя шефъ, руския министъръ Милютинъ съветваше да не се разпуска по никой начинъ Народното Събрание, а да се влѣзе въ споразумение съ либералитѣ (Милютинъ само даваше препоржки, а на въпроситѣ на Паренсовъ той се отказваше да дава опредѣлени инструкции, базирайки се на това, че Паренсовъ е отговоренъ предъ Народното Събрание, а Милютинъ не желае да се вмѣсва въ вжтрешнитѣ работи на Княжеството).

Флигелъ-адютанта на Негово Величество Шепелевъ, намиращъ се на служба при Княза, все още настояваше на мнението на министра на Императорския дворъ, графъ Адлербергъ да се опита да се състави коалиционно правителство.

Князътъ бѣше въ отчаяние. Той казваше:

— Ето три изхода предлагани отъ вашитѣ представители. Който и да възприема отъ тѣхъ, двѣтѣ трети отъ руската интелегенция ще ме нападне за него и ще твърди, че азъ съмъ слуга на Австрия, вѣчниятъ упрѣкъ, който ми се отправя, а вие знаете, колко той е незаслуженъ. Поканете моля утре въ 11 часа сутриньта при менъ Давидовъ, Паренсовъ и Шепелевъ.

На това събрание Князътъ предложи на тримата руски представители да се споразумѣятъ и да му дадатъ единъ общъ съветъ отъ името на руското правителство. Но и тримата не можаха да дойдатъ до едно споразумение, а Давидовъ настоя предъ Княза, щото той да следва неговия съветъ, който той като официаленъ му го предава. Князътъ изпълни този съветъ. Той разпусна Народното Събрание и назначи нови избори. Страната се управляваше отъ временно правителство подъ председателството на митрополитъ Климентъ.

Давидовъ донесе въ Руското външно министерство за невъзможното положение, при което е поставенъ Княза да слуша да му бждатъ изпращани едновременно три различни мнения отъ Русия и молѣше за въ бждеще да се избѣгне това нѣщо, а ако това е невъзможно, то тогава да бжде смѣненъ отъ тази длъжность.*)

На следния день Князътъ замина за Дармщадтъ, а отъ тамъ заедно съ баща си принцъ Александъръ Хесенски отидоха въ Петербургъ по случай тържествата отъ 25 годишното царуване на Александъръ II. Азъ бѣхъ съ свитата на Княза. Ние пристигнахме въ Петербургъ въ деня на атентата, извършенъ въ трапезарията на Зимния дворецъ. Само благодарение закъсняването на влака, съ който пжтуваше Князътъ царското семейство избѣгна катастрофата. Това попрѣчи на Императора да побеседва съ Княза.

---

*) Това си донесение А. П. Давидовъ ми го бѣше далъ да го прочета преди да го постави въ куфара си. Този куфаръ, при пжтуването отъ София до Ломъ.се изгуби и въпрѣки грижитѣ на полицията, не се намѣри. Това много разсърди Княза.

Презъ време на това гостуване азъ имахъ щастието да бжда представенъ на Негово Величество, въ качеството ми на флигелъ-адютантъ на Князъ Александъръ, презъ време на развода съ церемонията въ Михайловския манежъ. Следъ яздата на коннитѣ ординарци, азъ бѣхъ повиканъ при Императора, при когото възсѣдналъ сжщо на конь се намираше Княза.

— Сандро хвали твоята служба при него. Благодаря ти. Помни, че твоята служба при Сандро е служба на менъ.*),

Въ сжщия день, следъ закуската въ Зимния дворецъ, на която бѣхъ поканенъ и азъ, Императорътъ ме повика и разглежда моята българска свитска униформа. Императорътъ каза на Княза, че споредъ него неправилно е адютантитѣ да носятъ шарфа презъ рамо, предвидъ на това, че екселбантитѣ вече показватъ званието на този, който ги носи.

—C'est un pléonasme, mon cher Sandro. Il faut changer ça!

Следъ като Императора ми каза нѣколко приятни думи и ме попита дали съмъ вече ходилъ въ родния си полкъ, той ме освободи. Разбира се, че направената забележка относно формата бѣ веднага предадена отъ Княза.

Презъ време на сжщото това гостуване, една вечерь, когато азъ очаквахъ завръщането на Княза (за насъ бѣха отредени апартаменти въ Зимния дворецъ), доложиха ми, че генералъ Скобелевъ желае да ме види. Азъ веднага отидохъ при него. Генералътъ ми каза, че иска да говори съ Княза и ме попита дали Княза нѣма да се обиди, че при него идватъ нощемъ безъ предварително предупреждение.

— Не, разбира се.

— Азъ искамъ да дойда при васъ на служба. Познавамъ българския войникъ отъ Опълчението; това е чуденъ материалъ. Отъ него може да се направи непобедима войска. Азъ бихъ желалъ да стана Военenъ министъръ. Какъ мислишъ, ще ме вземе ли твоя Князъ? . . .

— Азъ мисля, че ще ви вземе съ двѣтѣ ржце и не ще ви пусне да се върнете.

— Ти навѣрно имашъ картата на България; дай ми я за малко да я прегледамъ . . .

---

*) Цитирамъ тѣзи думи казани на менъ, за да се види какви чисто роднински отношения сжществуваха между царь Освободителя и князъ Александъръ.

Презъ това време Князътъ вече се бѣше завърналъ и още веднага прие Скобелева, който вече успѣ да начертае нѣщо съ моливъ на картата, която му бѣхъ далъ.

Михаилъ Димитриевичъ стоя при Князя половинъ часъ. Следъ като го изпрати, Князътъ ми каза, че наистина Скобелевъ билъ предлагалъ услугитѣ си и че Негово Височество съ радость се условилъ съ него по всички въпроси.

— Страхувамъ се само, дали ще се съгласи на това Императора?

И, наистина, само една нощь Князътъ можа да помечтае, че Скобелевъ ще дойде съ него въ България. На следния день, когато азъ съ трепетъ очаквахъ решението на Императора, показа се Князътъ, следъ ауденцията му при Негово Величество. Азъ вече отъ далече разбрахъ, че височайше позволение не е имало. Императорътъ билъ казалъ:

— По никой начинъ не ще позволя на Скобелевъ да отиде нито за единъ день въ България. Той е способенъ следъ минута да въвлѣче Русия въ война . . . Не . . . азъ още не съмъ му простилъ нѣколко негови неподобаващи простѫпъци, а тамъ той съвсемъ ще се изплъзне отъ рѫцетѣ ми. Не бива и да се мисли за това. Скобелевъ нѣма да излѣзе отъ Русия.

Презъ това време, Давидовъ бѣше назначенъ за съветникъ при легацията въ Лондонъ, а мѣстото му остана вакантно до завръщането на Князя въ България. На мѣстото на Давидовъ, въ последствие, бѣше назначенъ Кумани, бившъ морски офицеръ. Той дойде отъ Кайро, кѫдето бѣше руски дипломатически агентъ. Този господинъ, наслушалъ се въ петербурскитѣ лѣвомислящи крѫгове, че е нуждно да се обезвреди нѣмеца Князъ, че българскитѣ либерали сѫ много по-надеждни за Русия, кой знае защо, още съ пристигането си въ София, дълго време не си врѫчи акредетивнитѣ писма, а презъ това време се сдружи съ либералната опозиция. Разбира се, такъвъ представитель не можеше да има желателното за Русия влияние върху Князя.

Лични отношения не сѫществуваха. Кумани се срѣщаше съ Князя само въ официални случаи. Той дори казваше на руситѣ:

— Менъ не ми е нуждно непосрѣдственото влияние на нѣмеца Князъ. Азъ ще го заставя посрѣдствомъ либералитѣ да прави онова, което е нуждно на Русия.

Временното правителство на митрополитъ Климентъ се оказа недееспособно. Князътъ се видѣ принуденъ да се помири съ либералния кабинетъ, съ Цанковъ — министъръ-председатель и министръ на външнитѣ работи сѫщо и съ Каравеловъ—министъръ на финанситѣ. Князътъ хвалѣше Каравелова, като пестеливъ, самостоятеленъ и силенъ министъръ. По това време, Каравеловъ се ожени. Следъ женидбата си той се промѣни доста много; той вече не бѣше онзи студентъ-нихилистъ, когото представляваше по-рано и съ което парадираше. Въ кабинета влѣзе и Славейковъ. Другитѣ членове въ кабинета нѣмаха кой знае какво значение. Тѣ изпълняваха онова, което имъ кажеше Каравеловъ; отъ което той бѣше напълно доволенъ.

Цанковъ, въ качеството си на министъръ на външнитѣ работи, въ продължение само на една година, успѣ да наостри срещу себе си цѣлия дипломатически корпусъ и да развали отношенията на България къмъ всички велики държави, балкански съседи, а въ това число и Портата. Изключение правѣше само Кумани, съ който Цанковъ бѣше неразривно свързанъ. За съжаление, това приятелство помежду имъ съ нищо не подобри отношенията между Русия и България, нито отъ страна на Императорското правителство, нито отъ славянофилитѣ, нито отъ общественото мнение. За щастие на Княза, благоволението на Императора остана къмъ него неизмѣнно до последнитѣ дни отъ живота на Императора.

Следъ 1-и мартъ, деньтъ на трагическата смърть на Царь Освободителя, лѣвитѣ кржгове, отъ които Кумани черпѣше своята политическа линия, започнаха да залѣзватъ отъ руската сцена. Кумани наскоро бѣ отзованъ.

Мжчно бихме могли да си представимъ, колко много дипломатитѣ ненавиждаха Цанкова. Най-много отъ всички Кевенхюллеръ, който бѣ уличилъ министъръ-председателя въ двуличность. Дипломатическиятъ корпусъ бѣ устроилъ анкета, постжпка съвсемъ необикновена, която потвърди твърдението на Кевенхюллеръ за двуличностьта на Цанкова. Следъ тази случка, по искането на Австрия, министръ-председателя трѣбваше да си подаде оставката като министъръ на външнитѣ работи. Но и като министръ-председатель той не можеше да остане. Цанковъ бѣше смѣненъ отъ Каравеловъ.

Нуждно е да бждемъ обективни и да отбележимъ, че Цанковъ бѣше неприятенъ на дипломатитѣ, защото застжпваше правото да се указва внимание на България, нѣщо на което тя имаше право и което често се пропускаше отъ чуждитѣ представители, а особено отъ представителя на Портата.

Азъ успѣхъ постепенно да се сближа съ софийския дипломатически корпусъ и благодарение на това можахъ да се запозная по-отблизо съ полическото положение. Съ Давидовъ се познавахъ още преди да дойде Князъ Александъръ въ България. Съ секретаря на руското агенство Лишинъ станахъ приятель. Тукъ азъ срещнахъ графъ Кевенхюллеръ, за когото представлявахъ тази младежь, която въ София почти я нѣмаше.

За ромънски дипломатически представитель бѣше назначенъ князъ Емилъ Гика. Преди това той бѣше секретарь на легацията въ Петербургъ и тамъ често ходѣше въ конната гвардия. Жена му бѣше дъщеря на генералъ Флореско, доста любезна личность. Азъ бѣхъ приеманъ въ тѣхъ доста любезно.

Съ семейството Ласселзъ, английския дипломатически представитель, азъ се сближихъ благодарение на спорта. Азъ обучавахъ синоветѣ на Ласселзъ на язда, а самия Ласселзъ канѣхъ да идва съ менъ на ловъ съ хрътки, отъ които по това време имахъ три чифта. Госпожа Ласселзъ ме протежираше. За менъ живота въ София се оживи, азъ започнахъ да посещавамъ дипломатитѣ, да бѫда каненъ на обѣди и вечери.

ГЛАВА VI

Държавниятъ превратъ презъ 1881 година

Генералъ Ернротъ

Още първитѣ доклади на генералъ Ернротъ установиха съ Князя добри отношения. Следъ пристигането си въ България Ернротъ обиколи войската изъ цѣла България и намѣри, че офицерскиятъ съставъ е неудовлетворителенъ. Той издаде единъ циркуляръ, съ който се искаше отъ висшето началство и командващитѣ незабавно да представятъ списъкъ на офицеритѣ въ Русия, лично известни на началницитѣ и за които тѣ се застжпватъ, че биха били годни за инструкторското дѣло. Ернротъ имаше съгласието на главния щабъ въ Петербургъ, че върнатитѣ отъ България руски офицери ще бждатъ замѣнени съ други въ продължение на едномесеченъ срокъ, когато той поиска.

Сжщевременно съ това, генералътъ съобщаваше, че следъ половинъ година той отново щѣлъ да направи прегледъ на войскитѣ и ще отстрани онѣзи командири, на които частитѣ не бждатъ въ отличенъ редъ. Тази мѣрка даде отлични резултати. Личната отговорность на началницитѣ на частитѣ при комплектуване на офицерския кадъръ бѣ причината да се избератъ инструктори за българската войска. Измина се една година отъ издадения циркуляръ, но всичкитѣ български части се показаха въ отличенъ видъ. Българската войска трѣбва да бжде благодарна на генералъ Ернротъ за неговия пръвъ циркуляръ.

Князъ Александъръ скоро оцени своя новъ министъръ. Самъ Негово Височество, влизайки въ всички дребулии на военното управление, бѣше изненаданъ отъ ясния и безпогрѣшенъ възгледъ на Ернрота и за това започна да се съветва съ него и по административнитѣ въпроси, особено отъ онзи моментъ, когато министърътъ бѣ вече запознатъ съ положението на работитѣ въ Княжеството.

Спомнямъ си какъ Князъ Александъръ разказваше за доклада, който му билъ правилъ Ернротъ.

— Съ настоящата Конституция Вие не ще можете да управлявате България. Нито едно Ваше правителство не ще бѫде въ състояние да се справи съ Народното Събрание, което споредъ мнението на българитѣ, сѫществува само, за да даде възможность на депутатитѣ да приказватъ и интригуватъ срещу онѣзи, които тѣ сами сѫ избрали да управляватъ. Вие нѣмате възможность да прокарате нѣкоя реформа съ либераленъ характеръ. Единствениятъ конституционенъ изходъ за Ваше Височество — това е да напуснете страната. Ако Вие не направите това доброволно сега, то следъ нѣколко месеци Васъ ще Ви принудятъ къмъ това. Вие, обаче, можете да преустановите действията на Търновската Конституция, да въведете диктатура, а следъ това постепенно да се прокарватъ либералнитѣ реформи.

Князътъ добави, че Ернротъ се наемалъ да извърши такъвъ видъ превратъ и да уреди държавенъ съветъ при Великото Народно Събрание. Що се отнася до Русия той се заемалъ, съ съгласието на Княза, да изпроси удобрение за провеждане на ново направление въ политиката. Обаче, всичко това, трѣбвало да бѫде запазено въ тайна, докато се въведе практически. Тайната, наистина, била запазена и дори много повече, отколкото очаквахъ това азъ при тогавашнитѣ условия.

За менъ настѫпи доста интересно време. Често вечерь, азъ идвахъ при генералъ Ернротъ за обсѫждане на маршрута по пѫтуването на Княза изъ България. Трѣбваше всичко тъй да се уреди, щото Князътъ да бѫде постоянно съпровожданъ отъ взводъ отъ конвоя. Желѣзопѫтни линии, освенъ линията Русе—Варна, още не сѫществуваха. Князътъ пѫтуваше съ каляска и азъ трѣбваше така да нареждамъ конвоирането, че моитѣ четири взвода да се смѣняватъ следъ като всѣки отъ тѣхъ е изминалъ по 25—30 клм. Следъ изминаването на това разстояние отъ единъ взводъ, той биваше посрещанъ отъ другъ, готовъ за съпровождане. Това нѣщо, обикновенно, ставаше нощемъ, за да бѫдатъ готови взводоветѣ за следния день. Тази служба се указа доста тежка, както за конетѣ, тъй и за хората, но даде възможность на Княза да се убеди лично въ чудната издържливость на българскитѣ войници.

Ернротъ желаеше щото полицията, още до пристигането на Княза, да се намира по мѣстата си тамъ, гдето ще спре Негово Височество, но такива разпореждания до преврата не можеха да се отдаватъ. Генералътъ ми заповѣда да следя действията на полицейскитѣ чинове. Въ мое разпореждане ми бѣха дадени нѣколко добри полицейски агенти, които азъ предварително разпратихъ по указания маршрутъ, по който щѣше да пѫтува Княза. Голѣма помощь въ тази работа ми указваше флигелъ-адютанта Ползиковъ, мой колега.

Азъ се указахъ съвсемъ случайно на чело на личната охрана на Княза. Негласно азъ продължавахъ да се намирамъ въ тази охрана до края на моето пребиваване въ България.

Планътъ на Ернротъ относно предстоящия превратъ бѣше подробенъ и дълбоко обмисленъ. Предположението му, че народътъ ще гласува за Княза, се указа вѣрно. Дилемата: анархия, въ случай, че Князътъ напустне България, или се въведе княжеска диктатура, се разреши отъ българитѣ въ полза на последната. Въпросътъ за изборитѣ въ Великото Народно Събрание бѣше поставенъ тъй: събранието трѣбваше да реши иска ли народа да запази Княза. Въ случай на положителенъ отговоръ, Князътъ трѣбваше да получи:

1. пълномощно да управлява Княжеството безъ парламентъ, съ помощьта на създадения отъ самия Князъ държавенъ съветъ;
2. правото да продължи функционирането на последния бюджетъ за следната година;
3. следъ седемь годишенъ срокъ, Князътъ е длъженъ да свика Великото Народно Събрание, което е пълновластно да установи новата Конституция.

Ако Князътъ не получи тѣзи пълномощия, тогава той трѣбваше незабавно да напустне Княжеството.

Събранието, свикано въ Свищовъ, единодушно бѣше потвърдило да се дадатъ исканитѣ отъ Княза права. Заседанието траяло не повече отъ часъ. За подготовката на изборитѣ Ернротъ бѣше наредилъ въ всички избирателни центрове да наблюдаватъ за правилностьта и безпристрастностьта на изборитѣ рускитѣ началници на войсковитѣ части. Рускитѣ офицери осигуриха пълна безпартийность. Главниятъ рѫководитель по изборитѣ на известни мѣста бѣше полковникътъ отъ генералния щабъ Реммлингенъ, човѣкъ уменъ и развитъ, но за съжаление съ мекъ характеръ и безъ държавническа похватность — качества противоположни на онѣзи, съ които се отличаваше Ернротъ.

При обиколката ми изъ страната, азъ имахъ възможность да се срѣщамъ съ руски офицери, изпратени по случай изборитѣ. Повечето отъ тѣхъ доста умѣло и тактично се справяха съ възложената имъ нова работа, благодарение на което мога да потвърдя, че плебесцитътъ бѣ изключително вѣренъ отговоръ на желанията на народа.

Новоназначениятъ руски дипломатически представитель М. А. Хитрово, пристигна въ София. Той сѫщо се присъедини къмъ Княза презъ време на неговитѣ обиколки. Това нѣщо сѫщо много добре се отрази върху успѣха на изборитѣ.

Князътъ навсѣкѫде бѣ посрещанъ съ овации и то тъй сърдечни, че не веднѫжъ ставаше нужда съ помощьта на взвода отъ конвоя, да бѫде предпазванъ отъ желанието на тълпата да го носи на ржце. Много нарѣдко въ нѣкои мѣста имаше опитъ отъ една страна на опозиционнитѣ партии да се произнасятъ речи, но още отъ първитѣ думи произнесени отъ такива оратори самата тълпа не имъ позволяваше. На моитѣ взводове се падаше не лека задача да спасяватъ опозиционеритѣ отъ побоя на своитѣ съграждани.

Въ единъ не голѣмъ градъ, въ крайдунавска България, се случи и следниятъ инцидентъ. Въ сжщия градъ бѣхъ и азъ съ Княза. Князътъ реши да отиде съ конь до едно голѣмо село, което се намираше на страна отъ установения маршрутъ за пжтуване. Князътъ и часть отъ свитата тръгнаха на коне. По цѣлия пжть отъ двѣтѣ страни бѣха се наредили като шпалиръ мжже, жени и деца, — мѣстни жители. Депутации поднасяха на Княза хлѣбъ и соль. При едно такова посрѣщане, обърна ми вниманието единъ селянинъ. Той приличаше на комита: съ два ятагана втикнати въ пояса му. Когато Князътъ тръгна напредъ, този селянинъ започна да бѣга по срѣдата на пжтя напредъ предъ нашето шествие. После азъ го загубихъ отъ погледа си; но запазихъ едно чувство на подозрение къмъ него. На следния завой азъ пакъ зърнахъ този типъ, размахващъ предъ една тълпа отъ цигани извадения си ятаганъ.

Азъ едва успѣхъ да пришпоря коня си. Коньтъ ми скочи напредъ и събори този комита. Той бѣше тъй близко до Княза, че азъ неволно ударихъ съ колѣното си колѣното на Негово Височество.

Едва успѣхъ да извикамъ:

— Напредъ безъ спиране!

Следъ малко спрѣхъ коня си и видѣхъ, че падналиятъ е станалъ. Втори пжть се приближихъ до него и пакъ го съборихъ. Взводътъ бѣше приближилъ. Заповѣдахъ да обезоржжатъ селянина, да му вържатъ ржцетѣ и да го водятъ следъ взвода, а азъ настигнахъ Княза и му обяснихъ въ какво се състои работата. Тъй като никой не видѣ, че този типъ се бѣше хвърлилъ върху Княза, то Негово Височество реши да не казва нищо никому по тази случка, дори и на Хитрово.

Съ пристигането на Княза въ селото бѣше направена особена шумна овация, следъ която Княза седна въ каляската. Следъ каляската се движеше въ пъленъ тръстъ взвода отъ конвоя. Веднага следъ заминаването на конвоя тълпата линчува нападателя. Това нѣщо ми доложи кмета на сжщото село, който вечерьта дойде въ града.

Доколкото си спомнямъ, имаше още единъ-два подобни случая, но за щастие не се случи нищо трагично.

Изобщо, тази обиколка, както за Княза, тъй и за руския представитель Хитрово, бѣ едно триумфално шествие.

Князътъ прие тази сполука спокойно, така както трѣбваше. Той разбираше какъвъ дѣлъ за успѣха се пада на Русия и на прозорливостьта на Ернротъ. Овациитѣ отправени къмъ Хитрово бѣха за руския посланикъ, приближеника на Царя, синьтъ на този Царь Освободитель, който народа и днесъ обожава. Но Хитрово тѣ зашеметиха. Ще кажа нѣколко думи за този поетъ дипломатъ. Хитрово бѣ красивъ, добре развитъ, съ умно лице и съ елегантна малка брадичка, съ тукъ тамъ бѣли косми; доста елегантенъ. Човѣкъ безспорно свѣтски, уменъ и литературно начетенъ. Безсъмнение въ Хитрово имаше нѣщо аристократическо, той бѣше голѣмъ бонъ виванъ, обичащъ виното, женитѣ и хубавото ядене. Той трѣбваше да се роди милионеръ, защото бѣ разточителенъ. Хитрово обичаше, както въ частния си животъ, тъй и по служба лекитѣ победи. Дали тѣ му бѣха нуждни, или не, това не го интересуваше. Пѫтуванията съ Княза харесаха на Хитрово. Презъ цѣлото време Хитрово се намираше въ добро настроение и охотно пускаше остроумни афоризми.

На 10-и юний 1881 год. следъ заседанието на Народното Събрание, бѣше сервиранъ голѣмъ обѣдъ на яхтата „Александръ“ пристигнала въ Свищовъ, за да вземе Княза, въ случай, че Събранието не му даде нуждниті пълномощия.

Следъ обѣдъ, генералъ Ернротъ се преоблѣче въ цивилно облѣкло и дойде да си вземе сбогомъ съ Княза. Той предупреждаваше Княза, че ще прокара въпроса за пълномощията, но веднага щѣлъ да си подаде оставката и да напустне страната. До окончателното решение за преврата, Князътъ смѣташе тѣзи думи на Ернротъ като уловка, въ случай на несполука и единъ видъ заплашване, за да не се попрѣчи съ нѣщо на генерала презъ време на реализирането на неговия планъ. Но никому, нито дори и на самия Князъ, нито на приближенитѣ му не се вѣрваше, че при пълна сполука Ернротъ би настоявалъ за своята оставка. Обаче, твърдиятъ финъ бѣше непоколебимъ въ своето решение, макаръ и Князътъ да го молѣше повече отъ часъ да остане при него.

Съ заминаването на генерала менъ ми се струваше, че всичко въ България ще тръгне на лошо; въ сѫщность, ако не всичко, то успѣхътъ отъ действията на пълномощията наистина ще се провали. Три години следъ това България се върна къмъ борбата между партиитѣ, а за Княза опита отъ диктатурата се свърши съ насилственото му напускане на Княжеството, макаръ че Румелия бѣ присъединена къмъ България и се спечели победата надъ сърбитѣ.

Трѣбва да призная, че азъ отъ душа съчувствувахъ на доводитѣ на генералъ Ернротъ, както преди началото на преврата, тъй и презъ време на неговото изпълнение. Азъ съ удоволствие се любувахъ на бързото решение на генерала и ясната формулировка на неговитѣ заповѣди. Въ последствие, съ течение на годинитѣ, започнахъ да се отнасямъ много по-критически къмъ работитѣ по изискване на пълномощцията. Азъ почувствувахъ и разбрахъ, че нарушението на закона отъ горе довежда следъ себе си сжщото нѣщо отъ долу. И азъ разбрахъ сжщото. Азъ бѣхъ примѣръ на първия „пронунциаменто“ въ България, тъй като въ сжщность не може да се нарече другояче преврата презъ 1881 год. Този превратъ бѣше извършенъ съ помощьта на рускитѣ офицери, имащи задъ себе си подчиненитѣ имъ български войски. Превратътъ се извърши безкръвно. Но следъ този превратъ се извърши другъ безкръвенъ опитъ, следъ Сръбско-българската война, който лиши Княза отъ престола. Извършенъ бѣше втория „пронунциаменто“ отъ група български офицери, които принудиха Княза да подпише отказването си отъ престола и за винаги да напустне страната.

Мнозина българи осждиха първия превратъ. Но азъ, който бѣхъ свидетель на това, мога да кажа, че той бѣше оправданъ отъ народнитѣ избори, които доказаха, че по-голѣмата часть отъ народа искрено стоеше на становището Князътъ да си остане въ България; дори и при тѣзи условия ако му се наложи да управлява съ диктатура. Българитѣ, а особено селянитѣ, повечето отъ тѣхъ страхувайки се отъ анархията, желаеха да има едно управление съ желѣзна ржка, или както ваднъжъ се изказа Князъ Дондуковъ, ржка облѣчена въ „кадифена ржкавица“.

Изборитѣ ставаха безпристрастно. Забраняваха се само демагогскитѣ митинги, призоваващи къмъ бунтъ и залъгващи довѣрчивитѣ селяни. Безъ вжтрешно съдействие отъ страна на простолюдието, независимо отъ силата и войската и умѣлото организиране на преврата, той не би се увѣнчалъ съ пъленъ успѣхъ.

Сега, когато си давамъ отчетъ, намирамъ, че превратътъ сполучи, само защото Ернротъ бѣ правилно оценилъ общото народно настроение и съумѣ презъ време на изборитѣ да отстрани тази партийна интелегенция, която и въ последствие спекулираше съ своето влияние въ партиитѣ, за да нагажда закона за своя лична полза. Уви . . . за българитѣ още и сега дори е далечъ достижението да уважаватъ съзнателно закона. Това е възможно въ сегашно време само въ Англия.

Смѣтамъ за необходимо да поясня грѣшното предположение на Матвеевъ въ книгата му „Следъ Берлинския трактатъ“ на стр. 134, че мисъльта за преврата е била дадена отъ Князъ Кевенхюллеръ. Тази мисъль за пръвъ пжть се зароди въ главата на Князъ Александъръ, само че следъ доводитѣ на Ернротъ. Изобщо, безъ да отричамъ тънкостьта на австро-унгарскитѣ политици въ София, длъженъ съмъ да кажа, че отношенията между Кевенхюллеръ и Княза почиваха на лична симпатия между двамата млади хора съ едно и сжщо възпитание. Тѣхнитѣ разговори не се отнасяха много до политика. Наистина, много честитѣ посещения въ двореца отъ Кевенхюллеръ се коментираха отъ провинциалнитѣ и софийски срѣди, че се отнасятъ до въпроси отъ държавно значение, ала всичко това нѣмаше достатъчно основания.

Много години, следъ моето завръщане въ Русия, азъ посетихъ Ернротъ въ неговото финландско имение. Два дена той ме гощаваше съ своитѣ чудно вкусни обѣди и въпрѣки „сухия режимъ“ въ Финландия, той имаше и достатъчно количество алкохолъ, който като генералъ му се изпращаше отъ правителството.

Презъ време на нашитѣ разговори, азъ остро го нападнахъ за неговото бѣгство отъ Свищовъ. На това той отговори:

— Ако азъ взехъ върху себе си отговорностьта да извърша превратъ, то направихъ това, защото чувствувахъ задъ себе си Русия. Правителството на Александъръ III симпатизираше на това. Но презъ време на самия превратъ и преди него азъ видѣхъ, че въ България нѣма на какво да се опра. При такива обстоятелства и при моята непопулярность срѣдъ българскитѣ либерали, като авторъ на новия режимъ, азъ разбрахъ, че по-добре е по-скоро да си замина, което и направихъ.

Понататъкъ, той ми разказваше, какъ Императорътъ вече следъ детронирането на Князъ Александъръ, повикалъ Ернротъ въ Петербургъ и му предложилъ да замине за България за въдворяването на реда тамъ, така както това се желаеше отъ Русия.

И генералъ Ернротъ продължи:

— Изслушалъ Негово Величество, азъ се обърнахъ къмъ Императора съ следния въпросъ: на каква флота бихъ могълъ да разчитамъ при моята мисия и ще бжде ли тя подъ моето непосрѣдствено командване?

— Защо ви е това? — ме запита Императорътъ.

— За да изпълня възложената ми мисия. Изпълнението на тази мисия е възможно само, когато чувствувамъ задъ гърба си внушителната сила на флотилията.

Съ това се завърши нашия разговоръ.

г. С. Радевъ въ кн. „Строителитѣ на съвременна България“ т. I, стр. 263 и 264, нарича Ернрота формалистъ и бюрократъ, което азъ смѣтамъ за съвсемъ невѣрно. Вземамъ примѣръ отъ неговитѣ ревизии на домакинствата въ войсковитѣ части: той се отнасяше снизходително къмъ формалноститѣ, но бѣше неумолимъ, когато намираше, че има злоупотрѣбления. Посочвамъ тукъ сжщо така вѣрната и истинска характерестика, дадена за Ернротъ отъ разпаления противникъ на преврата П. А. Матвѣевъ. На стр. 136 въ кн. „България следъ Берлинския трактатъ“, ето какво пише той:

„Суровиятъ финландецъ, стариятъ службашъ, генералъ Ернротъ, се отнасяше несъчувствено къмъ българскитѣ уредби. Него го измѫчваше да гледа отсѫтствието на дисциплина и известната разпуснатость, които се забелязваха въ българскитѣ правителствени сфери. Той много осѫждаше за всичко това либералното правителство на Каравелова. Самата личность на българския министъръ-председатель го шокираше Въ Каравеловъ той виждаше въплощението на всичко отрицателно, а той бѣше привикналъ да уважаза представителитѣ на властьта.

Ернротъ бѣше човѣкъ на реда, уважаващъ законитѣ. Него, разбира се, не можеше да не го възмущава хаотическия редъ на държавнитѣ работи презъ време на първия либераленъ кабинетъ. Съгласенъ съмъ съ г. С. Радевъ, че Ернротъ и Каравеловъ не сѫ се разбирали. Но г. Радевъ въ своитѣ сѫждения за Каравеловъ има предвидъ и неговата понататъшна дейность, въ която той вече се бѣше значително промѣнилъ и еволиралъ. Това нѣщо азъ вече го изтъкнахъ на друго мѣсто въ моитѣ спомени. Това явление е обикновено за всички радикални министри. Ако тѣ сѫ хора умни, то следъ като сѫ били известно време на власть, започватъ да ставатъ по-умѣрени. Не бива да се отрича голѣмия умъ на Каравеловъ. Но въ началото на неговото властуване всѣкога трѣбваше да се очаква каквато да било рѣзка постѫпка. Той просто тероризираше Княза. Пълната противоположность между Министъръ-председателя и Военния министъръ, тѣзи две доста значителни личности, затрудняваха Княза да реши кого единъ отъ двамата да остави на власть. Разбира се, Князътъ държеше за Ернротъ, като по-подходящъ споредъ неговитѣ възгледи, а не за Каравеловъ. Това нѣщо заставяше неволно Княза да бѫде по-скоро наклоненъ къмъ консерваторитѣ, отколкото къмъ, може би, по-способнитѣ либерали.

Г-нъ С. Радевъ къмъ всичко това прибавя, че Ернротъ билъ и жестокъ. Това авторътъ заключава отъ действията на генерала въ Дели Орманъ, при усмиряване на турското разбойничество тамъ. Възползувайки се отъ тази погрѣшна характеристика, азъ ще посоча тукъ единъ епизодъ отъ това усмиряване, на който лично присѫтствувахъ.

Въ продължение на две години, въ мѣстностьта около Тузлука, въ Дели Орманъ, презъ лѣтнитѣ месеци върлуваше една голѣма разбойническа банда, подъ водителството на турчина Чобанъ Хасанъ. Този турчинъ бѣше дошелъ отъ Цариградъ, кѫдето ужъ ималъ разкошни палати. Чобанъ Хасанъ налагаше голѣми данъци на българскитѣ села, отъ които той често ги изтръгваше, изтезавайки жителитѣ имъ. Благодарение на тѣзи разбойници, пѫтищата станаха непроходими. Тѣ рѣдко обираха руски офицери. дори и на единъ ковчежникъ Чобанъ върналъ взетитѣ пари, но на българскитѣ селяни и търговци, тѣ не прощаваха. Чобанъ винаги бивалъ съпровождanъ отъ единъ голѣмъ козелъ, върху челото на който имало окачена златна монета, равна на десеть меджидиета.

Никой не можеше да улови Чобанъ, защото той ту успѣваше да се скрие въ планината, ту заемаше нѣкои непристѫпни позиции, които можеха да се взематъ само съ голѣма загуба отъ убити и ранени. Трудното водене на борбата усложняваше отношенията къмъ населението.

Боейки се отъ репресии : подпалване на селата, заграбване на добитъка, или изтезаване на самитѣ хора, селянитѣ никога не съобщаваха за движението на разбойницитѣ.

Когато разбойничеството на бандата не можеше да понася вече правителството, а освенъ това въ една схватка съ нея, то загуби петь души убити, Князътъ реши да командирова генералъ Ернротъ съ специални пълномощия, за да ликвидира съ разбойницитѣ.

Ернротъ взе съ себе си квартируващата близко до планината дружина и тръгна съ нея къмъ онова село, което бѣ центъръ на върлуващата банда на Чобана. Въ всички околни села Ернротъ изпрати заповѣдь до жителитѣ, че тѣ сѫ длъжни незабавно да съобщатъ на войската за появяването и нощуването на разбойницитѣ. Въ сѫщата заповѣдь се указваше точно кѫде и какъ да се съобщава: съ записки, сигнали, или запалване на огньове. Освенъ това, генералътъ разпореди да има въ всѣко село по нѣколко души въоржжени. Селото, което не изпълнѣше тази заповѣдь, щѣше да бѫде наказано отъ специаленъ наказателенъ законъ.

Отъ дружината се поставиха постове за приемане на донесенията. Единъ день, следъ тѣзи нареждания, благодарение на сигнализацията стана една малка схватка съ разбойницитѣ. Единъ отъ тѣхъ бѣше заловенъ. Ернротъ веднага го предаде на военния сѫдъ, съ заповѣдь да му се представи още на следния день присѫдата за потвърждение.

А преди това цѣлата тази мѣстность се обяви въ военно положение.

Азъ живѣехъ съ генерала въ една стая. Ернротъ ставаше много рано, още преди шесть часа сутриньта, разхождаше се изъ стаята и очакваше военния прокуроръ Шадурски. Най-после дойде прокурора, закъснѣлъ съ половинъ часъ и поднесе присѫдата. Споредъ нея разбойника, заловенъ съ орѫжието си, осѫждаше се на смърть чрезъ обесване. Ернротъ седна на стола, взе перодръжката и написа думата „подтвърждавамъ“ и едно голѣмо Е, но изведнъжъ Шадурски се хвърли къмъ генерала и каза:

— Моля, почакайте, ваше превъзходителство, азъ трѣбва, преди всичко, да ви доложа, че тукъ е приложенъ членъ 87, но за този случай би могло да се приложи и другъ членъ. . .

Ернротъ го прекѫсна:

— Другиятъ членъ какво наказание предвижда?

— Пакъ смъртно наказание.

— Защо тогава ми прѣчите да довърша своя подписъ? . .

— По-добре попитайте подсѫдимия по кой начинъ желае да бѫде обесенъ, по този го обесете. Обесването трѣбва да стане незабавно и на сѫщото това мѣсто, кѫдето той е билъ заловенъ. Въ селото ще остане една рота, докато не се хванатъ всичкитѣ разбойници, заедно съ Чобанъ и за защита на селянитѣ отъ отмѫщението на разбойницитѣ.

Ернротъ незабавно изпрати да повикатъ ротния командиръ, на който заповѣда да остане съ ротата си въ указаното село. Сѫщиятъ да следи строго за поведението на долнитѣ чинове, за да бѫдатъ доволни жителитѣ отъ квартируването на ротата.

Обесениятъ турчинъ да остане да виси три дена.

Следъ това започна да се сигнализира отъ всички посоки, че пакъ сѫ били преминали разбойницитѣ. Въ селото, което бѣше заподозрено, че симпатизира на бандата, оставиха една рота. Въ продължение на две недѣли селянитѣ трѣбваше да хранятъ ротата, да даватъ месо на войницитѣ, колкото имъ поискатъ самитѣ тѣ. Схваткитѣ съ разбойницитѣ не бѣха много — всичко две-три. Достатъчно бѣше обѣсването на четирма разбойника и следъ една недѣля, или десетина дни, генералъ Ернротъ получи донесение, че Чобанъ е избѣгалъ въ Източна Румелия. Остана само да се заематъ нѣколко планински проходи, за да се наблюдава отъ тамъ да не би разбойницитѣ да се завърнатъ отново въ България. Чобанъ не се яви вече въ България. Нѣкои казваха, че ужъ се билъ прибралъ въ своя стамболски дворецъ, а други разправяха, че билъ убитъ при бѣгството си.

При завръщането ни характеренъ бѣ моя разговоръ изъ пѫтя съ Ернротъ. Той каза:

— Вие видѣхте, че изгонването на разбойницитѣ струваше само четири изкупителни жертви. А моитѣ либерали колеги за нищо не се съгласяваха да се обяви военно положение въ Дели-Орманската область, боейки се да не избеся много народъ. Безъ военно положение т. е. безъ страха отъ масови смъртни наказания, трудно бихъ се справилъ съ този ловъкъ Чобанъ, поддържанъ отъ турската власть. Докато азъ съмъ тукъ, той въ България повече не ще дойде.

Този епизодъ направи нуждното впечатление и на младата българска войска. Тя разбра своята сила и нуждата да проявява непоколебима енергия за подържане на престижа ѝ както въ мирно, тъй и въ военно време. Наистина, следъ това разгонване на разбойницитѣ Ернротъ започна да внушава страхъ на мнозина българи, но отъ това да се прави заключение за жестокостьта на генерала е неправилно.

Ако азъ си позволихъ да се спра по обстойно, за да характеризирамъ генералъ Ернротъ и дори да приведа дословно чуждитѣ сведения за него, направихъ го, защото съмъ възхитенъ отъ този даровитъ и силенъ човѣкъ, страхувайки се, все пакъ, да не бѫда достатъчно обективенъ относно тази личность. Ернротъ направи много. Той имаше важно значение за сѫдбинитѣ на България и затова е твърде различно тълкуванъ отъ българитѣ.

Въпрѣки давностьта на тѣзи събития, можа смѣло да засвидетелствувамъ, че превратътъ бѣше замисленъ и изпълненъ само отъ генералъ Ернротъ. Презъ това време само неговитѣ доказателства, по този поводъ, както за Князъ Александъръ, така и за неговитѣ приближени, бѣха безапелационни. Тѣзи доказателства бѣха тъй убедителни, че и въ Петербургъ бѣха мълчаливо възприети, вследствие на което бѣ изпратенъ Хитрово въ София, за да поддържа Княза въ замисления превратъ.

Дали бѣха основнитѣ идеи на Ернротъ правилни или не, това оставамъ да разсѫди самъ читателя, но азъ само го моля да вземе подъ внимание епохата, когато тѣ сѫ се прилагали. Отъ тогава изминаха повече отъ петдесеть години. Презъ това време всичко еволираше. Въ онова време въ цѣлия свѣтъ бѣ на мода парламентаризма. Трѣбваше да бѫде човѣкъ доста самоувѣренъ и силенъ, за да върви срещу това течение, което за менъ, а и за нѣкои други, относно България изглеждаше гибелно.

Ако ние правѣхме грѣшки, то вършихме ги честно и се рѫководѣхме само отъ своитѣ убеждения.

Следъ държавния превратъ

Следъ сполучливия превратъ и полученитѣ отъ правителството пълномощия за седемь години, Князътъ и всички ние, взели живо участие въ този сериозенъ политически актъ за България, се завърнахме въ столицата. Тукъ бѣхме посрещнати съ голѣми оваци и радость. Когато следъ молебена Князътъ излѣзе отъ църквата Св. Недѣля и седна въ каляската, тълпата скѫса полицейския кордонъ и се хвърли къмъ Княза, желаейки да го носи на рѫце. Азъ препрѣчихъ достжпа къмъ каляската, но за единъ мигъ бѣхъ отхвърленъ къмъ нея. Петь души ме тъпчеха съ краката си. Князътъ бѣше уловенъ и понесенъ. Не можахъ да разбера какъ не ми изпочупиха ребрата. Само съ помощьта на конни конвойни азъ сполучихъ да се приближа до Княза и да го освободя отъ ржцетѣ на възторжената тълпа.

Следъ обѣдъ въ двореца, азъ прекарахъ два дена на легло, лекувайки ранитѣ си.

Съ заминаването на Ернротъ всички ни обхвана нѣкаква апатия. Още презъ време на заседанието на Великото Народно Събрание на княжеската яхта избухна недоразумѣние между Хитрово, старшия офицеръ отъ конвоя ротмистъръ Кубе и капитана на яхтата Рождественски (впоследствие флагманъ на ескадрата, която загина при Цушима). Хитрово се бѣше намѣсилъ въ спора между двамата офицери, безъ какъвто и да било умисълъ. Спорътъ възникна отъ тамъ, че Князътъ бѣше заповѣдалъ да се вfocusзематъ на борта нѣколко конвойни, заедно съ конетѣ си, а командирътъ на яхтата отказваше, защото щѣли да повредятъ кувертата. Хитрово съ своя началнически тонъ изостри още повече спора и обиди и дветѣ страни. Менъ ми костуваше голѣмъ трудъ, за да изгладя инцидента и да убедя Хитрово да не го прави едва ли не въпросъ отъ държавна важность.

Тогава още почувствувахъ, че медениятъ месецъ между руския дипломатически представитель и Княза не ще продължи дълго време. И наистина, началото на раздора започна съ „проклетия въпросъ“ за желѣзопжтната линия.

Руският генераленъ щабъ смѣташе линията (Македония) София—Русе за желателна, съ огледъ на стратегическитѣ интереси на Русия, но той настояваше тази желѣзопжтна линия да се строи съ български капиталъ, безъ дори Русия да даде заемъ. Отначалото тази линия искаха да я строятъ Хинцбургъ и Поляковъ, а впоследствие Струве. Отъ българската страна искаха да се заловятъ съ строежа ѝ Хаджиеновъ и французкия инженеръ Гюо. Австрия настояваше за решението на конференцията на четиритѣ, споредъ която трѣбваше най-напредъ да се направи линията къмъ Виена и да се откупи линията Русе—Варна, за която бѣше заинтересувана и Англия. България нѣмаше нито пари, нито кредитъ, за да извърши всичкитѣ тѣзи планове.

Положението на Княза бѣше доста затруднено. Въ София, безъ да се смущаватъ, приказваха, че Хитрово и полковникъ Ремлингенъ сж заинтересувани по отношение проекта на Струве, а българскитѣ министри въ приемане проекта на Хаджиеновъ. Князътъ се страхуваше, че ще започнатъ и него да го подозиратъ въ заинтересованость, още повече, че Хинцбургъ, както и Александъръ Хесенски, отдавна бѣха банкери, сжщо и самиятъ Князъ. Освенъ това, както Австрия, тъй и Англия бѣха указали голѣма подкрепа презъ време на преврата; особено Англия, представительтъ на която Ласселзъ заяви на либералитѣ, че Князътъ е отговоренъ само предъ Великото Народно Събрание, поради което посланика не признава постъпката на Княза за противоконституционна. И Австрия, и Англия искаха, макаръ и по деликатенъ начинъ, възнаграждение за своитѣ услуги.

Сѫщо така мѫчно бѣше да се върви на среща и съ исканията на руския политически представитель. Ала условията на Струве бѣха неизпълними: той искаше да получи концесия безъ конкуренция, да строи желѣзопѫтната линия безъ контролъ и всичко това, съ отказъ на руското финансово министерство да отпусне заемъ на България. Освенъ това, презъ време на своето престояване въ Петербургъ, Княза остана съ впечатлението, че генералъ Обручевъ*) никакъ не бързаше съ разрешението на желѣзопѫтния въпросъ.

Бедниятъ Князъ, презъ време на нашитѣ разходки съ коне, постоянно се оплакваше, че този въпросъ не престава да го измѫчва.

Отношенията съ Хитрово се влошиха и започнаха да ставатъ дори враждебни. Хитрово търсѣше случай, за да изложи Княза. Той предложи на Славянското благотворително дружество да организира въ България сборенъ пунктъ за доброволцитѣ, съдействуващи на възстанието въ Херцеговина. Хитрово пустна подписка въ полза на Херцеговина, презъ време на единъ балъ въ офицерското събрание. Генералъ Криловъ не се реши да забрани това нѣщо, поради което Князътъ се видѣ принуденъ да забрани на хората отъ свитата си да присѫтствуватъ на този балъ. Това расърди Хитрово. При срещата си съ менъ нашиятъ представитель ми заяви, че Князътъ действува като „нѣмецъ". Азъ му възразихъ, че Негово Височество се намира въ дипломатически сношения съ Австрия и не може да допуска лица отъ свитата си които открито да манифестиратъ симпатиитѣ си къмъ възстанницитѣ противъ правителството на една приятелска империя.

Хитрово се намѣси въ недоразумението възникнало между двама висши руски офицери. Недоволенъ отъ решението на офицерския сѫдъ Хитрово поиска отъ Княза уволнението на цѣлия съставъ на сѫда. Князътъ разбира се, не се съгласи на това. Тогава, за да си отмъсти Хитрово започна да интригува заедно съ началника на гарнизона полковникъ Логвиновъ.

За тази работа азъ научихъ случайно: бидейки въ София, когато конвоятъ вече отиде на лагеръ, азъ дочухъ, че Логвиновъ билъ събралъ тамъ началницитѣ на частитѣ, за да имъ предаде нѣкакво съобщение. Веднага възседнахъ коня си и препуснахъ къмъ лагера. Съобщението бѣше вече прочетено, но азъ успѣхъ да науча, че Логвиновъ билъ казалъ на офицеритѣ, че всѣка заповѣдь, дадена отъ Князя, преди да я изпълнятъ, да я докладватъ нему и той ще разрешава въпроса. Началникътъ на гарнизона билъ сѫщо така добавилъ, че това съобщение той имъ го предава по заповѣдь на Хитрово, но трѣбва да се запази въ най-строга тайна.

---

*) Генералъ Обручевъ бѣше началникъ на главния щабъ.

Полковникъ Логвиновъ още не бѣше напустналъ събранието. Азъ го помолихъ да ми разреши да се изкажа по поводъ на тази заповѣдь въ негово присѫтствие и предъ всички, които бѣха тамъ. Той ми разреши. Азъ заявихъ, че смѣтамъ тази му заповѣдь за противоречеща на военния уставъ: Князъ Александъръ, съгласно законитѣ на Княжеството, е върховниятъ началникъ на войската. Ние макаръ и и да сме руски офицери, но сме на българска служба, съгласно Височайшето благоволение на руския Императоръ. Заповѣдитѣ да не се подчиняваме на Князя, споредъ менъ, могатъ да се даватъ само отъ Императора, а не отъ неговия представитель.

Следъ половинъ часово обсѫждане на въпроса, реши се полковникъ Логвиновъ да отиде заедно съ менъ при Хитрово и да го помоли да ни покаже самия документъ, възъ основа на който Логвиновъ е билъ получилъ тази заповѣдь. Началникътъ на гарнизона реши, че ще настоява да се изпълни неговата заповѣдь само когато Хитрово покаже писания оригиналъ.

Изъ пѫтя Логвиновъ ми се призна, че не билъ ме поканилъ на съвещанието поради съвета на самия Хитрово, за да не ме поставятъ въ неловко положение предъ Князя.

Хитрово ни прие и веднага се обърна къмъ менъ:

— А вамъ, какво ви влиза въ работата. Азъ казахъ на полковника да не ви вика . . . Известно е, че вие като флигелъ-адютантъ, не можете да бѣгате всѣки пѫть при началника на гарнизона за справки за заповѣдитѣ на Князя. Що се отнася до другитѣ офицери вие съ тѣхъ нѣмате работа.

Тукъ Логвиновъ помоли Хитрово да покаже писмената заповѣдь, съ която Императорътъ искаше рускитѣ офицери на българска служба да не се подчиняватъ на Князя, а на руския представитель.

— На това азъ нѣма да ви отговоря. Що се отнася до дадената отъ менъ заповѣдь, то азъ оставамъ да я изпълните по ваше усмотрение и отговорность. Вие като началникъ на гарнизона можете, или да я изпълните, или не.

Азъ попитахъ Хитрово ще ми позволи ли да остана насаме съ него. Останали двамата, азъ започнахъ:

— Азъ разбирамъ, че вие не можете да ми покажете официално нѣщо отъ преписката по този въпросъ. Вие знаете, че азъ съмъ отъ охраната на Князя и съмъ уведоменъ доста вече за това, което става задъ кулиситѣ. Все по-често получавамъ сведения за онова, което се готви, за да бжде изгоненъ Княза отъ България. Разбира се, дългътъ на службата ме заставя да защищавамъ Княза. Ето защо, азъ си позволихъ да попитамъ, какво става. Всичко това по Височайша заповѣдь ли е, или само отъ дипломатически съображения? Въ първия случай, ако това е така, азъ незабавно ще напустна България, но въ противенъ—азъ ще служа още по-усърдно на Княза, докато не бжда отъ тукъ отзованъ по волята на Императора.

— Не мога да ви кажа нищо друго, освенъ това, което съмъ казалъ на полковникъ Логвиновъ.

Съ това се свърши срещата.

Подиръ нѣколко дена получихъ покана отъ Хитрово за обѣдъ. Прекарахъ при него цѣла вечерь и слушахъ декламацията на неговитѣ собствени стихове, отъ които много имаше хубави. Менъ най-много ми хареса „Савската царица". На отиване Хитрово ми каза:

— Надѣвамъ се, че нашитѣ отношения, въпрѣки неотдавнашния ни служебенъ разговоръ, не ще се промѣнятъ. Вие знаете за моята симпатия къмъ васъ. А, освенъ това, азъ скжпя за васъ и защото зная отъ Скобелевъ, че вие сте единъ добъръ офицеръ и искренъ славянинъ. Et puis, sommes les seule ici du meme bord.

Въпрѣки любезния разговоръ съ Хитрово, азъ добре разбрахъ, че не ще остана за дълго въ България.

Характеренъ е случаятъ, явяващъ се като примѣръ на умишлена нахалность отъ страна на Хитрово къмъ Княза. Послучай заговѣзнитѣ, въ дома на руската мисия Хитрово покани и Княза. Князътъ бѣше доста очуденъ, когато му представиха една кафе-шантанна пѣвица, дошла отъ Цариградъ и сега тукъ играеща ролята на стопанка на кжщата. Князътъ обиколи гоститѣ, но не остана на вечеря. Хитрово обясни тази постжпка на Княза съ това, че Негово Височество се отнася съ пренебрежение къмъ руското общество.

Др. Цанковъ [illegible] до Хитрово твърде остро [illegible]

...... Що да ви кажа: Съ тази [illegible] Руситѣ
принуждаватъ българитѣ, както принудиха и сърбитѣ, да
се [illegible] думитѣ на единъ древенъ мждрецъ, отправени
къмъ [illegible]: „и тѣ ще [illegible] лица, които [illegible]!...

[illegible]

Александъръ Мосоловъ — авторъ на книгата, като флигелъ-адютантъ на Н. В. Князъ Батембергъ

ГЛАВА VII

Какъ прекарваше времето си Князъ Александъръ въ София и презъ пжтуванията си

Всѣкидневниятъ животъ на Княза въ София бѣше доста монотоненъ и скученъ. Князътъ ставаше рано сутринь; често пжти, следъ като си изпиеше кафето, отиваше на язда, а понѣкога се отбиваше въ казармитѣ, за да види какъ върви обучението на войницитѣ. Следъ завръщането си въ двореца, той приемаше докладитѣ, а въ единъ часа закусваше. На закуската бѣха поканени освенъ живущитѣ въ двореца: Ридезелъ, Менгесъ и Корвинъ, но и дежурния флигелъ-адютантъ. Често пжти Князътъ оставаше на закуска нѣкои отъ онѣзи господа, които идваха сутринь при него на докладъ. Обикновено, недѣленъ день, имаше повече поканени; често пжти двама или трима офицери отъ конвоя. Що се отнася до менъ, Князътъ бѣше установилъ следния редъ: когато азъ имахъ работа при него, тогава идвахъ безъ покана къмъ опредѣленото време за закуската. Съобщавахъ само половинъ часъ по-рано на дежурния.

Единъ или два пжти презъ недѣлята бѣха поканвани на обѣдъ дипломатитѣ, министритѣ и други нѣкои лица съ дамитѣ си. При този случай, следъ свършване на обѣда всички отиваха въ приемната, кждето оставаха до вечерния чай.

Презъ това време, тукъ нѣмаше театри. Даваха се само случайни представления отъ нѣкои пжтуващи трупи, дошли въ София на турне, или концерти отъ приходящи артисти, но това биваше много рѣдко.

За Княза, който бѣше свикналъ да живѣе при доста културнитѣ условия въ нѣмскитѣ градове, тукъ животътъ му бѣ скученъ. Него особено доста го угнетяваше невъзможностьта да посещава когато желае частни кжщи. Когато той пожелае да прекара у нѣкого отъ своитѣ познати нѣкоя вечерь, трѣбваше предварително да имъ извести. Домакинитѣ устройваха приемъ, бюфетъ, поканваха различни лица, отъ които биха имали полза въ подобни случаи. А на Княза презъ такава вечерь му ставаше безконечно скучно.

Спомнямъ си, какъ той, често пжти, казваше на Ползиковъ и на менъ, че ни завижда. Той казваше:

— Вие можете да ходите кждето желаете, безъ каквито и да било церемонии, които ограничаватъ и развалятъ всѣко удоволствие.

Желаейки да му помогна, въ този случай, азъ нѣколко пжти поканихъ Княза въ Бали Ефенди (Княжево) презъ лѣтото, когато тамъ бѣше конвоя. Тогава азъ поканвахъ и моитѣ приятели Лишини, които сжщо живѣеха презъ лѣтото въ Бали Ефенди (Княжево), въ една кжща до банитѣ, оставена имъ още отъ князъ Дондуковъ. Заедно съ тѣхъ и съ още двама трима гости, ние яздѣхме по пжтя за Владая, къмъ водната мелница, дето спирахме да пиемъ чай.

Нѣколко пжти устроихме такива разходки, но следъ това Князътъ реши да ги прекрати, защото се пускаха най-различни интриги по този поводъ въ града.

Ще кажа нѣколко думи за семейството Лишини. Съ Константинъ Николаевичъ азъ другарувахъ още съ идването му тукъ заедно съ Давидовъ. Веднъжъ той замина въ отпускъ за Цариградъ и отъ тамъ се върна вече жененъ. Неговата жена бѣше гъркинята Пердикари. Тя дружеше съ семейството Ону (първиятъ драгоманъ на нашето посолство). Госпожа Пердикари била се възпитавала заедното съ децата на Ону и бѣ свикнала съ дипломатическото общество въ Пера.

Матилда Ивановна Лишина, млада, красива и интересна жена, изглеждаше, че е забравила, какво по произходъ тя е рускиня. Въ София тя стана любимка, както на рускитѣ кржгове, тъй и на всички дипломати. Нѣмаше чуждо представителство, въ което поне единъ отъ секретаритѣ да не въздишаше по нея. На нейния флиртъ отначало се подаде Дондуковъ, а въ последствие и Князъ Александъръ. Князътъ се измжчваше отъ това, че положението му не му позволяваше често да се ползува отъ гостоприемството на Лишини. Константинъ Николаевичъ бѣше неизмѣнно преданъ на Княза. Впоследствие него го премѣстиха въ Бразилия, а после го назначиха за посланикъ въ Абисиния, гдето той умрѣ.

Още преди идването на Княза въ България, азъ се снабдихъ съ хрътки турска порода, не много бързи, но доста злобни и презъ есеньта ходѣхъ съ тѣхъ на ловъ за зайци и лисици изъ околноститѣ на София. Веднъжъ Князътъ дойде да погледа моя ловъ, а и самъ взе участие въ него. Следъ този ловъ, започнаха такива да се устройватъ отъ двореца. На мѣсто ловджийски кучета, Князътъ заповѣда конвоя да гони зайцитѣ къмъ ловцитѣ. Азъ доста много съчувствувахъ на това, защото по този начинъ, въ войницитѣ се развиваше пресмѣтливостьта и ловкостьта да яздатъ по непозната и пресѣчена мѣстность. Въ последствие Князътъ изписа две много хубави английски хрътки и всѣка сжбота презъ есеньта се устройваше ловъ. На лова, освенъ постоянния участникъ Ласселзъ бѣха поканвани и други дипломати.

Отъ дамитѣ на дипломатическия корпусъ презъ това време посещаваха двореца: госпожа (въ последствие Леди) Ласселзъ, княгиня Гика и госпожа Рангабе, жена на гръцкия дипломатически представитель съ доста красивата си дъщеря (въ последствие баронеса Актонъ). Следъ заминаването на Лишини замѣстиха ги Арсеневи, въ качеството на шарже д-аферъ. Екатерина Василевна, често болнава и далечъ не свѣтска дама, не бѣ центъра на вниманието.

Тъкмо преди моето заминаване, къмъ края на 1883 год., въ София дойде Ионнина, втората жена на бившия дипломатически представитель въ Цетина. Красива черногорка, която, както ми бѣха писали, заемала видно положение срѣдъ софийското общество и която доста се харесвала на Княза.

Австрийскиятъ представитель Кевенхюллеръ бѣше смѣненъ на първо време отъ Бурианъ, а после отъ Бигелебенъ и двамата по онова време ергени. Всички споменати тукъ дипломати направиха кариера: Ласселзъ стана посланникъ въ Петербургъ, Рангабе отъ начало посланикъ въ Петербургъ, а после въ Берлинъ и Гика въ Парижъ, а Бурианъ стана министъръ на финансиитѣ и въ последствие министъръ на вънншнитѣ работи въ Австро-Унгария.

Отъ българското общество бѣха поканвани въ двореца госпожа Бурмова съ дъщеритѣ си, Хаджиенова и още две-три дами, имената на които сега не си спомнямъ. Тѣхнитѣ мжже принадлежаха къмъ консервативната партия, освенъ госпожа Каравелова, руска възпитаница. Но тя започна да играе важна роля въ обществото едва следъ моето заминаване.

Князътъ не бива да се вини за това, че той малко дами канѣше въ двореца. Дори женитѣ на министритѣ и висшитѣ чиновници въ онова време, не подхождаха за двореца. Понеже бѣхъ длъженъ да правя визити, веднъжъ ми се случи да отида на гости въ единъ току-що назначенъ министъръ. Той ме прие доста любезно и каза, че сега, споредъ българския обичай, ще ми поднесатъ сладко съ вода и цигари. И,наистина, следъ нѣколко минути се яви една босонога българка съ подносъ въ ржка, която министъра ми представи като негова жена. Азъ веднага станахъ отъ мѣстото, което нѣщо доста я смути бедната. Тя ми протегна ржката си, едва що не изпустна подноса, а следъ това избѣга, но следъ малко пакъ се върна, направи ми цигара, която ми даде да запуша, но на моя въпросъ да седне, пакъ избѣга, като каза: „имамъ работа“.

Това не бѣше само единиченъ случай. Азъ се запознахъ съ женитѣ на още двама министри. Тѣ бѣха весели, любезни, но говорѣха само по български, а възпитанието имъ бѣше получено отъ селско училище. Човѣкъ неволно се очудва на бързото развитие на българския народъ презъ последнитѣ шестдесеть години и на забележителнитѣ грижи за народното образование на всички срѣди на обществото.

Отъ рускитѣ дами, въ самото начало на царуването на Княза имаше още нѣколко жени на чиновници отъ гражданското управление при Императорския комисарь: жената на генералъ Домантовичъ съ тритѣ си дъщери. Една отъ тѣхъ, Евгения, впоследствие стана известната въ Петербургъ оперна пѣвица Мравина, а по-малката, тогава още момиче, днесъ е известната Колонтай—пълномощна представителка на Съветитѣ въ Норвегия. Семейството Домантовичъ не остана за дълго време въ София. Друга дама бѣше жената на генералъ Гресserъ (въ последствие Петербурски градоначалникъ). Въ България сѫщиятъ министъръ изпълняваше длъжностьта министъръ на вѫтрешнитѣ работи до първия кабинетъ на Бурмовъ. Генералъ Гресserъ престоя въ България около една година. Г-жа Гресserъ, умна и свѣтска, дама бѣше поканвана въ двореца, както и съпругата на флигелъ-адютанта Шепелева.

Съ тѣхното заминаване въ руската колония нѣмаше повече свѣтски дами, докато не пристигнаха нови, които биваха често канени интимно отъ Княза, а именно: жената на командира на дружината Всеволожска, госпожица Клюпфелъ, бѫдеща жена на старшия офицеръ отъ конвоя фонъ Кубе и жената на Софийския градоначалникъ (братъ на княгиня Палей) г-жа Карновичъ. Последнитѣ две бѣха доста красиви, а тритѣ и умни свѣтски жени.

Следъ моето заминаване писаха ми, че госпожа Кубе, както и баронеса Корвинъ, по баща Кудрявцева*), сѫ играли доста важна роля въ двореца.

Съ пристигането въ София на генералитѣ Каулбарсъ и Соболевъ, появиха се още две мои сънотечественици. Баронеса Каулбарсъ, доста мила отзейка**), възрастна и некрасива дама. Тя не обичаше да кани гости и да се запознава. Напротивъ, госпожа Соболева, по баща Щеглова, още съ пристигането си уреди политически салонъ, въ който тя приемаше само български дами. Тя живѣеше въ кѫщата на Хаджиенова, близу до двореца. Съ женитѣ на дипломатитѣ тя не успѣ да се сближи. И деветѣ дами биваха, разбира се, канени и въ двореца, но благодарение неприязненитѣ отношение на мѫжетѣ имъ къмъ Княза, тѣ не бѣха интимни тамъ.

Ще кажа нѣколко думи за бала, даденъ следъ завръщането на Княза, въ наново ремонтирания дворецъ. Това бѣше единствениятъ балъ, на който присѫтствувахъ и азъ. Той излѣзе много по-сполучливъ, отколкото предполагаше Княза и всички ние. Поканени бѣха всички депутати на Народното Събрание. Демократическиятъ характеръ на предварително поканенитѣ довеждаше до отчаяние бедния хофмаршалъ Ридезелъ.

---

*) Малко преди да си замина Корвинъ се ожени за дъщерята на богатитѣ бесарабски чифликчии Кудрявцеви.

**) Така се наричатъ жителитѣ въ Прибалтийскитѣ провинции.

По желание на Княза една група танцуващи изучи лансие. За тази цель се зае и г-жа Ласселзъ, която уреди у дома си уроци по танцъ. Трѣбва да отбележа, че въ новата зала съ версайлскитѣ украшения, двѣтѣ карета отъ танцуващи този стариненъ, грациозенъ танцъ, придадоха на бала очарователна красота.

При бюфета, разбира се, ставаха нѣкои куриози. Азъ напримѣръ, видѣхъ единъ отъ депутатитѣ изправенъ предъ една чиния съ гжби „en bellevue". Той си наливаше отъ соса, въ който бѣха потопени гжбитѣ, а следъ това лакомо сърбаше соса, оставяйки на дъното на чинията гжбитѣ, понеже не знаеше какво е това.

Но бѣше весело и приятно. Менъ ме очудваха фамилярнитѣ обръщения на българитѣ къмъ своитѣ голѣмци, а сжщо и къмъ Княза, къмъ когото мнозина се приближаваха, безъ да бждатъ викани, съ протегната ржка. Трѣбва да се отдаде справедливость на Княза, че въпрѣки възпитанието му въ неголѣмия Дармщадтски дворецъ, кждето етикетътъ се спазва дори до смѣшность, той тукъ съвсемъ се помири съ природния демократизъмъ на българитѣ.

Негово Височество казваше:

— Азъ често съмъ чувалъ отъ французитѣ да се хвалятъ съ своя демократизъмъ. Това е само демагогия; неискренъ демократизъмъ, а само негово подражание. А ето нà, добриятъ българинъ се приближава до мене съ протегната ржка и наистина той мисли онова, съ което смѣта да ми засвидетелствува своитѣ симпатии и преданость.

Князътъ всѣкога безпогрѣшно действуваше въ свойтѣ отношения къмъ народа. Въ това много му помагаше Стоиловъ.

Лѣтото, презъ време на горещинитѣ, а най-вече, когато имаше прахъ (тогава още нѣмаше покрита съ камъни улица) и презъ време на честитѣ вѣтровити дни, когато София изглеждаше центъръ на облаци отъ прахъ, Князътъ заминаваше за Рилския монастиръ. Дотамъ, три четвърти отъ пжтя, той изминаваше съ конь. Въ монастира се живѣеше идилично и хубаво. Хубавъ въздухъ, нито единъ комаръ, наоколо гори, изъ които ние скитахме съ оржжие презъ рамо и често убивахме ту сърна, ту еленъ.

И тукъ, разбира се, всрѣдъ тази идилия, често идваха г-да министритѣ и тѣхнитѣ разпри и интриги не много помрачаваха благодушното настроение на Княза. Освенъ тѣхъ, идваха и дипломати, но не вече въ качеството на акредитирани представители, а просто като приятни събеседници, наслаждаващи се отъ планинскитѣ разходки. Особено обичаше да идва въ Рилския монастиръ Франкъ Ласселзъ. Той смѣташе тамъ да удовлетвори страстьта си къмъ ловене на риба, но ето какво се случи веднажъ.

Франкъ Ласселзъ изказа желание да отиде на ловъ за пастърва. Той се надѣваше на помощьта на Хедройцъ, офицеръ отъ конвоя. Князътъ заповѣда на Хедройцъ да съпроводи Ласселзъ до онова мѣсто, кѫдето офицерътъ преди това бѣше хваналъ пъстърва и я донесе за една обща закуска. Нещастниятъ Хедройцъ, той само се бѣше похвалилъ, че е уловилъ рибата, а истината бѣ тази, че той я бѣ купилъ отъ единъ селянинъ отъ Самоковъ.

Хедройцъ и сега изпрати да повикатъ сѫщия селянинъ и му заповѣда на следния день рано сутриньта да донесе жива пъстърва въ буре. Хедройцъ остави Ласселза при брѣга на рѣката, а той се отдалечи нагоре, измъкна отъ бурето една пъстърва и още жива я занесе на Ласселзъ. Следъ малко Хедройцъ донесе още една и каза, че ужъ той ги билъ хваналъ. Ласселзъ го помоли да си размѣнятъ мѣстата . . . Хедройцъ успѣ да постави още четири нови пъстърви на вѫдицата си.

Презъ време на закуската Ласселзъ много се оплакваше, че нищо не можалъ да хване. Но Хедройцъ скри истината. За щастие Ласселзъ сѫщата вечерь си замина отъ монастира и никой не можа да се научи за тази мистификация. Князътъ сериозно мъмра Хедройцъ за тази работа, но други последици той не понесе.

Намирайки се въ монастира, Князътъ преживѣ голѣма тревога. Получи се съобщение за убийството на г-жа Скобелева, по пѫтя за Пловдивъ, майка на генерала, героя отъ Освободителната война. Това убийство на времето си направи голѣмо впечатление въ България и затова ще го разкажа подробно.

За пристигането на г-жа Скобелева Князътъ бѣше уведоменъ отъ Руския министръ на външнитѣ работи. Въ деня на нейното пристигане бѣ даденъ обѣдъ въ двореца. Скобелева казваше, че тя щѣла да отпѫтува на следния день за Пловдивъ, кѫдето ще се срещне съ Князъ Цертелевъ, нашъ представитель въ Румелия и заедно съ него ще отидатъ въ Казанлъкъ. Тамъ тя предполагаше да избератъ мѣсто за постройка на храмъ и приютъ за инвалидитѣ отъ Освободителната война. Тази мисъль за постройка на църква и приютъ бѣше ѝ внушена отъ нейния синъ Михаилъ Димитриевичъ и се посрещна съ голѣмо съчувствие отъ руското общество. Госпожа Скобелева, събрала вече 30,000 рубли, очакваше сега да ѝ бѫдатъ изпратени въ София. Тя сѫщо така очакваше още по-голѣма сума отъ общъ сборъ.

Князътъ ми заповѣда да съпровождамъ г-жа Скобелева до Пловдивъ. На следния день, рано сутриньта, ние тръгнахме съ придворната каляска. На капрата седѣше вѣрниятъ вестовой на госпожа М. Д. Скобелева, Ивановъ, който я съпровождаше.

Азъ се очудвахъ на енергията и жизнерадостьта на г-жа Скобелева. Тя ми разправи плана си за постройката на приюта, за организирането на земедѣлско училище при него за българскитѣ сираци. Разказваше ми, че очаквала да пристигне дъщеря ѝ княгиня Бѣлоселска, която щѣла да се заеме за организация на цѣлата тази работа. Азъ ѝ разправихъ за срещата си съ нейния синъ презъ време на войната. Така въ разговори ние стигнахме въ Пловдивъ. Въ града ни посрещна Цертелевъ съ неговия секретарь Изволски, бѫдещъ министръ на вънншнитѣ работи и посланикъ въ Парижъ. Тѣ бѣха съпровождани отъ двамата кавказци, братята Узати облѣчени въ бешмети*), бивши ординарци на Михаилъ Димитриевичъ. Съ тѣзи последнитѣ г-жа Скобелева бѣше особенно любезна, понеже сѫ служили при сина ѝ.

Следъ като се завърна отъ Казанлъкъ, Скобелева отново дойде въ София. Князъ Александъръ се готвѣше на следния день да замине за Рилския монастиръ. Сѫщата вечерь той я поканилъ на вечеря и ѝ предложилъ, че ще изпрати менъ отъ монастира обратно въ София, за да я съпроводя до Пловдивъ. Г-жа Скобелева категорически отказала да я съпровождамъ, не желаейки да причинява безпокойство на Княза. Тя му била казала, че пѫтя вече го познава, че съ нея щѣлъ да бѫде вестовоя на сина ѝ, а отъ тамъ щѣли да я посрещнатъ вѣрнитѣ ординарци на Михаилъ Димитриевича. Освенъ това, тя не била още опредѣлила деня на заминаването си.

Нѣколко дни по-късно Цертелевъ билъ събуденъ късно презъ нощьта. Съобщили му, че вестовоятъ на Скобелева пристигналъ въ Пловдивъ раненъ и разказалъ за убийството на своята госпожа.

— Нека влѣзе тукъ, — извикалъ Цертелевъ.

Вестовоятъ съобщилъ,че на нѣколко километри отъ Пловдивъ, срещу каляската, съ която пѫтували, изкочили съ галопъ нѣколко конника, начело на които билъ позналъ братя Узати.

—Ние ги очаквахме и азъ казахъ на кочияша да спре каляската. Щомъ се приближиха конницитѣ, тѣ откриха по насъ стрелба. Менъ ме раниха, азъ паднахъ отъ капрата въ канавката край пѫтя и загубихъ съзнание. Следъ известно време азъ дойдохъ на себе си, напипахъ раната, превързахъ я съ кърпа и излѣзохъ на шосето. Въ каляската лежеше убита и насѣчена съ ятагани моята нещастна господарка. Убитъ бѣше и кочияша. Конетѣ ги нѣмаше. Азъ съ голѣмъ трудъ успѣхъ да стигна до града и до васъ ваше сиятелство.

---

*) Облѣкло, което се носи подъ мундира въ кавказцитѣ.

Въ дневника на Иречекъ се казва, че по слухове Скобелева била убита по пжтя отъ Пловдивъ за Чирпанъ. Азъ си спомнямъ разказа на Цертелевъ, който следъ убийството бѣше при Княза въ монастира. Той казваше, какво убийството е извършено по пжтя за Пловдивъ. Това е найвѣроятното, а не и това, че ужъ г-жа Скобелева била носѣла два чувала съ злато за Чирпанъ.

Веднага следъ убийството Цертелевъ вдигналъ тревога. Жандармерията незабавно била изпратена къмъ мелницата, наемана отъ братя Узати. Тамъ били арестувани по-малкия братъ, заедно съ 3—4 души черногорски разбойника. По-стария братъ Узати избѣгалъ съ конь въ Родопитѣ, надѣвайки се да премине отъ тамъ тайно турската граница.

За залавянето му билъ опредѣленъ специаленъ ескадронъ отъ кавалерията подъ командата на българския офицеръ (сега генералъ отъ запаса Ботйовъ). Ескадронътъ обкржжилъ селото Дерменъ Дере (Пловдивско) и започналъ да извършва обискъ. Презъ това време при вахмистъра на ескадрона дошълъ единъ непознатъ човѣкъ и запиталъ защо сж дошли въ селото войници. Научилъ, че селото е обкржжено и е заповѣдано да не се пуска никой, непознатиятъ се застрелялъ въ устата и падналъ при краката на вахмистъра. Самоубиецътъ не билъ никой другъ, освенъ по-стария братъ Узати.

По-младиятъ братъ и разбойницитѣ ги осждиха на доживотна каторжна работа, но пари въ тѣхъ не намѣриха.

Кой следъ убийството на госпожа Скобелева се зае и завеждаше постройката на църквата и приюта, не си спомнямъ.

На Князъ Александъръ, който бѣ подъ обаянието на Скобелевъ, тази трагическа смърть направи доста тжжно впечатление и затова той все повтаряше:

— Какво щастие, че престжпницитѣ не сж българи. Разбира се, въ всѣки народъ може да има изверги, подобно на Узати. Все пакъ, леко ми е на душата, че не сж българи.

Следъ завръщането на Княза въ София въ съборната църква бѣше отслужена тържествена панахида въ присжтствието на Негово Височество.

Много години следъ това, въ Петербургъ, Княгиня Бѣлоселска ми показваше писмата на нейната майка отъ София, кждето покойната разказваше какъ сърдечно е била посрещната отъ Князъ Александъръ.

Пристигналиятъ въ Рилския монастиръ Цертелевъ, съ докладъ по убийството, бѣше задържанъ отъ Княза два дни. Цертелевъ тукъ можа да си поотпочине отъ доста тежката работа въ Пловдивъ, кждето той заедно съ Изволски трѣбваше да се справи съ работата на цѣлата мисия. Цертелевъ бѣше любимъ секретарь на Игнатиевъ, когато графътъ бѣ нашъ посланикъ въ Цариградъ. Презъ време на войната Цертелевъ постжпи доброволецъ въ тъй наречената „дива дивизия“ (казашка), подъ командването на Черевинъ, и получи нѣколко Георгиевски кръста. Цертелевъ бѣше доста даровитъ и неговата преждевременна смърть причинѝ голѣма загуба за руската дипломация. Той умрѣ отъ менингитъ, приблизително слѣдъ една година отъ разказания по-горе случай.

Доколкото си спомнямъ, отъ 1880 год. Князътъ започна да прекарва часть отъ лѣтото почти всѣка година въ околноститѣ на Варна, въ помѣщението на бившия монастиръ, дето сега е построенъ Евксиноградскиятъ дворецъ. Тогава постройката се състоеше отъ единъ флигелъ, съ килии и дървена столова, на самия високъ скатъ. Правѣше впечатление, че столовата виси надъ морето. Наредъ съ това помѣщение, имаше и една малка църква. Тукъ първата година живѣеше Княза, а въ килиитѣ Ридезелъ, Менгесъ, Ползиковъ и азъ. Струва ми се сжщо и българскитѣ адютанти Увалиевъ и Агура.

Негово Височество обикна много това мѣсто, дето и природата е наистина очарователна и дето прохладнитѣ чудни лунни нощи даватъ неизчерпаеми часове на спокойствие. Тукъ презъ цѣлата сутринь ние прекарвахме всички заедно, кжпейки се въ морето и почивайки на слънце,

Всѣка година помѣщението по малко се ремонтираше. При скромната цивилна листа на Княза (600,000 лева), въ първитѣ години на царуването му ставаше нужда да се прави доста економия. Когато нѣкой отъ свитата изказваше мнение, че е необходимо да се набави нѣщо, Менгесъ поставяше своето вето, напомняйки, че касовата наличность това не позволява. Князътъ имаше по-скоро славянска, отколкото нѣмска натура, по природа доста широка, но Менгесъ съ своитѣ доводи умѣеше да възспира Княза отъ разходи. За да развлѣчемъ, Негово Височество, ние започвахме да мечтаемъ, и това понѣкога ни увличаше презъ цѣлата ни разходка. Сега, попадналъ веднъжъ въ хубавия Евксиноградски паркъ, азъ се убѣдихъ, че тогавашното наше невинно въображение далечъ не достигаше до онова, което се създаде по-после отъ тѣзи чудни покрити съ гора скали. Вкусътъ, изкуството и паритѣ създадоха едно вълшебно красиво мѣсто за почивка.

Посещението на градъ Видинъ и Ромъния отъ Князъ Александъръ

При пжтуването на Княза изъ България, винаги го съпровождаше по единъ взводъ отъ конвоя. Особено добре си спомнямъ пжтуването на Князъ Александъръ следъ първото му посещение въ Букурещъ.

Въ столицата на Ромъния насъ ни посрещнаха съ необходимия за случая етикетъ, Князътъ, още преди възцаряването си, бѣше добре запознатъ съ ромънската кралска двойка. Кралицата, като поетеса, особено се възхищаваше отъ рицарския видъ на красивата фигура на Князъ Александъра. За Негово Височество имаше отдѣленъ апартаментъ въ двореца, а за свитата му—въ единъ голѣмъ хотелъ, дето презъ това време царуваше голѣмо оживление по случай откриването на Ромънския парламентъ.

Въ първата вечерь на нашето пристигане ние обѣдвахме въ общата зала на нашия хотелъ. Единъ отъ флигелъ-адютантитѣ на кралъ Каролъ, който бѣ аташиранъ къмъ насъ, доведе при нашата маса нѣколко видни депутати и ни обясни, че отъ този моментъ ние се смѣтаме за запознати съ всички депутати въ залата. Следъ това отъ всички страни при насъ идваха депутати и канѣха безразлично кого отъ насъ при своитѣ маси, до които седѣха тѣхнитѣ жени и семейства. Всички пиеха шампанско. Попаднали въ такава компания, ние пресушихме не малко бокали, и подарихме доста комплименти на нѣколко десетки красиви ромънки.

На устройванитѣ закуски и обѣди въ двореца ние се запознахме съ свитата на ромънския дворъ. Кралицата имаше три придворни дами: княгина Люси Гика и госпожицитѣ Градиштани и Ромало. И тритѣ красиви и интересни. Кралицата разказваше на Князъ Александъра за тѣхъ, че тя не тъй лесно ги е намѣрила въ тази толкова лекомислена страна, като Ромъния; три такива перли и тритѣ красиви, умни и безупрѣчно нравствени.

Князътъ бѣше доволенъ отъ посещението си въ Ромъния и отъ закрепването на дружбата му съ Краля, съ когото той по-после никога не прекжсваше да си пише. И свитата сжщо не можеше да се оплаче отъ хотела, дето, презъ цѣлото време, се ползувахме отъ услугитѣ на едно доста приятно общество.

Бѣхме тържествено изпратени до Дунава. Тамъ на княжеската яхта бѣ даденъ обѣдъ въ честь на краль Каролъ.

За удоволствие на хофмаршалъ Ридезелъ обѣда премина добре; етикетътъ до края бѣше строго издържанъ, освенъ станалия малъкъ инцидентъ, който почти не се забеляза.

Единъ отъ новоназначенитѣ флигелъ -адютантътъ на Князя, Агура, бѣше си свалилъ обувката незабелязано подъ масата презъ време на обѣда, защото, като тѣсна, му причиняваше натърпима болка.Къмъ края на обѣдаКнязъ Александъръ повика за нѣщо Агура. Агура се обърна къмъ менъ молейки ме, намѣсто него, азъ да се доближа до Княза, понеже той не можеше да стане.

Когато обѣдътъ се свърши и всички станаха, нещастникътъ Агура, най-после, успѣ да си намѣри обувката подъ една пейка, случайно блъсната отъ нѣкой кракъ.

Следъ като си отидоха гоститѣ, Князътъ, както всѣкога, свика свитата си и направи бележка за прилично държане. Негово Височество каза нѣколко незначителни бележки относно службата на прислугата, а после се обърна къмъ Агура, питайки го защо, когато го е повикалъ, той не е дошелъ при него. Нещастниятъ Агура трѣбваше предъ цѣлата свита да се признае. Князътъ се разсмѣ, но посъветва Агура занапредъ да не кокетничи съ тѣсни обувки.

Отъ Зимничъ ние пристигнахме срещу течението на Дунава до Видинъ. Въ този градъ Князътъ не бѣ идвалъ. Въ военно отношение Видинъ представлява интересъ. Въ него се намираше стара крепость — цитаделата, около която бѣха разположени три-четири редута. Въ началото на войната турцитѣ доста упорито се държеха въ тѣхъ.

Видинъ е превзетъ отъ отреда подъ командването на генералъ-адютантъ Столипинъ, който по-после командваше окупационнитѣ войски. Ние пристигнахме въ града сутриньта, и щѣхме да престоимъ до вечерьта, а следъ това съ коне щѣхме да отидемъ въ гр. Бѣлоградчикъ. Презъ време, когато приемахме депутацията на града, до менъ се доближи единъ видински гражданинъ, и ми заяви, че ималъ, да каже нѣщо тайно на Княза. На моя въпросъ за какво се отнася работата, той ми отговори:

— Следъ завземането на Видинъ генералъ Столипинъ остана за командантъ на града и се пренесе да живѣе на редутъ № 1, около който се намира моята колиба. Жена ми, дъщеря ми и азъ прислужвахме на генерала и му приготовлявахме храна. Напущайки Видинъ генерала ни подари сѫщия този редутъ, кѫдето живѣеше той. Сега ни го отнематъ и ни изселватъ отъ тамъ. Ето документа, съ бланката на коменданта. Въ него е казано, че фортъ № 1 ми се подарява въ наследствена собственость; подписанъ е отъ генералъ-адютантъ Столипинъ.

Азъ показахъ този страненъ документъ на Княза. Князътъ обсѫди този въпросъ съ мѣстнитѣ началници и най-после реши, за да не подценява подписа на руския генералъ, да се даде на просителя мѣсто на края на града два пѫти по-голѣмо отъ това, което сега заема редута. Когато собственика на това мѣсто си построи тамъ жилище, да се премѣсти отъ редута. Просительтъ горещо благодари на Княза, макаръ че каза, че ще скърби за редута, кѫдето той е живѣлъ добре.

Оргиналноститѣ на господаря-генералъ бѣха общоизвестни.

Привеждамъ другъ примѣръ отъ неговитѣ разпореждания пакъ въ Видинъ. Имайки малко войска за защита на града, генералъ Столипинъ мобилизира българитѣ, които носѣха стражевата служба на редутитѣ. Случваха се мѣстни атаки отъ турцитѣ, които милицията отбиваше. Генералътъ, желаейки да награди началницитѣ българи отъ тази импровизирана войска, бѣше представилъ десеть души за производство въ чинъ офицери за отличие. Въ Щаба на армията отказаха да направятъ това, защото не отговаряше на закона. Тогава Столипинъ, безъ да мисли много, съ собствената си власть произведе милиционеритѣ си въ ромънски офицери. За това нѣщо се бѣха научили въ Ромъния и отправиха дипломатически протестъ въ Главната квартира. Работата достигна до Императора, който заповѣда да се потуши всичко и се извини съ лично писмо до ромънския Краль.

На следния день рано сутриньта ние напуснахме Бѣлоградчикъ на коне по единъ чудно хубавъ пѫть, срѣдъ така нареченитѣ „Калугери“, камени гиганти отъ червенъ пѣсъчникъ, до пещерата „Мъгура“, въ която влѣзохме съ запалени факли, държейки се за една връвь, за да не се заблудимъ. Следъ това пристигнахме въ едно село, дето за закуска бѣха ни приготвили печени агнета и прасета. Ние се нахвърлихме върху тѣхъ съ голѣмъ апетитъ. Всѣки отъ насъ изяде по едно агне, освенъ менъ, който се заехъ съ едно прасе и го изядохъ цѣлото. Следъ това, менъ започнаха да ме закачатъ, че моето прасе е било голѣмо, колкото една възрастна свиня, но всичко това бѣше преувеличено, само за смѣхъ.

Цѣлото пѫтуване бѣше интересно и весело.

Пѫтешествията на Князъ Александъръ въ Дармщадтъ

Едно отъ първитѣ ми пѫтешествия съ Князъ Александъръ, бѣше пѫтешествието до Дармщадтъ. Тогава свитата се състоеше отъ менъ, Ползиковъ и Менгесъ, личния секретарь на Негово Височество.

Азъ за първъ пѫть попаднахъ въ нѣмския Гроссъ-херцогски дворецъ. Князътъ тогава живѣеше въ помѣщението на баща си принцъ Александъръ Хесенски, въ стария дворецъ. Въ тъй наречения „новъ дворецъ“ живѣеше самъ Гроссъ-херцога, жененъ за дъщерята на английската кралица Виктория. Съ Великиятъ херцогъ живѣеха четиритѣ му дъщери и единия синъ. Синътъ се казваше Ернстъ. По-старата дъщеря, Виктория, тогава бѣше на 16—17 години. Тя вече яздѣше на конь. Князъ Александъръ ме представи на нея, за да ѝ кавалерствувамъ. Спомнямъ си нѣколко разходки на конь съ принцеса Виктория.

Конетѣ биваха довеждани въ градината на двореца. На балкона въ това време излизаха четири госпожици. Една отъ тѣхъ бѣше облѣчена въ черна амазонка. Следъ тѣхъ вървѣше тѣхната възпитателница, баронеса де Грански, впоследствие хофмайстерина. Най-младата отъ сестритѣ бѣше Алиса по-после Императрица Александра Теодоровна. Тогава тя имаше осемь или деветь години. Принцеситѣ Елисавета и Ирина бѣха 14—15 годишни. По-късно Елисавета се омжжи за Великия Князъ Сергей Александровичъ,а Ирина—за Принцъ Хенрихъ Пруски, братъ на Императоръ Вилхелмъ.

Първиятъ пжть, когато се готвѣхме да тръгнемъ на язда съ принцесата, излѣзоха да ни видятъ гроссъ-херцога и Князъ Александъръ. Вториятъ пжть съ насъ дойде и Княза. Ние отидохме до военния плацъ, близу до Дармщадтъ, за да наблюдаваме учението на 1-и Хесенски драгунски полкъ. Младата принцеса говорѣше английски, нѣмски и френски. Тя не се стѣсняваше отъ мене и сама водѣше разговора, за което азъ бѣхъ много доволенъ, още повече, че по онова време бѣхъ доста срамежливъ.

Принцъ Александъръ Хесенски бѣше красивъ старецъ, съ високъ ръстъ и благородно лице. Той бѣше доста съобщителенъ, разпитваше ме за конвоя, който командвахъ и по всичко изглеждаше, че го интересува какво впечатление прави синътъ му Александъръ на рускитѣ офицери, останали въ България. Той престоя само два дена въ Дармщадтъ, а следъ това си замина за своята любима резиденция Югенхеймъ, близу до Дармщадтъ. Тамъ той покани сина си съ свитата на обѣдъ.

Облѣклото, съ което трѣбваше да се явимъ на обѣда въ Югенхеймъ, съгласно установенитѣ традиции отъ Императора Александъръ II, който често гостуваше при своя шура, бѣше фракъ съ свѣтло сиви (гри-перлъ) панталони. Това второ облѣкло трѣбваше на бързо да се поржчва въ Дармщадтъ. Облѣченъ въ него, набързо поставихъ орденитѣ си въ миниатюръ, почувствувалъ се гордъ въ това си ново облѣкло, отъ времената на втората империя, азъ излѣзохъ отъ хотела „Вайнъ-Траубе“, кждето бѣхме настанени, за да седна въ каляската и отпжтувамъ за Югенхеймъ. Стана нужда да мина презъ ресторанта на хотела, кждето тъкмо по това време обѣдваха. Стопанинътъ на хотела ме задържа съ разговора си. Въ този моментъ, чухъ да се говори на френцузски при една близка маса. Тамъ една хубавичка дама питаше кавалера си за менъ:

— Навѣрно това е нѣкой отъ тукашнитѣ велможи.

Кавалерътъ, устремилъ погледъ къмъ моитѣ панталони отъ кремовъ цвѣтъ, каза:

— Та нима не виждашъ, че това е фокусникъ?

Този бѣше първиятъ и последенъ случай, когато азъ обухъ тѣзи панталони. Обѣдътъ въ Югенхеймъ имаше доста параденъ видъ, при най-строгъ етикетъ. На него присжтствуваше цѣлото Гроссъ-херцогско семейство.

Останалитѣ синове на Принца бѣха нейде отпжтували и съ тѣхъ азъ се запознахъ много по-късно. Тѣ бѣха още трима: Людвигъ, лейтенантъ отъ английския флотъ, който по-късно се ожени за своята братовчедка Виктория Хесенска. Хенрихъ се ожени за принцеса Беатриса Великобританска и Францъ Йосифъ, тогава още момче, а по-късно оженилъ се за дъщерята на Никола Черногорски. На обѣда присжтствува и сестрата на Князъ Александъръ, графиня Ербахъ, доста интересна, умна и симпатична жена.

Почти всички присжтствуващи, освенъ Принцъ Александъръ, тогава вече покойникъ, азъ отново можахъ да ги видя, когато съпровождахъ Тѣхни Величества Императора и Императрицата презъ време на свадбата на дъщерята на Принцъ Людвигъ, Алиса Батембергска съ принцъ Андрей Гръцки, въ Дармщадтъ на 24-и септемврий 1903 год. т. е., приблизително преди 33 години. Тогава баронеса Де Грански бѣ щатсъ-дама, баронъ Арведъ-Ридезелъ—хомаршалъ, а азъ началникъ на канцеларията при Министерството на двореца.

Деньтъ преди заминаването на Княза ми се запечати въ паметьта. Князътъ обеща да присжтствува на прегледа на полковото учение въ своя бившъ полкъ, а следъ това на закуска съ офицеритѣ въ полковото казино.

Прегледътъ излѣзе блестящъ, но когато ние дойдохме въ казиното, Князътъ получи бележка отъ Гроссъ-херцога, че Негово Височество трѣбва непремѣнно да бжде на закуска въ двореца, кждето ще има гости, съ които Князътъ трѣбва на всѣка цена да се срещне. Князътъ замина, а менъ остави въ полка, като неговъ представитель. Стана нужда да кажа нѣколко изречения по нѣмски, което излѣзе добре. Следъ това се започнаха тостове за мое здраве, а най-вече за здравето на Княза. Споредъ приетия обичай, трѣбваше по отдѣлно отъ всѣки офицеръ да се изпие по една чаша до дъно.

Стана нужда да се пресушатъ около двадесеть чаши. Презъ това време азъ не се плашехъ, че много ще се опия, но пиенето продължи и следъ банкета. За мой ужасъ, когато започна вече да се смръква, дойдоха да ми кажатъ, че азъ трѣбва да отида въ театъра, кждето презъ време на антракта Гроссъ-херцога ще си вземе сбогомъ съ свитата на Княза.

Колкото можеше по-скоро азъ успѣхъ да стигна до хотела си. Излѣхъ две кани вода на главата си, преоблѣкохъ се и се запжтихъ къмъ театъра, въ ложата на Гроссъ-херцога. Даваха „Карменъ", въ която играеше знаменитата пѣвица Ферни Джермона. Трѣбва да си призная, че тогава имаше моменти, когато предъ очитѣ си виждахъ двойни образи. Все пакъ, азъ можахъ да се представя на Гроссъ-херцога благополучно и то дотолкова, че той отпосле билъ казалъ на Князъ Александъръ, че се очудва какъ съмъ можалъ да стигна до театъра, знаейки какви сж традициитѣ въ полка.

Дори командирътъ на полка ми казваше,—казалъ Гроссъ-херцога: — der Russe hat colosal viel Frinken musien.

На следния день сутриньта ние заминахме за Русия.

Презъ време на една отъ закускитѣ въ Дармщадтския дворецъ, менъ ми се случи да седя редомъ съ жената на нашия посланикъ при хесенския дворъ, госпожа Колемина доста красива и интересна дама, въ която казваха придворнитѣ, билъ влюбенъ Великия Херцогъ. И, наистина, въ последствие Князъ Александъръ получи писмо отъ Дармщадтъ, съ което му съобщаваха, че овдовѣлия вече отъ много години Херцогъ искалъ билъ да се ожени за овдовѣлата сжщо Колемина.

Менъ ми разказваха такива странни нѣща за този бракъ, че азъ не мога да го потвърдя съ достовѣреность. Своитѣ планове за женидба Гроссъ-херцога пазѣше въ голѣма тайна, боейки се отъ тъща си, Кралица Виктория. Когато се извършвало бракосъчетанието на дъщеря му Виктория съ Принцъ Людвигъ Батембергски, въ Дармщадтъ се били събрали отъ всѣкжде височайши гости. Тогава Гроссъ-херцога решилъ да използува суматохата въ време на празненството за свои цели.

Въ двореца билъ даденъ балъ, на който присжтствували кралица Виктория и почти всички германски владѣтели. Въ време на танцитѣ къмъ английския посланикъ се приближилъ единъ агентъ и му съобщилъ, че въ руската църква (построена отъ Александъръ II въ Гроссъ-херцогския паркъ) започналъ, въ този моментъ, свадбения обредъ между великия херцогъ и госпожа Колемина. Посланикътъ съобщилъ това на кралицата. Тя заповѣдала незабавно да приготвятъ каляската, взела съ себе си посланика и отишла въ църквата. Свадбениятъ обредъ билъ къмъ края си. Казватъ, че и свещеникътъ и самиятъ Херцогъ не знаяли сами какъ сж издържали церемонията до край. Незабавно следъ вѣнчавката Кралицата взела съ себе си Гроссъ-херцога и отишла съ него на гарата, а отъ тамъ за Лондонъ. Посланикътъ отвелъ госпожа Колемина въ Лайпцигъ, кждето следъ шесть недѣли последвалъ развода. Въ Русия за единъ день Синода оформи развода по Височайша заповѣдь.

По-късно, госпожа Колемина се омжжи за руския посланикъ въ Бернъ Бахерахтъ. Въ началото на този вѣкъ азъ я срещнахъ въ Бернъ. Чертитѣ отъ предишната й красота и нейния интересенъ, както нѣкога разговоръ, ми спомниха за първата ми среща съ нея и за слуховетѣ за Гроссъ-херцогската авантюра.

Отъ моето първо пребиваване въ Хесенската срѣда останахъ съ впечатлението, че Князъ Александъръ е искренно обичанъ отъ всички свои роднини, но никой отъ тѣхъ не може да му помогне съ съвети по водене политиката на България, за която тѣ нѣмаха никакво понятие. Неговата привързаность къмъ Русия за тѣхъ не бѣше разбрана. Тѣ разбираха, че той обича своя чичо Александъръ II, като човѣкъ, но не и като Царь на Русия.

Презъ време на нашето завръщане, Князътъ ми потвърди онова, което и азъ предполагахъ че е така. Менъ ме очудваше това, какъ Негово Височество, израстналъ срѣдъ атмосферата на Дармщадтъ-амъ-Рейнъ е могълъ за толкова кѫсо време тъй добре да разбере и българитѣ, и руситѣ. Князътъ, по този поводъ, казваше, че този опитъ го билъ придобилъ въ нашата армия презъ време на войната. Съгласявайки се съ менъ, че семейната срѣда не може да му окаже никаква помощь по отношение на вѫтрешното политическо рѫководство, той казаше, че що се отнасяше до външната политика съ европейскитѣ дворове, то баща му и сестра му могатъ да му бѫдатъ доста полезни. Обаче, до края на своето пребиваване въ България, азъ не видѣхъ съ какво тѣ му помогнаха.

Менъ ме очудваше и това обстоятелство, че Хесенскиятъ дворецъ, който бѣше тъй много облагодетелствуванъ отъ Александъръ II, въ сѫщность никакво истинско добро или благодарно чувство не хранѣше къмъ руситѣ. А въ Дармщадтъ азъ чувахъ, че Императорътъ не само билъ помагалъ на принцъ Александъръ, но всецѣло издържалъ двореца му, награждавалъ съ ордени всичкитѣ служащи, както въ двореца на Принца, тъй и на Гроссъ-херцога, давалъ имъ подаръци и парични суми презъ време на честитѣ посещения на Императрицата при своя братъ. Императрицата правѣла голѣми благодеяния на града, устройвала болници и пр. за руска смѣтка.

Отъ цѣлото Хесенско семейство, като руси се смѣтаха само Князъ Александъръ и Великата Княгина Елисавета Теодоровна. Императрицата Александра Теодоровна дори до своя трагиченъ край не можа да разбере руситѣ.

Отъ Дармщадтъ Князъ Александъръ, заедно съ баща си, Принцъ Александъръ Хесенски, заминаха за Петербургъ.

ГЛАВА VIII

Смъртьта на Царь Освободителя Александъръ II

Въ началото на февруарий 1881 год. азъ заминахъ за Петербургъ, за да уредя нѣкои свои лични работи. Презъ време на моето по-първо отиване въ Русия, азъ съпровождахъ Негово Височество и затова нѣмахъ възможность да се занимавамъ съ това.

Тукъ азъ преживѣхъ гръма, който разтърси цѣла Русия, а менъ потопи въ скръбь. На 1-и мартъ бѣше убитъ Царь Освободитель (подробноститѣ по това ужасно произшествие и пребиваването на Княза въ Петербургъ сѫ описани въ моитѣ спомени, печатани въ в. „Миръ“ презъ 1935 г.).

Азъ изпратихъ телеграма на Князъ Александъръ и получихъ отговоръ да го чакамъ въ Петербургъ, дето той сѫщата вечерь щѣше да пристигне. На следния день за Княза бѣха приготвили апартаментъ въ Зимния дворецъ, откъмъ крайбрѣжната улица. На сѫщото това мѣсто, кѫдето преди една година той пакъ живѣеше.

На 4-и мартъ с. г., съпроводенъ само отъ единъ адютантъ, пристигна българскиятъ Князъ. Той взе участие въ тържественото превозване останкитѣ на Александръ II въ Петропавловската крепость. Императорътъ, макаръ и мъртавъ, пакъ правѣше величествено впечатление. Нѣколко дена тѣлото му бѣше изложено въ Петропавловската съборна църква, дето презъ свободното отъ църковна служба време тълпата непрекѫснато и денемъ, и нощемь идваше да се поклони предъ останкитѣ на своя Царь Освободитель.

Съ установяването въ България на диктатура и оставката на военния министъръ Ернротъ, Князътъ трѣбваше да състави новъ кабинетъ. Съгласно споразумението съ Императорското правителство взе се решение да се изпратятъ въ София генералитѣ Соболевъ и Каулбарсъ.

Съ пристигането въ София на генералитѣ и тѣхното назначение, първиятъ за министъръ-председатель и министъръ на вѫтрешнитѣ работи, а вториятъ за военен министъръ, отначало работата тръгна добре. Народното Събрание, избрано за шесть годишенъ срокъ, и образувано главно отъ консерватори, усърдно работѣше. Нѣкои инциденти, предизвикани отъ грубия тонъ на генералитѣ по отношение на депутатитѣ, сполучливо бѣха изглаждани отъ Княза. Обаче, настойчивостьта на рускитѣ министри по построяването на желѣзопжтната линия София—Свищовъ отъ руски предприемачи, се свърши съ изказване на недовѣрие на двамата генерали отъ страна на Народното Събрание и при довѣрие отъ страна на тѣхнитѣ български колеги — министритѣ.

Генералъ Соболевъ, амбициралъ се по поводъ на нѣкакъвъ незначителенъ случай, предложи на Княза следната алтернатива: или да задържи генералитѣ или българскитѣ министри. Негово Височество поддържаше генералитѣ, често пжти, дори противъ своитѣ лични убеждения. Съ това нѣщо, той твърде много рискуваше да компрометира влиянието си въ страната, безъ да има полза за нея. Но този последенъ въпросъ стана толкова сериозенъ, че Князътъ реши лично да пише на Александръ III.

Получи се отговоръ, че Гирсъ изисква оставането на рускитѣ министри. Положението на Князътъ стана безисходно: да угоди на всички, той не можеше да лавира. Неговото положение ставаше все по-трудно, предвидъ на все по-влошаващитѣ се лични отношения съ генералитѣ, които не желаеха да разбератъ причинитѣ защо върши това Княза.

Соболевъ и Каулбарсъ схващаха положението, че предвидъ близката коронация, Князътъ не ще се реши да рискува да скжса съ Русия и затова тѣ ставаха по-дръзки въ исканията си. Това караше Княза да гледа по-скоро да замине отъ София, за да избѣгне разрива, на който по всичко личеше, че генералитѣ разчитаха.

Къмъ края на 1882 год. Руското министерство на външнитѣ работи съобщи на Княза, че Императорътъ го кани на празденствата по случай коронацията си. Князътъ реши да вземе на тържествата малка свита. Въ нея влизаха: братъ му Людвигъ Батембергски, който бѣше дошелъ на гости въ София, хофмаршала баронъ Ридезелъ, азъ, въ качеството на флигелъ-адютантъ и командиръ на неговия конвой и българина Тъпчилещовъ, личенъ секретарь на Негово Височество.

Въ началото на пжтуването, Князътъ бѣше съпровожданъ и отъ министъра на външнитѣ работи Вълковичъ, който по-после замина самъ направо за Москва.

Маршрутътъ бѣше съставенъ така: първо спиране въ Цариградъ (за подобрение на отношенията къмъ сюзеренната държава, което много се препоржчваше отъ Австрия). Въ Цариградъ Князътъ трѣбваше да изглади нѣколко възникнали недоразумения съ Турция. Едно отъ тѣхъ бѣше, например, по създаването на ордена Александъръ Невски. Князътъ, като васалъ, имаше въ сжщность право да раздава само турски ордени, съ разрешението на султана. Уреждането на български орденъ се обясни на турцитѣ съ това, че страната е бедна и нѣма възможность да се даватъ богати подаръци. Вмѣсто подаръци, ще се даватъ ордени.

Отъ Цариградъ Князътъ реши да отидемъ въ Ерусалимъ и тамъ да прекараме страстната недѣля, после да се отбиемъ въ Гърция и Черна Гора, а отъ тамъ въ Дармщадтъ и, най-после, къмъ 15-и май 1883 год., въ Москва на коронацията.

Политическата цель на пѫтуването на Княза се обясняваше съ желанието му да се ускори обединението на балканскитѣ държави и да се уредятъ тѣхнитѣ взаимни интереси.

На 21-и априлъ 1883 год. въ 5 часа сутриньта, Князътъ напустна София съ своята малка свита, съ две каляски и съ единъ багаженъ фургонъ, ескортиранъ, както всѣкога, отъ взводоветѣ на конвоя, поставени за тази цель по пѫтя на пѫтуването на Негово Височество.

Въ Ломъ ни очакваше яхтата „Александъръ“, на която ни посрещна нейниятъ командиръ капитанъ Рождественски. Ние веднага потеглихме надолу по Дунава, къмъ Русе. Тамъ пристигнахме преди още да се бѣше смръкнало. На пристанището бѣхме посрещнати отъ властитѣ и генералъ-адютанта на Княза Лесовой. Той като че условно отъ преди се бѣше присъединилъ къмъ княжеската свита. Съ трена пѫтувахме до Варна, кѫдето стигнахме на сутриньта. Тукъ ни очакваше рускиятъ воененъ параходъ „Херсонъ“ отъ Срѣдиземноморската ескадра, подъ флага на адмиралъ Чебишевъ, началникъ на сѫщата ескадра. По случай коронацията „Херсонъ“ бѣше любезно предоставенъ на Князя отъ Императора Александръ III. Макаръ и доста старъ параходътъ бѣ удобенъ за пѫтници, съ разкошни отдѣлни кабини.

Още тогава ми казваха, че този параходъ билъ принадлежалъ на дружеството за корабоплаване и търговия, но презъ време на войната той билъ въорѫженъ и зачисленъ въ Императорския флотъ, а следъ това попадналъ като флагмански корабъ въ Срѣдиземноморската ескадра.

Султанътъ съ специаленъферманъ бѣше разрешилъ на парахода „Херсонъ“, по случай идването на Княза, да мине презъ Дарданелитѣ.

При встѫпването на Княза на борта, отдаде се съответния салютъ. Князътъ представи своята свита на адмирала, заслужения морякъ или както е прието да се казва, старъ морски вълкъ. Менъ ме заведоха въ отдѣлна кабина, съ врата водяща въ голѣмата зала. Изведнъжъ задъ стената чухъ очуденъ грьмогласния гласъ на адмирала: „глупакъ“, „дърво,“ „глупакъ“, „дърво“.

Азъ си протегнахъ главата презъ отворената врата и видѣхъ Чебишевъ да стои срѣдъ залата и да заставя да скачатъ презъ столоветѣ двата чудно хубави пудела. Имената на тѣзи две славни кучета бѣха „Глупакъ“ и „Дърво“. Този епизодъ показваше, че нашия любезенъ стопанинъ е оригинална личность.

Вѣтърътъ бѣше свежъ. Ние всички добре издържахме вълнението, освенъ бѣдния Лесовой. Той тръгна съ насъ не съвсемъ здравъ и сега съвсемъ се разболѣ.

При едно прекрасно слънчево утро, следъ обичайнитѣ салюти, скоро се приближихме къмъ Цариградъ. Къмъ трапа*) се приближи султанския катеръ, въ който се намираше церемониалмайстера на Негово Величество и който поздрави Княза по случай пристигането му. Негово Височество съ свитата си се премѣсти въ катера, който се отправи къмъ Малоазиятския брѣгъ край Босфора, къмъ единъ отъ дворцитѣ. Въ този дворецъ преди насъ е гостувалъ германския Кронъ-Принцъ. Князътъ бѣше заведенъ въ специални за него покои. Тамъ стоеше приготвенъ подъ балдахинъ единъ монументаленъ сребъренъ креватъ. Азъ отидохъ да чакамъ пристигането на багажа въ голѣмия холъ на двореца. Понеже бѣше много горещо, азъ се обърнахъ къмъ единъ отъ гигантитѣ негри, облѣченъ въ дълъгъ сюртукъ и го помолихъ да ми даде вода. Стана нужда да му обяснявамъ съ жестове. Още не бѣхъ изпилъ дадената ми студена вода отъ сифона и ето че влѣзе руския посланикъ Нелидовъ.

Голѣмо бѣ очудването ми, когато видѣхъ, че посланика се приближи къмъ сѫщия този негъръ съ дебелитѣ устни, който ми даде да пия вода и се поздрави съ него, стискайки и дветѣ му рѫце съ доста любезенъ жестъ. Нелидовъ се придружаваше отъ стaршия драгоманъ на посолството Максимовъ. Недоумявайки, азъ попитахъ, кой е този негъръ.

— Главниятъ евнухъ на султана, съ титлата височество, второто лице на Императора, следъ великия везиръ.

Сконфузенъ, азъ обяснихъ на Нелидова моята нехайность. Драгоманътъ преведе на турски моитѣ извинения, а, евнуха отговори, че той е билъ радостенъ да окаже услуга на единъ такъвъ симпатиченъ юноша, като менъ и ще бѫде доволенъ, ако съ още нѣщо може да бѫде полезенъ. Разговорътъ вървѣше въ шеговитъ тонъ, затова и азъ си позволихъ да кажа въ сѫщия този тонъ, че едничкото ми желание е да видя харемъ.

— Съ охота ще заведа младия адютантъ въ харема, но не по-рано отъ утре, иначе не ще има време да се направи тази малка операция, на която ще трѣбва да се подложи, защото тамъ освенъ евнуси не пускатъ други мѫже.

— За сега се отказвамъ отъ тази честь.

Нелидовъ отъ душа се засмѣ.

Изпроводихъ посланика до Княза и пакъ се върнахъ въ хола. дето посрѣдствомъ Максимовъ продължихъ разговора си съ великия евнухъ. Евнухътъ ме увѣри, че той охотно ще ме запознае съ източнитѣ хубости на Стамбулъ, но само не съ Императорския харемъ. Казвайки това, той доближи единъ отъ чернитѣ си пръсти до дебелитѣ си устни въ знакъ на мълчание.

---

*) Стълба на парахода.

Презъ сѫщия день намъ ни предстоеше посещение въ Блестящата Порта, кѫдето великиятъ везиръ трѣбваше да приеме Княза. Въпрѣки непоносимата горещина, стана необходимо да се облѣчемъ въ пълна парадна форма. Ние преминахме Босфора. На пристанището ни чакаха две ланда. Всѣко едно запрегнато съ четири коня. Съ тѣхъ ние тържествено минахме презъ цѣлия градъ. Азъ седѣхъ наредъ съ Лесовой, който правѣше нѣкакви необикновени гримаси.

— Какво ви е? — запитахъ го азъ.

— Отъ горещина главата ми се върти. . . Взехъ съ себе си силенъ миризливъ терпентинъ. Въ джоба ми се е отворило шишето. Не можете да си представите какъ гори краката ми.

Наистина, дори въ въздуха се усѣщаше миризъ на спиртъ. Изобщо, на Лесовой не му вървѣше. . .

Въ Портата бѣха събрани всички министри и паши. Князътъ обиколи всички, съ мнозина отъ тѣхъ той разговаря. Въ това време нещастниятъ Лесовой се криеше задъ менъ, съзнавайки колко силно миришеше. На другия день той съвсемъ се разболѣ и получи разрешение незабавно да се върне въ Русе. Съ насъ той пѫтешествува всичко два дена.

На първия день вечерьта свитата бѣше представена на Султана и ни поканиха на банкетъ. Преди да се представимъ, церемониалмайсторътъ ни предупреди, че съгласно източния етикетъ, не бива да гледаме въ очитѣ падишаха. Освенъ българина Тъпчилещовъ, никой другъ отъ свитата не изпълни това, но изглеждаше, че това нѣщо не направи впечатление. (!)

Лицето на Абдулъ Хамидъ изглеждаше по-скоро приятно, съ източни изразителни очи. Пръститѣ му бѣха грозни, съ разширени на края като лопати нокти. Той каза само нѣколко думи, които превеждаше преводачътъ, макаръ че азъ бѣхъ чулъ какво Султана знаелъ добре френски езикъ. Тукъ, обаче, етикетътъ не позволяваше това.

Презъ време на обѣда Абдулъ Хамидъ си тургаше по малко отъ всички ястия, а следъ това поставяше върху чинията на кръстъ ножа и вилицата, безъ да се докосва до храната. Падишахътъ не може да яде заедно съ невѣрницитѣ.

На втория день, преди да настѫпи още горещината, ние направихме една голѣма разходка съ коне. Бѣха ни дадени, наистина, чистокръвни красиви арабски коне, оседлани по европейски, но съ доста стегнати мундщуци. Това бѣше почти излишно, тъй като конетѣ бѣха прекрасно дресирани.

Следъ закуската насъ ни заведоха да видимъ дворцитѣ и джамиитѣ, а на обѣдъ ни покани Нелидовъ въ посолството. Презъ време на обѣда,посланикътъ се интересуваше дали пакъ съмъ съ срѣщалъ съ евнуха.

Азъ отговорихъ:

—Разбира се, че съмъ се видѣлъ. Той все продължаваше да ме удря приятелски по рамото, но обещанитѣ хубости на Стамбулъ още не ми е показалъ.

И, слава Богу. Въ тѣзи азиатци човѣкъ не може да има вѣра . . .

Но едва що се бѣхъ завърналъ въ стаята си и се преобличахъ, чувамъ, че нѣкой чука. Отворихъ му. Това бѣше единъ турски офицеръ. Той приказваше малко френски. Той ми съобщи, че негово височество великиятъ евнухъ му е заповѣдалъ да ме придружи до мѣстото, кждето ще мога да видя и да изпитамъ, какъ се наслаждаватъ мюсюлманитѣ. Спомнихъ си думитѣ на Нелидова и затова отначало започнахъ да отказвамъ, но любопитството наддѣля, а особено когато офицера ми заяви, че моето отказване ще обиди евнуха, който самъ е ходилъ, за да нареди предварително всичко.

Съ една лодка азъ и турскиятъ офицеръ отидохме на европейския брѣгъ. Отъ тукъ влѣзохме въ единъ таенъ, скритъ каналъ, близу до пристанището. Предъ менъ се отвори една врата и ме посрещна сжщиятъ младъ евнухъ, когото видѣхъ въ двореца. Офицерътъ ме предаде на него, а самъ той си замина, като каза, че утре въ седемь часа сутриньта щѣлъ да дойде да ме вземе.

— Вашиятъ новъ спжтникъ ще ви покаже всичко — каза офицерътъ.

На следния день сутриньта, по хладъ, азъ отново се върнахъ въ двореца. Изпихъ си кафето и започнахъ службата си уморенъ, но бодъръ, доволенъ. При срещата ми съ главния евнухъ силно му стиснахъ ржката. Той пакъ турна пръста до устнитѣ си въ знакъ на мълчание.

Князътъ и свитата бѣха поканени и на селямлъка (отиването на Султана въ джамията). При излизането си отъ джамията, Султанътъ пропусна край себе си да мине единъ полкъ пехота. Войницитѣ бѣха красиви, но правѣше впечатление, че тѣ не гледаха Султана, а погледитѣ имъ бѣха устремени надолу. При преминаването на войската музиката свирѣше маршъ отъ мелодията „Стелла кофиденте“.

Въ Илдъзъ-кьошкъ Абдулъ Хамидъ отиваше съ каляска, а всички министри го съпровождаха пеша. Едва следъ като Султана влѣзе въ двореца, ние се качихме въ каляскитѣ, които ни заведоха тамъ за закуска. Султанътъ дойде при насъ и започна да разговаря. Запита ме дали ми харесва града. Азъ му отговорихъ, че много ми харесва, а особено марша. . . и искахъ да добавя, че ми е позната мелодията отъ нѣкакъвъ романсъ, но като видѣхъ, че Султанътъ нѣщо каза на преводчика, азъ се въздържахъ. Церемониалмайсterътъ ми преведе думитѣ на Султана:

— Вашитѣ думи особено радватъ Негово Величество, понеже маршътъ е негова собствена композиция. (?!)

После присѫтствуващитѣ турци ме поздравиха, като ми казаха, че добре съмъ направилъ като съмъ казалъ тѣзи думи на Султана, понеже това нѣщо му било доста приятно. Следъ закуската, започнаха да раздаватъ ордени. На менъ не дадоха отъ тѣзи ордени, понеже Абдулъ Хамидъ бѣше заповѣдалъ да ми дадатъ орденъ съ по-висока степень. Следъ като ми дадоха този орденъ, азъ бѣхъ заведенъ при Падишаха. Той ми стисна рѫката, което означава любезность не по моя чинъ.

Въ деньтъ на нашето заминаване, Князътъ ми заповѣда да раздамъ подаръцитѣ на великия евнухъ, церемониалмайстера и прислугата на двореца. На евнуха Князътъ подари златна табакера, напълнена съ златни меджидиета. Това нѣщо доста скѫпо костуваше на Княза, но той като васалъ не можеше въ Цариградъ да раздава свои ордени.

Ние се готвѣхме за пѫть. Въ този моментъ, дойде при насъ единъ отъ генералъ-адютантитѣ на Султана да доложи на Княза, че Негово Величество Султана желае да отпѫтуваме до Яффа съ неговата яхта „Изединъ“, ескортирана отъ два броненосци, а въ Ерусалимъ дава въ разпореждание на Княза своя лагеръ.

Тази късна покана на Султана доста смути Княза, който ме изпрати да попитамъ Нелидовъ, кое да предпочетемъ: руски или турски параходъ. Нашиятъ посланикъ отговори, че веднъжъ Княза пѫтува отъ Цариградъ за Яффа, отъ едно турско владѣние въ друго, то Негово Височество не може да се отказва отъ поканата на Султана.

Азъ отидохъ при адмиралъ Чебишевъ да му съобща, че ще пѫтуваме съ „Изединъ“. Чебишевъ каза, че не ни поздравлява, че ще пѫтуваме съ такава „черупка“.

— Въ случай на авария, ще ви чакамъ при Тенедосъ — допълни Чебишевъ.

Това се указа въ последствие доста вѣрно.

На „Изединъ“ ни посрещнаха морския министъръ и множество паши. Вѫтрешностьта на парахода бѣше великолепна. Тукъ имаше поставенъ пакъ сребъренъ креватъ за Княза и навсѣкѫде интересни килими.

Ние напуснахме Цариградъ на смръкване. Презъ нощьта излѣзе нѣщо подобно на буря. Азъ се облѣкохъ и излѣзохъ. За мое голѣмо очудване видѣхъ, че всички моряци стоятъ на колѣне и съ молитва призоваватъ Аллаха, като отъ време на време прекѫсватъ молитвата си, за да отдадатъ дань на морската болесть. Обърнахъ се къмъ офицеритѣ, но никой отъ тѣхъ не знаеше да приказва нито на единъ европейски езикъ. Следъ известно време дойде на кувертата корабния лѣкарь евреинъ, който говорѣше на френски. Той ми обясни, че Султана билъ заповѣдалъ да се приготви ненадейно яхтата, а понеже нѣмало достатъчно моряци, станало нужда да се изпрати на парахода половинъ рота морска пехота...

Докато азъ и лѣкарьтъ приказвахме на капитанското мостче спука се кормилната верига; настана паника. Молящитѣ се моряци започнаха озлобено да ме гледатъ. Никой не даваше никакви разпореждания. Най-после, лѣкарьтъ започна да вика и да се кара съ двама офицери и тѣ решиха да поставятъ войници при ржчното кормило. Нашитѣ спѣха дълбоко. Азъ сжщо решихъ, каквото и да става, да легна да спя. Скоро дълбоко заспахъ.

На сутриньта, когато принцъ Людвигъ се качи на кувертата, бурята започна вече да затихва. Азъ го запознахъ съ доктора. Принцътъ попита кжде се намираме сега. Нито единъ отъ офицеритѣ не можеше да опредѣли това. Принцътъ, понеже бѣше лейтенантъ отъ британския флотъ, поиска инструментитѣ и веднага указа направлението, което трѣбва да следва парахода. Указа се, че по-рано ние сме следвали невѣренъ курсъ. Азъ казахъ, че Чебишевъ ни очаква около Тенедосъ. Князътъ реши да се насочимъ нататъкъ.

Вечерьта пристигнахме къмъ островъ Тенедосъ и за наша радость забелязахме брейтъ-вимпела*) на адмирала. Ние събрахме набързо багажа си и се премѣстихме на адмиралския параходъ. Обхвана ни чувство на спокойствие. Следъ враждебнитѣ лица на турцитѣ, които бѣха напълно убедени че ние съ нашето присжтствие на „Изединъ“ сме причина за бурята.

Пжтувахме до Яффа благополучно, макаръ и да имаше силно вълнение. Съ насъ бѣха моряцитѣ, въ които имахме вѣра и любезния адмиралъ Чебишевъ, който презъ цѣлото време ни забавляваше съ своитѣ остроумни измислици.

Параходътъ се командваше отъ капитанъ Алексеевъ, впоследствие генералъ-адютантъ и замѣстникъ въ Далечния Изтокъ, а старши офицеръ бѣше капитанъ Диковъ. Диковъ по-късно стана морски министъръ за кжсо време. Флагъ-офицеръ бѣше лейтенантъ Сиверсъ, доста елегантенъ господинъ, съвсемъ противоположенъ на своя адмиралъ, дори малко пресилено обичащъ да подражава на морския вълкъ.

---

*) Флагъ, който се издига на адмиралския корабъ.

Пристигнали на рейдъ*) предъ Яфа, следъ пладне ние изпитахме доста голѣмо вълнение. Както адмирала, тъй сѫщо и капитанъ Алексеевъ смѣтаха, че ще бѫде опасно за Княза да премине на брѣга, понеже между стоянката на параходитѣ и брѣга имаше опасни рифове. Князътъ, обаче, настояваше да слѣзе. Докато се обсѫждаше този въпросъ, забелязахме да се приближава къмъ насъ една лодка и въ нея руския вице-консулъ отъ Яфа, облѣченъ въ мундиръ и бѣли панталони.

Лодката благополучно мина рифа и тласкана отъ една голѣма вълна се доближи до нашия бордъ. Имаше странично вълнение. Когато трапътъ се изравни съ лодката, ловкия вице-консулъ прескочи и започна да се възкачва по стѫлбата, но следъ малко той, като че отъ нѣщо се изплаши и се спрѣ. Дѣсниятъ бордъ на парахода започна да се навежда и бѣлитѣ панталони на консула до поясъ потънаха въ морската вода, отъ която излѣзоха, уви, съвсемъ зелени. На измокрения консулъ помогнаха да се изкачи. Консулътъ се представи на Княза, който едва се удържа да не се засмѣе.

Негово Височество реши, че щомъ като за единъ цивиленъ пѫтя не е опасенъ, за да дойде отъ брѣга до парахода, то за насъ военнитѣ той ще бѫде безусловно възможенъ. Ние слѣзохме на брѣга. Следъ като закусихме въ една добре уредена гостилница, тръгнахме съ коне по пѫтя за Ерусалимъ. Бѣхме решили за една нощь да изминемъ 50—60 клм. Луната освѣтяваше пѫтя ни помежду две стени отъ гигантски кактуси. Пѫтьтъ водѣше къмъ планинитѣ. Князътъ следъ слизането си на брѣга, покани свободнитѣ отъ служба офицери, а сѫщо и адмирала да дойдатъ съ насъ. Алексеевъ и Диковъ останаха на борда. Чебишевъ и офицеритѣ тръгнаха съ една талига, а останалитѣ вървѣхме съ коне, като отъ време на време си устройвахме нѣщо подобно на надпрепускванния.

Късно презъ нощьта стигнахме до нѣкакво селище. Тукъ бѣха ни приготвили вечеря. На страна отъ пѫтя имаше една кѫса алея, отиваща къмъ една кѫща, по двета страни на която стоеха наредени хора съ факли, за да ни освѣтяватъ пѫтя. Указа се, че това сѫ прокажени. Следъ зрелището отъ тѣзи нещастници съ зинали рани, никой отъ насъ не се реши да се докосне до храната. Отъ името на Княза ние имъ раздадохме малко пари и продължихме пѫтя си. Скоро започнахме да се възкачваме по стръмнинитѣ въ планината откъмъ западната страна, покрити съ красива растителность.

Започна по малко да се развиделява. Предъ погледитѣ ни изпъкна живописна картина. Между дърветата се забелязваха жени, съ делви на главитѣ си, носещи вода отъ извора.

---

*) Спиране на котва предъ пристанището.

Когато наближихме още по-близко, неволно си спомнихме за детинството и картинитѣ отъ свещенната история. Наближавахме Ерусалимъ. Започна да се вижда върха на планината, върху който е построенъ града. Най-после, нашето шествие достигна до първитѣ кжщи.

Още на първата кжща, за голѣма наша изненада, видѣхме поставена фирма съ надписъ на руски: „Питиепродавница. За тукъ и за въ кжщи“. Ние се спрѣхме. Стопанинътъ на кръчмата, ловъкъ украйнецъ, ни поднесе по четвъртъ шише ракия и закуски. Подкрепихме си силитѣ и влѣзохме въ града. Отначало се настанихме въ една руска страноприемница, но веднага ни нападнаха дървеници. Князътъ реши да се възползува отъ лагера, т. е. отъ султанскитѣ палатки. Къмъ пладне, на единъ площадъ въ окрайнината на града издигнаха за всѣки единъ отъ насъ по една палатка. Тѣ бѣха прекрасни, подплатени съ дебела коприна, съ подъ покритъ съ хубави, скжпи килими. Би било голѣмо удоволсвие да се прекара нѣколко дни подъ тѣхъ.

Всички имахме желание да започнемъ колкото се може по-скоро да разглеждаме Ерусалимъ, но турскитѣ власти доста ни прѣчеха, старайки се да придадатъ на нашето посещение особено тържественъ видъ. Тѣ искаха съ това да подчертаятъ, че Султанътъ, като сюзеренъ, е заповѣдалъ да се указватъ на Княза необходимитѣ почести. Това подчертаване на васалство не се харесваше на Негово Височество.

Следъ напущането на Цариградъ, настроението на Княза значително се повиши. Той се стараеше да не мисли за затрудненията, предизвикани отъ поведението на генералитѣ въ България. Младостьта на Княза допускаше това и позволяваше временно да забравя тѣзи тревоги. Съ него тукъ бѣше и братъ му, съ когото той особено охотно дѣлѣше впечатленията си. Освенъ това, Ридезелъ му бѣ другарь отъ детинство, а Тъпчилещовъ скромно изпълняваше своитѣ длъжности, не напомняйки съ нищо на Княза за политическитѣ грижи.

Разгледахме всички християнски светини: храмътъ на Спасителя, Витлеемъ, маслиновата гора. За водачъ ни служеше единъ свещеникъ, препоржчанъ ни отъ руското консулство. Князътъ изпълняваше всички нареждания на свещеника: той се кръстѣше по източния обрядъ предъ животворния кръстъ и предъ други светини. Князътъ, заедно съ менъ, пропълзѣ на колѣне презъ едно низко отверстие подъ стената на параклиса на гроба Господенъ. Тамъ не можеше да се ходи изправено, защото сж окачени стотици кандила, висящи на единъ метъръ височина. Тѣзи кандила образуватъ, като че ли свѣтящъ подъ, подъ който се промъкватъ до гроба богомолцитѣ. Ридезелъ и Князъ Людвигъ Батембергски, като истински протестанти, се отказаха отъ това.

Неприятно ни изненада нетърпимостьта на духовенството отъ различнитѣ изповѣдания. То преминаваше отъ гроба Господенъ къмъ животворния кръстъ и затова стана нужда да минемъ презъ католическата капелла. Всички католически калугери, които се намираха тамъ, щомъ ни видѣха, веднага станаха и се обърнаха съ гърбоветѣ си къмъ насъ. Когато си отидохме, тогава тѣ продължиха своето богослужение.

Господниятъ храмъ, както и другитѣ църкви, въ които влѣзохме, бѣха много голѣми, но нечисти. Много отъ прозорцитѣ бѣха съ изпочупени стъкла. Тѣ не се поправяха, възъ основа на „статуквото“, установено още отъ времето на Наполеонъ I и сѫществуващо повече отъ сто години, до Европейската война.

Въ храма на Спасителя се намиратъ особени отдѣли за всички форми на християнското изповѣдание. На нашата църковна служба, нѣколко дни следъ пристигането, чухъ да се пѣе „Христосъ Въскресе!“ на всички източни езици: гръцки, арменски, коптски и най-после руски отъ моряцитѣ, дошли съ насъ отъ парахода въ Яфа.

Първиятъ день отъ пристигането ни, вечерьта, при свѣтлината на лампата, въ прекрасната султанска палатка, Князътъ и свитата започнахме разговоръ по религиозни въпроси. Князътъ исказа своето убеждение:

— Протестантитѣ, католицитѣ и православнитѣ, всички вѣрватъ еднакво въ триединния Богъ и се обръщатъ къмъ него съ молитвата „Отче нашъ“. Що се отнася до другитѣ... то тукъ нѣма сѫществено различие. Можемъ да кажемъ, че всѣки отъ тѣхъ се облича въ своя мундиръ. Азъ, като протестантинъ, още отъ рождението си нося протестански мундиръ и, разбира се, не се готвя да го смѣня, макаръ че е допустимо какво въ бѫдеще, може би, да ми стане нужда да нося и православенъ мундиръ — като вѣра, която изповѣдва моя народъ. Разбира се, азъ не схващамъ тѣсногърдо нѣщата, като селски свещеникъ, който поставя обряда по-високо отъ хорскитѣ дѣла, по които ще бѫдемъ сѫдени въ бѫдещия ни животъ. За народа поддържането на обрядитѣ е една необходимость и за това не ми прѣчатъ да ги изпълнявамъ. Съ православнитѣ обряди е свързана душата ми. Това ме подбуди да поставя и първия камъкъ за паметника на Царь Освободителя наредъ съ най-стария въ столицата Софийски съборенъ храмъ, дрѣвната люлка на православието.

На великия четвъртъкъ, още на разсъмване, тръгнахме за Иерихонъ. При тръгването дойдоха да ни съпроводятъ турски полицаи, но за обща наша радость, Князътъ се отказа отъ този конвой. Придружиха ни десетъ души араби, завити въ бѣли намѣтала и възсѣднали на чудно хубави коне.

Презъ цѣлото време тѣ ни веселѣха съ особенъ родъ джигитовка, пъленъ кариеръ изъ планината и скалитѣ.

Въ десеть часа ние пристигнахме на брѣга на Мъртвото море. Наоколо, 1 километъръ край него, нѣмаше никаква растителность, нито една мушичка, нито единъ червей. Само високо горе въ небето плуваха орли. Наближаваше пладне, стана нетърпимо топло. Азъ решихъ да се окѫпя, макаръ че не ме съветваха да правя това. Моето любопитство и нетърпимата горещина наддѣляха.

Край брѣга водата бѣ стоплена отъ слънцето. Тя имаше повече отъ 30 градуса и бѣше толкова гѫста, че едвамъ можеше човѣкъ да се движи изъ нея. Когато излѣзахъ отъ водата усѣтихъ неприятно усѣщане по цѣлото си тѣло отъ залегналата по менъ соль. Ние не останахме дълго време при тѣзи мрачни брѣгове, а тръгнахме къмъ Йорданъ, чиито брѣгове сѫ обрасли съ широка ивица отъ растителность. Отъ издигнатитѣ височини надъ морето се виждаше на много километри какъ постепенно се разширява изумрудната крайбрѣжна ивица край извиващата се многоводна пролѣтно време рѣка.

Нашиятъ керванъ се опѫти къмъ дрѣвния Иерихонъ. Следъ кѫпането ми въ морето долното ми облѣкло прилепна до тѣлото и сега менъ ми се искаше да се окѫпя и въ Йорданъ, за да се омия отъ отвратителната морска соль. Керванътъ наближаваше Иерихонъ. Азъ спрѣхъ коня си, вързахъ го за единъ храсталакъ, съблѣкохъ се за единъ мигъ, намѣрихъ край брѣга единъ здравъ клонъ на дърво, надвиснало надъ рѣката и още сѫщата минута усѣтихъ освежаване отъ водата. Това не трая дълго. Силното течение на рѣката ме откѫсна отъ клонътъ. Забелязахъ на срещната страна пѣсъкъ. Азъ преплувахъ къмъ него. Едва когато излѣзохъ на брѣга видѣхъ, че този пѣсъкъ е много малко, а дѣсниятъ брѣгъ, край който се кѫпѣхъ, бѣше отвесенъ. Азъ заплувахъ понататъкъ по течението, търсейки мѣсто, за да излѣза. Така плувахъ около 1 километъръ, търсейки кѫде да се спра. Най-после намѣрихъ и се измъкнахъ. Но още ми предстоеше пѫть, за да дойда при коня си и при облѣклото, което оставихъ далечъ назадъ срѣдъ храсталацитѣ и високата трева.

Следъ нѣколко минути ходене забелязахъ, че колкото морския брѣгъ бѣше необитаемъ, толкова брѣговетѣ на Йорданъ изобилствуваха съ множество различни дори и непознати за менъ насѣкоми, а най-вече съ змии, или съ водни такива. Азъ не можехъ да ги позная, защото тѣ изчезваха бързо, изплашени отъ менъ.

Най-после, се зарадвахъ, като видѣхъ коня си, който се бѣше отвързалъ и лакомо хрупаше гѫстата и буйна трева. Мѣтнахъ се на него и тръгнахъ да търся облѣклото си. Облѣкохъ го на бързо и тръгнахъ напредъ. Скоро забелязахъ далечъ опашката на нашия керванъ, който свърна къмъ северъ. Моя славенъ арабъ зацвили и ме понесе къмъ нашитѣ. Изминалъ съ пъленъ ходъ доста голѣмо разстояние азъ видѣхъ трима конника, които препускаха насреща ми. Това бѣха араби отъ нашия конвой, изпратени да ме търсятъ. Азъ пристигнахъ въ Иерихонъ, когато всички мои спѫтници вече почиваха въ една арабска хижа.

Мѣстнитѣ араби още сѫщата вечерь устроиха въ наша честь арабско празденство. Донесоха на едно мѣсто съчки за огънь и нѣколко бутилки мѣстно вино.

Щомъ се стъмни, запалиха огъня отъ съчкитѣ. Арабитѣ се уловиха за рѫце и започнаха да играятъ нѣщо подобно на българско хоро, само че си вдигаха по-вече краката. Играещитѣ пѣеха, а трима музиканти свирѣха на непознати за менъ инструменти.

Арабското мѫжко и женско облѣкло не се отличаваше едно отъ друго. Азъ обърнахъ вниманието на Княза върху едно красиво момиче. Ние и двамата се доближихме до него, ала указа се, че това е мѫжъ. Особено между мѫжетѣ има доста красиви.

Отъ танцуващитѣ групи изведнъжъ се отдѣли единъ крѫгъ отъ около двадесеть души. Една стара жена, съ разчорлени бѣли коси и приличаща на магесница, влѣзе въ срѣдата на крѫга и започна нѣщо да пѣе. После, тя протѣгна дългата си рѫка, въ която държеше една остра крива сабя и се нахвърли върху арабитѣ, образуващи крѫга. Тя размахваше хоризонтално сабята на всички височини до колѣнетѣ. За да не ги удари сабята, арабитѣ скачаха високо. Магесницата продължаваше да размахва сабята си въ продължение на половинъ часъ, като все по-разпалено и по-разпалено нанасяше ударитѣ, но не успѣ никого да засегне.

Тя пѣеше нѣкаква войнствена пѣсень. Обясниха ни, че това е религиозно-войнственъ танцъ, подобно на тѣзи, които изпълняватъ дервишитѣ въ Цариградъ.

Тѣзи национални танци на арабитѣ ни посочиха образеца на фанатизъмъ, както на мюсюлманското население въ Палестина, тъй и на еврейското въ Ерусалимъ.

Евреитѣ, за да изразятъ своята скръбь, по цѣли часове плачеха и си допираха главата до камънитѣ на Ерусалимскитѣ стени. Отъ сѫщо такъвъ фанатизъмъ страдатъ и палестинскитѣ християни. Ставало е нужда да влиза турска войска въ храма на Спасителя, за да предотвратява кървавитѣ стълкновения между представителитѣ на различнитѣ изповѣдания и то на сѫщото това мѣсто, гдето Христосъ проповѣдваше своето учение за любовьта и всеопрощаването.

Съ изгрѣвъ слънце ние тръгнахме по обратния пѫть, презъ планинитѣ, къмъ нова посока. Отъ време на време вървѣхме по гористи склонове. Подъ сѣнката на дърветата, азъ рискувахъ и си снѣхъ моята дебела куртка, като останахъ по риза. Но достатъчно бѣше да измина съвсемъ малко разстояние изъ гората и слънцето тъй ми нагорещи гърба презъ ризата, че после стана нужда да се лѣкувамъ цѣла недѣля. По срѣдата на пѫтя, край стръмнината, се намираше единъ изворъ, смѣтанъ за проклетъ отъ мѣстнитѣ жители. Въ неговата вода се въдѣха безкрайно множество микроскопически пиявици. Невнимателниятъ пѫтникъ, който би се напилъ отъ тази вода, умиралъ въ мѫки, защото пиявицитѣ му изсмуквали кръвьта.

Вечерьта се завърнахме въ Ерусалимъ, починахме си въ нашитѣ сравнително хладни палатки и на следната сутринь се отправихме за храма на Спасителя. Бѣше разпети петъкъ. Този день патриархътъ за споменъ на Христа омива презъ време на богослужението краката на дванадесеть просяка. Сега въ особено открито за публиката мѣсто седѣха на червени столчета просяцитѣ, въ очакване идването на патриарха. Голѣмо бѣше нашето очудване, когато видѣхме, че между просяцитѣ е и нашиятъ чудакъ адмиралъ Чебишевъ, сѣдналъ съ голи крака.

Князътъ ме повика и ми каза:

— На всѣка цена, но трѣбва да изведете отъ тукъ адмирала. Това съвсемъ не е вече подходяща шега.

Азъ помолихъ Сиверсъ да обясни това на адмирала. Сиверсъ още сѫщия моментъ се запѫти къмъ Чебишевъ, но веднага се върна обратно и каза, че адмиралътъ му се скаралъ и го изпъдилъ. Тогава отидохъ азъ и му предадохъ желанието на Княза. Чебишевъ отговори:

— Патриархътъ измива краката, за да покаже своето смирение, но това е само външната страна на обряда. Краката просяцитѣ сѫ си измили по-рано. Нека сега патриархътъ измие моитѣ; азъ не съмъ ги милъ презъ цѣлия пѫть. Ето това ще бѫде истинско смирение.

Това нѣщо, отъ страна на адмирала, не биваше да се допусне. Следъ нѣколко минути на преговори Чебишевъ започна да се съгласява съ менъ. Безъ да бърза той започна да си обува обувкитѣ и да ги закопчава. Азъ бѣхъ като на вѫглени, плашейки се, да не би да дойде Негово Светейшество. За щастие патриарха дойде следъ като ние съ адмирала се завърнахме при Княза. Вѣроятно той очакваше да се махне отъ тамъ Чебишевъ.

Следъ церемонията посетихме патриарха. Той бѣше арменецъ и добре говорѣше френски. Въ нашата беседа ние се докоснахме до излизащия свещенъ огънь отъ гроба Господенъ въ сѫбота, презъ време на особената служба следъ пладне.

— Истина ли е, — попитахъ азъ владиката, че тази церемония е само едно възпоминание за чудото, извършено отъ свѣтия духъ презъ време на апостолитѣ? Или това чудо се повтаря всѣка година?

Патриархътъ следъ като помисли отговори:

— За вѣрващитѣ това чудо истински се повтаря.

Съ тѣзи обяснения се задоволихме, още повече, че си спомнихме за онзи инцидентъ, когато тълпата отъ вѣрващи е искала да измжчва патриарха, защото чудото не било се повторило. Негово Светейшество ни благослови и ние си отидохме.

На следния день стана нужда да се обърнемъ къмъ турскитѣ власти, за да ни се опредѣли мѣсто въ храма за следобѣдната служба. Изпратиха ни да ни съпровожда единъ важенъ ефенди, който ни заведе въ храма. Отъ входа вървѣше пжтека постлана съ килими, край която стоеха строени две редици войници съ фесове и съ пушки при нозе. Тѣ бѣха две дружини, разположени отъ входа до параклиса на гроба Господенъ и около самия параклисъ. Ние бѣхме заведени въ опредѣленото мѣсто, кждето вече се намираха цѣлото турско началство съ турнати фесове и консулския корпусъ. По срѣдата, край самитѣ перила, бѣше опредѣлено мѣсто за насъ. Храмътъ бѣше тъй препълненъ съ народъ, че онѣзи, които стоеха долу, нѣмаше кжде да помръднатъ ржцетѣ си. Върху долнитѣ перила на прозорцитѣ, на една голѣма височина, седѣха богомолци, изкачили се тамъ по едно вжже, съ помощьта на скрипецъ, нѣколко часа преди още да започне богослужението. Единъ часъ следъ свършване на службата тѣ продължаваха да се спускатъ по вжжето. Всѣки богомолецъ носѣше по една връзка отъ 33 свещи (споредъ числото на годинитѣ на Христа), фитилитѣ на които бѣха съединени помежду си за по-лесно запалване.

Показа се патриархътъ, съпровожданъ отъ духовенството на всички национални православни църкви. Шествието се проточи помежду войницитѣ отъ входа на храма до параклиса. После обиколи три пжти параклиса. Начело на шествието вървѣше полицейскиятъ началникъ и удряше съ тояга по главитѣ онѣзи отѣ богомолцитѣ, които се промъкваха между стражата. Презъ време на церемонията нѣкой му бѣше откжсналъ единия мустакъ. По-после сжщия го видѣхме съ превръзка на лицето. При самия входъ стана сбиване кое духовенство да бжде по-близу до патриарха. Страстьта се разпалваше. Турцитѣ въдворяваха реда.

Предъ параклиса започна церемонията на събличането на патриарха. Презъ време на това събличане, азъ видѣхъ съ собственитѣ си очи, какъ единъ отъ архимандрититѣ удари по лицето другия, който държеше края на ржкавитѣ на Негово Светейшество. Патриархътъ бѣше съблѣченъ голъ. После той облѣче една платнена риза и влѣзе самъ въ параклиса. Всички кандила въ параклиса бѣха изгасени.

Вратитѣ на параклиса се затвориха. Отъ вънъ духовенството се молѣше за изпращането на свещения огънь. Отъ време на време молитвитѣ се прекратяваха, но после пакъ се възобновяваха. Това продължаваше около три часа. Презъ кордона на часовитѣ започнаха да се промъкватъ вѣрващитѣ, повечето копти, заплашващи патриарха съ смърть, ако той не се помоли да се яви свещения огънь. Въ края на службата въ цѣлия голѣмъ храмъ започна да се чува нѣкакъвъ особенъ шумъ, подобенъ на истериченъ стонъ.

Въ сѫщия моментъ, когато патриархътъ влѣзе въ параклиса на гроба Господенъ, предъ вратата му застана единъ мѫжъ въ бѣло облѣкло. Този човѣкъ постави връзката отъ свещитѣ си въ отверстието на вратата, за да може първъ да получи небесния огънь. Това право всѣка година се даваше на публиченъ търгъ. Когато ние бѣхме въ Ерусалимъ правото за това бѣ купено отъ нѣкой си арменецъ за двадесеть и нѣколко хиляди франка.

Настроението на богомолцитѣ обхвана и насъ. Радостно и трогателно бѣше да се наблюдаватъ лицата на нашитѣ руски богомолци. Тѣ бѣха повече отъ хиляда души. Напрежението, вѣрата и страхътъ отъ Бога не напускаха лицата имъ презъ време на цѣлата служба.

Изведнъжъ, съвсемъ неочаквано свѣтнаха стотици кандила въ параклиса. Духовенството започна да пѣе нѣкакви неизвестни за насъ напѣви. Арменецътъ, носящъ първия огънь, победителя на търга, бѣ уловенъ отъ двама едри селяни, поставенъ на раменетѣ и така носенъ изъ храма. Всѣки се надпреварваше да запали своитѣ свещи отъ първоизточника, отъ свещитѣ на арменеца. Отъ перилата на прозорцитѣ, на вѫженца богомолцитѣ спускаха свещитѣ. Цѣлиятъ храмъ свѣтна. Богомолцитѣ, направили грѣхове презъ годината, сега поизгаряха лицето си и части отъ тѣлото си. Споредъ вѣрващитѣ, небесниятъ огънь, макаръ и да боли до болка, но неговитѣ изгаряния не сѫ опасни и тогава грѣховетѣ се прощаватъ.

Патриархътъ излѣзе вече облѣченъ и започна нова служба. Нашитѣ водачи турци ни посъветваха да излѣземъ, за да успѣятъ да ни покажатъ богослужението и въ близко намиращитѣ се джамии. Ние се зарадвахме, че ще можемъ да излѣземъ на чистъ въздухъ. Видената отъ насъ церемония ни направи угнетително впечатление. Разправиитѣ между духовенството, придружено съ боя презъ време на шествието, голия патриархъ, виковетѣ и заплашванията въ очакване на божествения огънь и разнасянето му, блъсканицата, за да се запалятъ свещитѣ отъ първия и оргиитѣ на изгаряне — всичко това приличаше на езически обряди.

Въ джамията на Омаръ, издигната надъ една скала, се виждаха вдлъбнатини. За християнитѣ, това сѫ стѫпкитѣ на

Христа въ момента на неговото възнесение. За мюсюлманитѣ, стжпкитѣ на Мохамеда. И християнитѣ, и мохамеданитѣ идватъ по отдѣлно да се покланятъ. За разлика отъ храма Господенъ, джамията прави впечатление съ своята чистота и дисциплина отъ страна на молещитѣ се.

Следъ това посетихме развалинитѣ на другъ храмъ, а следъ нѣколко часа се върнахме пакъ въ храма Господенъ, за да чуемъ службата срещу Възкресение Христово. Много лошо бѣше да се чува нашата чудна мелодия „Христосъ Възкресе", примѣсена съ други различни езици и на различни мотиви. Източниятъ напѣвъ се стараеше да заглуши нашитѣ моряшки здрави гласове. Безъ да дочакаме литургията, ний се христосахме и се запжтихме пеша за руското консулство, гдето щѣхме да отговѣемъ. Поканенитѣ въ консулството руски богомолци ни се оплакаха отъ отговяването въ Ерусалимъ, което не ги било задоволило и което тѣ очаквали да бжде съвсемъ друго.

На другия день заминахме съ файтони за Яфа. Предъ кораба ни посрещна адмирала. Отпжтувахме за Гърция.

Още въ Ерусалимъ Князътъ получи телеграма отъ Императора, въ която се казваше, че той желае да види колкото се може повече българи на коронацията. Ето защо, на Княза се разрешава да увеличи свитата си до дванадесеть души. Князътъ обмисляше кого да вземе още въ свитата си и реши да присъедини къмъ нея и тримата български флигельадютанти, Стоиловъ и Ползиковъ. Телеграмата, изпратена отъ Русия, показваше вниманието на Императора къмъ Негово Височество и това нѣщо поободри Княза. Разхождайки се по кувертата ние се разговаряхме. Менъ още не ми се бѣше падналъ случай да изкажа всичко, което ми се бѣ насъбрало въ душата. Още отъ времето на моя инцидентъ съ полковникъ Логвиновъ и Хитрово, азъ още не се решавахъ откровено да кажа всичко на Княза. Сега азъ зададохъ въпросъ на Княза:

— Ваше Височество, оставате ли пакъ вѣрни на Русия следъ всичкитѣ тѣзи неприятни опити съ генералитѣ и рускитѣ дипломати въ София? Не Ви ли се струва, че би било по-практично, отъ време на време, да бждете подъ покровителството на Англия и отчасти на Австро-Унгария? Азъ питамъ затова, защото при последния случай ще трѣбва, колкото и да ми е скръбно, да си потърся ново назначение въ Русия. Страхувамъ се, че двойственостьта на моето положение не ще бжде удобно нито на Васъ, нито на менъ.

— Защо поставяте точно сега този въпросъ, когато отиваме на коронацията?

— Менъ ми се струваше, че въ надвечерието на нашето заминаване отъ София е настжпилъ момента на преломъ и Ваше Височество се е ориентиралъ на друга посока. Нали, поведението на Соболевъ и Каулбарсъ по отношение къмъ Васъ бѣше не само невъзможно, но и просто невѣроятно.

— Вие сте правъ... Въ менъ, наистина, стана преломъ и то именно преди заминаването ни отъ София. Но азъ още вѣрвамъ въ Императора и въ неговитѣ приятелски чувства къмъ менъ. Докато това е така, въпрѣки ужасното поведение на изпращанитѣ у насъ руси и всички трудности на моето положение, азъ ще свързвамъ сѫдбата на България съ тази на Русия. Безъ поддръжката на Русия за България не ще бѫде добре.

— Азъ много се радвамъ за това. Разбира се, че нито принцъ Людвигъ, нито баронъ Ридезелъ съ това не ще се съгласятъ...

— Отъ само себе си се разбира, ако се расѫждава, и тѣ сѫ прави ... но менъ ме рѫководи сърдцето. Затова менъ ми е тъй тежко, когато господа генералитѣ и прускитѣ дипломати, не разбирайки българитѣ, отблъсватъ народа ми съ тѣхнитѣ действия отъ Русия.

Князътъ се надѣваше, че презъ време на тържествата ще постигне сближение съ руския дворецъ, а менъ ми бѣше забавно да попадна въ Москва въ качеството на знатенъ чужденецъ.

До Гърция пѫтувахме доста весело, макаръ че до носъ Матапанъ силно ни люшкаше вълнението.

Въ Атина Князътъ и Принцътъ бѣха настанени въ двореца, а свитата — въ единъ хотелъ.

Следъ като разгледахме града и бѣхме на закуска въ двореца, ние отидохме извънъ града, въ чифлика на Кралъ Георги въ „Татой“, кѫдето ни посрещна Кралица Олга, отличаваща се съ извънредна красота и доброта. Съ насъ дойдоха още адмиралъ Чебишевъ и Сиверсъ. Азъ познавахъ кралицата отъ Петербургъ. Тя дохождаше тамъ на различни увеселения. Веднъжъ дойде и на едно увеселение въ нашия полкъ. Като дъщеря на генералъ-адмиралъ тя бѣше много снизходителна и добра къмъ моряцитѣ.

Чебишевъ тъкмо се готвѣше да се приближи къмъ доста красивата придворна дама на Кралицата, госпожица Аргиропуло, но изведнъжъ Олга Константинова бързо му каза:

— Спомняте ли си моята заповѣдь: по близко отъ петь крачки не бива да се доближавате до моитѣ придворни дами. Тя се обърна къмъ Княза и добави: — нещастие е съ този адмиралъ. Позволите ли му да се доближи до придворнитѣ дами, той ще имъ наговори такива работи, отъ които дори азъ се изчервявамъ. И ще започне да имъ цѣлува рѫцетѣ докато не го ударя по главата.

— А менъ ми се случи да го измъкна отъ Ерусалимския патриархъ, на който той бѣше предложилъ краката си за измиване, — отговори Княза.

— Никакъ не се очудвамъ . . . тукъ той направи поголѣмъ скандалъ . . . но трѣбва да му се прощава. Той все пакъ е единъ симпатиченъ човѣкъ.

Ние прекарахме деня въ „Татой“ доста весело, играейки си съ кралскитѣ деца. На следния день имаше различни официални приеми въ Атинския дворецъ.

Князътъ бѣше доста загриженъ отъ писмото на Менгесъ. Въ него се съобщаваше за настойчивата молба на австрийския посланикъ Бигелебенъ, съ което се искаше да се разреши съ желѣзопѫтния въпросъ и да се изпълнятъ постаноленията на Берлинския трактатъ. Съгласно този трактатъ, трѣбваше да се прокара линия, свързваща Виена съ Цариградъ презъ България. Князътъ дълго време се съвещава съ брата си, следъ което ми показа текста на отговора.

— Какво ще кажете на това? . . .

— Ще трѣбва да се отложи този въпросъ за следъ коронацията. Въ противенъ случай нѣма отиване въ Русия.

Презъ цѣлия день Княза се колеба и все промѣняше текста на отговора, но въ края на краищата той послуша брата си и изпрати телеграма, съ която изпълни желанията на Бигелебена и своитѣ длъжности спрѣмо Берлинския трактатъ.

Отъ Атина ние отпѫтувахме съ влака за Коринтъ. Съпровождаше ни Чебишевъ, който презъ цѣлото време се присмиваше на своя елегантенъ, но изнѣженъ флагъ-капитанъ. Чебишевъ увѣряваше дошлата да ни изпраща на гарата Кралица, че той трѣбвало да спаси честьта на Андреевското знаме, замѣнявайки Сиверса съ нѣкоя си знаменита Атинска хетера.

Въ Коринтъ ни очакваше руски параходъ, на борта на който прекарахме повече отъ едно денонощие. Пристигнали въ Катарския заливъ, следъ чудния залѣзъ на слънцето, на парахода дочакахме утрото, за да слѣземъ на брѣга. Князътъ не бѣше известилъ австрийскитѣ власти за своето пристигане На сутриньта при насъ дойдоха двама черногорски флигелъ-адютанти, роднини на Князъ Николай. Тѣ поздравиха Князъ Александъра и доложиха, че файтонитѣ, съ които ще отидемъ въ Цетина, ще дойдатъ къмъ пладне, но Негово Височество пожела да пѫтуваме съ коне, по тъй наречения старъ пѫть.

Деньтъ бѣше слънчевъ. Пѫтьтъ доста стръменъ. Следъ тричасово пѫтуване изъ чернитѣ скали, отъ които е получила името си самата страна, ние пристигнахме въ Цетина. Тукъ ни посрещна Князъ Николай въ живописното си национално облѣкло и мѣстния митрополитъ, който благослови нашето пристигане. Митрополитътъ бѣше облѣченъ въ одеждитѣ си, съ кръстъ въ рѫка, но изъ подъ пояса му стърчеха единъ ятаганъ и дръжката на старъ пистолетъ. Митрополитътъ ни съпроводи до съборната църква, кѫдето се отслужи кратъкъ молебенъ.

Князъ Александъръ бѣше настаненъ въ двореца. Едно доста голѣмо четириѫгълно здание, безъ каквито и да било украшения. Дворецътъ се намираше срѣдъ едно пусто мѣсто. Задъ това мѣсто имаше нѣщо подобно на градина, съ съвсемъ млади дръвчета, голѣми дървета и една голѣма беседка обвита съ виещи се рози. Въ тази беседка се хранѣхме презъ време на гостуването. Свитата се настани въ девическия институтъ, едва току-що построенъ и още празенъ. Директорката на института бѣше рускиня. До самата Балканска война преподаванията въ него сѫ били на руски езикъ.

Черногорската столица приличаше на дълго разхвърлено село. Всички жители ходѣха облѣчени въ национално облѣкло. Мѫжетѣ се носѣха много по-богато и по-красиво отъ женитѣ. Черногорцитѣ смѣтаха за позорна всѣка друга работа, освенъ военната. Тѣ прекарваха времето си въ кръчмата, спорейки за политика и раздѣляйки Европа. Женитѣ работѣха денонощно, за да прехранятъ семейството си. Споредъ разказитѣ на самия Князъ Николай, нощно време жени отивали съ чували изъ околностьта на Катаро, за да крадатъ пръсть. Тази пръсть тѣ я донасяли съ чували на гърбоветѣ си и я изсипвали изъ вглъбнатинитѣ на скалитѣ. На така създаденитѣ малки тераси женитѣ посаждали каквото може, за да прехранятъ семействата си.

Дворцовата прислуга носѣше сѫщото облѣкло, което и Князъ Николай. Княгинята, заобиколена съ децата си, ни прие въ единъ салонъ, нареденъ по европейсии. Презъ време на обѣда тя не присѫтствува, защото съобщи, че не била разположена.

Сѫщиятъ день, следъ обѣдната почивка, ние пакъ се събрахме въ розовата беседка, пихме чай, а следъ това Князъ Николай ни предложи да се поразходимъ изъ града, за да покаже на гоститѣ си своя народъ. Изъ улицата имаше много хора. Мѫжетѣ имаха загорѣли, мѫжествени лица. Тѣ носѣха мустаци, но нѣмаха бради. Князътъ ни заведе на онова мѣсто, кѫдето той изпълняваше длъжностьта върховенъ сѫдия на своя народъ. Това бѣше мѣстото подъ единъ голѣмъ столѣтенъ дѫбъ. На нѣкои мѣста свирѣше музика, около която играеха хоро, но повечето мѫже. Женитѣ не се виждаха много. На други мѣста се занимаваха съ различни игри. Напримѣръ, упражняваха се да хвърлятъ отъ известно мѣсто голѣмъ камъкъ. Играта печелѣше този, който на най-далечно разстояние хвърляше камъка. Князъ Николай се приближи до играчитѣ, взе отъ рѫката на едного отъ тѣхъ камъка, вдигна го надъ главата си и го хвърли. Камъкътъ падна далече. Князътъ сложи върху камъка една монета, предназначена за онзи, който на свой редъ хвърли камъка си на близко до хвърления отъ Княза камъкъ.

На въпроса на Князъ Александръ

—Много ли народъ хвърля камъка по-далече отъ вашия...

Князъ Николай отговори

— До сега още никой не ме е надхвърлилъ, ала силитѣ започватъ вече да ме понапускатъ и скоро ще дойде време, когато ще престана да бѫда най-силния човѣкъ въ Черна Гора.

Князъ Николай разказваше отлично. Следъ вечерния чай, той, между другото ни разказа и следното

— Преди последната война азъ обикаляхъ всички села, за да пресмѣтна колко войника може да ми даде всѣко село а, най-главното, за да оставя въ всѣко село по единъ мѫжъ, на който да се подчиняватъ женитѣ и децата. За тази цель азъ избирахъ нѣкой било отъ старцитѣ, било отъ полусакатитѣ. Въ едно село избрахъ единъ куцъ инвалидъ отъ предидущата война. Той започна да ме моли да му разреша да отиде да се сражава. Като не желаехъ да подкопавамъ дисциплината, азъ оставихъ молбата му безъ последствие. Но по-късно, когато другъ войникъ отъ сѫщото село бѣ раненъ, повикахъ куция и му разрешихъ да участвува въ боеветѣ. Следъ свършване на военнитѣ действия веднъжъ при менъ обѣдваха двама дипломати, Тѣ ми се оплакаха, че ужъ моитѣ черногорци измѫчвали раненитѣ и плененитѣ турци. Азъ, разбира се, защищавахъ своитѣ юнаци, признавайки само, че често пѫти е ставало нужда да се избиватъ пленницитѣ, защото не е имало възможность да се отдѣлятъ хора за тѣхната охрана. Още не бѣхме станали отъ масата, когато при входа на беседката дойде моятъ куцъ поданникъ. Нека си призная, моитѣ поданници иматъ навикъ да идватъ при менъ безъ каквито и да било формалности, въ следъ обѣдното време. Азъ се извинихъ предъ гоститѣ и попитахъ куция, какво желае.

Куциятъ отговори

— Нищо не желая, но ти Княже ми каза, че понеже съмъ куцъ, не съмъ нуженъ за боя. Ето защо, азъ ти донесохъ моитѣ трофеи, за да ги видишъ самъ.

И той хвърли предъ менъ на пода нѣкакви си шесть предмета, нанизани на една връвь. Тѣзи предмети бѣха изсъхнали носове, отрѣзани заедно съ мустацитѣ на убити турци. Вие сами, господа, можете да си представите, колко много ме изложи предъ дипломатитѣ този инвалидъ. Трѣбва да добавя, че въ действителность у насъ не сѫ ставали голѣми безобразия презъ време на война, но обичая да се рѣжатъ носоветѣ азъ не можехъ да понасямъ . . . Азъ заповѣдахъ тази операция да не се извършва върху живитѣ.

Отъ децата на Князъ Николай случи ми се да разговарямъ само съ Милица и Станой Николаеви. Презъ това време Милица се учеше въ института Смолни и бѣше презъ ваканцията въ Цетина. Синоветѣ на Черногорския Князъ бѣха още малки, но около майката имаше толкова много деца, че всички не можахъ да запомня.

Князъ Николай на смѣхъ ни казваше, че черногорцитѣ се смѣтатъ за най-аристократическия народъ въ Европа, защото мѫжетѣ сѫ изключително само войници и другъ занаятъ тѣ не познаватъ. Цѣлата тежка работа вършатъ тѣхнитѣ жени.

На следния день се завърнахме въ Катаро по новия пѫть, който още не бѣше напълно направенъ. Отъ Катаро ние тръгнахме за Анкона, но не си спомнямъ защо. Адмиралътъ не желаеше да отидемъ въ Триестъ, отгдето за поблизко щѣхме да отидемъ въ Дармщадтъ.

Ние си взехме най-сърдечно сбогомъ съ Чебишевъ и съ всички останали офицери отъ парахода и още сѫщия день продължихме пѫтя си съ желѣзницата. Рускиятъ параходъ остави най-свѣтълъ и най-приятенъ споменъ въ всички ни.

ГЛАВА IX

Праздненствата по случай коронацията на Александъръ III

Князъ Александъръ пристигна въ Дармщадтъ за съвсемъ малко време. Това му второ идване тукъ не бѣше свързано съ нищо особено. За менъ лично сега посещението представляваше интересъ, тъй като посетихъ, по нейна покана, сестрата на Княза Графиня Ербахъ-Шонбергъ, въ нейния замъкъ Ербахъ.

Замъкътъ се намира на една висока планина, нѣколко часа далечъ отъ Дармщадтъ. Пѫтьтъ къмъ него извива подобно на лента по скалистата планина, съ почти отвесни скатове. Замъкътъ е кацналъ на най-високия връхъ, заобиколенъ съ стена, по която има бойници. Стената се издига до самия скатъ и затова въ срѣднитѣ вѣкове замъкътъ е билъ почти непристѫпенъ.

Графинята е много умна и приятна жена. Азъ бѣхъ въ нея на гости още два пѫти, когато съпровождахъ Тѣхни Величества при пѫтуването имъ въ Хесенъ.

Тъкмо преди заминаването на Князъ Александъръ за Москва, получи се телеграма отъ Гирсъ, съ която той молѣше Княза да намали свитата си съ четирима, предвидъ голѣмия напливъ отъ гости, т. е. да доведе съ себе си само ония лица, за които Князътъ бѣше съобщилъ, че ще дойде най-напредъ. Негово Височество отговори, че той се намира на пѫть и нѣма възможность да промѣни състава на свитата си, обаче, ще я ограничи съ осемъ души, а не както първоначално бѣше съобщилъ Гирсъ съ дванадесеть.

Князътъ правилно заключи, че това ограничаване числото на хората отъ свитата му е като отговоръ на решението на Княза по желѣзопѫтния въпросъ. Това бѣше първата отъ многото понататъшни и много по-сериозни неприятности. Следъ тази телеграма на Гирсъ, Князътъ пѫтуваше за Москва не вече както съ предишното си настроение. Надеждата му да се освободи отъ генералитѣ много намалѣ. Князътъ видѣ своята прибързаность и въ дадения лѣтенъ отпускъ на генералъ Соболевъ да замине за Русия. Съ разрешаване на отпускътъ, Князътъ мислѣше, че генералътъ не ще се върне повече въ България, обаче, сведенията отъ Русия говорѣха тъкмо обратното.

А. Т. Головинъ, директоръ на прессъ-бюро въ София, доста близъкъ на Княза, бѣше изпратенъ въ Москва да сондира почвата съ Аксаковъ и Катковъ. Головинъ трѣбваше да обясни на славянофилитѣ положението на работитѣ въ България. Той бѣше изпращанъ и другъ пѫть въ Москва за сѫщата цель и винаги успѣваше. А. Т. Головинъ сега не съобщаваше подробности по възложената му работа, но казваше, че Княза ще трѣбва лично да въздействува на славянофилитѣ, които били настроени доста отрицателно къмъ него.

Настроението на Княза изъ пѫтя започна да се подобрява. Той се надѣваше да се разбере съ славянофилитѣ. Князътъ си спомняше за предишнитѣ пѫтувания въ Русия до възшествието му на българския престолъ, мислѣше си, че сега срѣдъ толкова високи и височайши лица, той все не ще бѫде на първо мѣсто и дори поради младостьта си предполагаше, че всичко това ще му даде възможность да погуляе, като нѣкой обикновенъ развеселилъ се поручикъ. Изъ пѫтя къмъ насъ се присъедини часть отъ свитата, която бѣше извикана допълнително. На границата ни посрещна генералъ-майоръ графъ Орловъ Денисовъ, отъ свитата на Императора, командированъ къмъ Княза за презъ цѣлото време на неговото пребиваване. На разположение на Негово Височество бѣ оставенъ единъ вагонъ отъ императорския влакъ, а за свитата единъ руски спаленъ вагонъ. Съ насъ пѫтуваше и гавазина на Княза, Христо, бившъ по-рано гавазинъ на графъ Игнатиевъ въ Цариградъ. Христо бѣше доста хубавъ мѫжъ, съ дълги жълти мустаци и съ малка брадичка, облѣченъ въ красива червена куртка, черногорска кройка, изпъстрена съ златни ширити.

Доколкото си спомнямъ въ Москва пристигнахме два дни преди тържествата. Настаниха ни въ една частна кѫща, взета подъ наемъ отъ двореца. На първиятъ етажъ се помѣщаваха параднитѣ стаи и помѣщения за Княза и братъ му, а на втория етажъ за свитата. Сутринь закусвахме тамъ. На разположение на Княза имаше даденъ единъ готвачъ, въ случай, че Князътъ се храни у дома, а сѫщо и за свитата. Съ каляски се ползувахме отъ придворната конюшна.

Първиятъ день прекарахме въ правенето на визити, по списъкъ изпращанъ ни всѣкидневно отъ графъ Денисовъ, отъ церемониалната часть. Князътъ смѣташе да обѣдваме въ единъ отъ московскитѣ знаменити ресторанти, но се указа, че обѣдътъ у дома билъ вече порѫчанъ. Неудобно бѣше да се оставя Денисовъ да обѣдва съ часть отъ свитата безъ Негово Височество. Ние обѣдвахме у дома, но Князътъ частно ме помоли да порѫчамъ две частни каляски, за да можемъ съ тѣхъ да отидемъ на вечеря въ Яръ, ресторантъ извънъ града, за който на Княза тъй много бѣха приказвали. Въпрѣки моитѣ протести, Князътъ реши да отиде тамъ въ цивилно облѣкло. Менъ ми се струваше, че това ще бжде напраздно, тъй като не ще може да остане незабелязанъ. Всички велики князе, даже жененитѣ и тѣ посещаватъ ресторантитѣ въ форма.

Въ първата каляска седна Княза съ брата си и Ридезелъ; въ втората — Тъпчилещовъ и азъ. Щомъ пристигна каляската, съ която бѣхъ азъ, забелязахъ, че предъ ресторанта Яръ стоятъ двамата принцове заедно съ Ридезелъ.

Като лица неизвестни, на тѣхъ имъ заявили, че ресторантътъ е пъленъ и нѣма нито едно свободно мѣсто. Стана нужда да ме чакатъ, за да се реши кжде да отидемъ. Дори помислихме да се завърнемъ въ кжщи.

Презъ време на моята служба въ Москва азъ съ моитѣ полкови другари често се отбивахъ въ Яръ. Тамъ ме познаваха всички разпоредители. Сега азъ повикахъ единъ отъ тѣхъ и веднага ни се намѣри една малка стая, кждето влѣзохме. Азъ запитахъ келнера, кой вечеря въ този моментъ въ ресторанта. Казаха ми че въ голѣмата Пушкинска зала се намира графъ Георги Рибопиеръ, мой близъкъ приятель. Отидохъ при него и го намѣрихъ съ една не голѣма компания. Помолихъ го да си размѣнимъ стаитѣ. Той се съгласи и азъ заведохъ своята компания въ една отъ хубавитѣ стаи. Князътъ пожела да чуе циганитѣ, но тѣ бѣха пръснати по стаитѣ при различни височайши особи. Менъ ми предложиха, докато циганитѣ се освободятъ, да повикатъ единъ шведски хоръ отъ пѣвици. Князътъ се съгласи и вмѣсто чернокожитѣ циганки при насъ дойдоха десетина руси, свежи като ябълки шведки, приказващи на нѣмски. Въ този хоръ имаше и една, наистина, доста интересна пѣвица. Тя се казваше Алма.

Когато Князъ Александъръ видѣ, че и великитѣ хора въ свѣта презъ време на коронацията не прекарватъ особенъ отшелнически животъ, то и той започна често и вече въ форма, но безъ свитата, да ходи въ Яръ, или въ други ресторанти. Това би минало незабелязано, ако не бѣха започнали тогава интригитѣ срещу Него.

Въ деня на нашето пристигане се състоя тържествено възвестяване за предстоящата коронация съ херолди, ескортирани отъ ескадронъ кавалергарди и конногвардейци. При високитѣ гости пристигаше церемониалмайстера въ парадна каляска, запрегната отъ четири по редъ коня и съобщаваше за започване на тържеството.

На 8-и май с. г. пристигна въ Москва Императорътъ и престоя тамъ нѣколко дни. Следъ това, той замина за Сергеевския монастиръ, дето се предаде на постъ, а на 14-и май с. г. тържествено пристигна въ столицата. Това бѣше начало на тържествата. Бѣха приготвени множество яздитни коне за грамадната свита, която щѣше да се образува, благодарение на голѣмия напливъ отъ височайши гости и тѣхнитѣ свити. Азъ, въ качеството си на знатенъ чужденецъ, трѣбваше да язда непосрѣдствено задъ моя Князъ. По този начинъ, азъ се указахъ доста близко до Императора.

Сутриньта на 15-и май с. г. започна самата коронация. Тържеството ми направи голѣмо впечатление. Миропомазането и коронацията внедряватъ въ зрителя чувството, че отъ този моментъ Императорътъ възхожда по-високо отъ простосмъртнитѣ. Въ този день дори и природнитѣ скептици и тѣ нѣкакъ другояче произнасяха думата „Императоръ". Силно впечатление правѣше това, какъ самиятъ царь възлагаше върху главата си короната, после вѣнчаваше колѣнопреклонната предъ него Императрица и влизайки презъ царскитѣ врати, той самъ вземаше причастие отъ чашата, а следъ това даваше чашата на митрополита за причестяване на Императрицата.

Въ този день ми се струваше, че коронацията е силната спойка на реда въ страната. А дали е възможно на Божия помазаникъ презъ време на цѣлото си царуване да не слиза отъ престола и отъ неговата висота да води страната . . . то е вече другъ въпросъ.

Нѣма да разказвамъ за разкоша на императорската трапеза въ гранатовата палата. На другия день започнаха поднасянията на поздравленията на Тѣхни Величества въ залитѣ на Кремлъ. Най-напредъ започна дворянството. Сжщиятъ день вечерьта имаше балъ, презъ време на който азъ се любувахъ презъ отворенитѣ прозорци на фееричната илюминация на града и пусканитѣ ракети.

Балътъ бѣше откритъ отъ главния оберъ-церемониалмайстеръ графъ Паленъ, съ щатсъ дамата графиня Адлербергъ. Следъ тѣхъ вървѣше Императрицата съ германския посланикъ генералъ-адютантъ фонъ Швейницъ. Въ всѣки отъ седемтѣ тура на полонеза, Императрицата промѣняше кавалера си. Заедно съ членоветѣ на Императорската фамилия шествуваха и гоститѣ принцове, въ това число и Князъ Александъръ.

Следъ бала имаше семейна вечера, на която присжтствуваха всички височайши особи, но неизвестно защо нито Князъ Александъръ, нито братъ му принцъ Людвигъ не бѣха поканени да присжтствуватъ.*)

---

*) Въ своя дневникъ, принцъ Александъръ Хесенски пише, че той недоумява защо нито той, нито българския Князъ не сж били поканени на семейната вечеря, дадена следъ бала. И двамата принцове, изпотени отъ бала, трѣбвало веднага следъ танцитѣ да се завърнатъ у дома си: единия въ Кремлъ, а другия въ Замоскворечието.

Този инцидентъ доста обиди Батембергитѣ. Той подчертаваше тѣхното морганитическо произхождение. Въ царуването на Александъръ II на тѣхъ гледаха, като на роднини.

Князъ Александъръ забрани на лицата отъ свитата си да приказватъ за случилото се. Ако нѣкой ги запита за това да казватъ, че Князътъ не е билъ поканенъ на вечерята, поради пропускъ отъ страна на церемониалната часть.

Ето списъка на тържествата:

На 17-и май — балъ въ върховния маршалъ на коронацията, Московския генералъ-губернаторъ, Князъ Дългоруки.

На 21-и май — народни празденства и обѣдъ на кметоветѣ.

На 22-и май — отиването на Тѣхни Величества въ Сергеевския монастиръ.

На 23-и май — празднуването двеста годишнината на Преображенския и Семеновски полкове. Балъ въ дворянското събрание.

На 24-и май — обѣдъ въ Кремлъ въ честь на посланицитѣ и пълномощнитѣ министри, на членоветѣ отъ свититѣ, а сѫщо и въ честь на военнитѣ, гражданскитѣ и придворнитѣ чинове.

На 26-и май — освещаване на храма на Христа Спасителя

На 27-и май — обѣдъ въ Кремлъ въ честь на предводителитѣ на дворянството.

На 28-и май — парадъ на войскитѣ.

На 29-и май — заминаването на Тѣхни Величества за Петербургъ.

Азъ намѣрихъ тукъ доста мои познати семейства, кѫдето охотно ме канѣха младия танцьоръ въ красивъ червенъ мундиръ и съ коженъ калпакъ съ орлово перо. Това бѣше единъ постояненъ карнавалъ. Лицата, аташирани при особата на Князя тогава, бѣха много и азъ виждахъ Негово Височество почти изключително презъ времето, когато той обѣдваше или закусваше у дома.

Веднъжъ азъ видѣхъ Князя въ особено, като че неприятно настроенне. Тъпчилещовъ ми каза, че въ София, както правителството, така и народътъ се оплакватъ отъ генералъ Каулбарсъ, назначенъ временно отъ Князя за регентъ до завръщането на Негово Височество. Баронъ Каулбарсъ билъ назначилъ за кметъ на София нѣкой си Сукнаровъ, негова собствена креатура, — радикалъ, а освенъ това руски поданикъ.

Сукнаровъ събралъ делегация отъ сѫщитѣ тѣзи радикали и съ нея заминалъ за Москва. Тукъ на приема отъ Императора тѣ трѣбвало да предложатъ кандидатурата на Принцъ Валдемаръ Датски за българския престолъ, въ замѣна на Князъ Александъръ.

Сжщевременно съ краткото донесение отъ Каулбарсъ за заминаването на делегацията, пристигнало било и подробно писмо отъ Менгесъ за сжщността на цѣлата работа. Князътъ телеграфиралъ на барона своето очудване: какъ може да се надѣва делегацията да бжде приета отъ Императора, когато въ Москва той е единствениятъ представитель на България.

Два дена по-късно, движейки се изъ града, Князътъ срещна Сукнаровъ, спрѣ каляската си и го повика:

— Какво правите въ Москва? . . .

— Пристигнахъ съ депутацията отъ София, за да поздравя Императора. Утре имаме назначена ауденция при Императора.

— Кой е измолилъ тази ауденция?

— Гирсъ.

Князътъ незабавно се отправи за дома на Гирсъ, но тамъ го нѣмаше. Той го намѣри въ покрайнинитѣ на града на народното празденство. Негово Височество обяснилъ положението на Гирсъ и заявилъ, че смѣта за невъзможно, щото Императора да приеме една революционна депутация тогазъ, когато той още не е приелъ самия Князъ.

Гирсъ отговорилъ:

— Всичко това зная, Ваше Височество. И, все пакъ, утре Императорътъ ще приеме депутацията.

—Ако Императора приеме депутацията,на която азъ съмъ забранилъ да идва въ Москва, то азъ още утре ще напустна Русия.

— Ваше Височество, нѣмате право да забранявате каквото и да било относно България, докато тамъ е регентъ Каулбарсъ.

Разговорътъ се изразилъ въ грубъ споръ, който се и прекратилъ само благодарение на намѣсата на фонъ Швейницъ, който сжщо присжтствувалъ на празденството.

Князътъ силно развълнуванъ ми разправяше за този инцидентъ, разхождайки се назадъ — напредъ изъ своя кабинетъ.

На следното утро Императорътъ изпрати да кажатъ на Княза, че той съжалява за случилото се. Царьтъ не знаеше, че депутацията е дошла безъ разрешението на Княза. Той се надѣваше, че Князътъ ще се съгласи да бжде приета депутацията. Отказътъ на ауденцията би направилъ лошо впечатление въ София, по думитѣ на Гирсъ.

Князътъ веднага замина при Императора въ Кремлъ. Следъ завръщането си отъ тамъ, той ми каза, че е станало нужда да се съгласи на компромисъ. Депутацията щѣла да бжде приета презъ времето, когато Княза щѣлъ да поднесе на Императора подаръка по случай коронацията отъ Княжеството и то въ присжтствието на всички живущи българи въ Москва.

Колкото и да се стараеше Сукнаровъ да се яви безъ Княза при Императора, това не му се удаде. Императорътъ не удостои никого отъ българитѣ съ своя разговоръ. Това се случи следъ нѣколко дни, подиръ разговора съ Гирсъ. Князътъ вече се успокои, а Императорътъ като схвана вината на своя министъръ, вѣроятно съ нѣколко любезни думи искаше да смегчи поведението на Гирсъ.

Отъ Москва Негово Височество замина за Берлинъ за нѣколко дни, преди да отиде да се лѣкува въ Гаштейнъ. На менъ ми разрешиха две недѣленъ отпускъ, следъ който се завърнахъ право въ София, преди още да се завърне Княза. Преди да отпжтува Князътъ азъ бѣхъ съ него една вечерь. Поприказвахме си доста сърдечно. Азъ съжалявахъ Княза. По всичко личеше, колко много той още обичаше руския дворецъ и Императора, но той виждаше, че не сж го разбрали и че тѣ сж подвеждани отъ интригитѣ на различни докладчици.

Интригата съ кандидатурата на Валдемаръ Датски бѣше явно измислена отъ генералитѣ. Князътъ ми съобщи негови разговоръ съ Александъръ III.

— Не желаешъ ли, щото азъ да напустна България и да отстжпя мѣстото си на твоя шура? . . .

— Какво казвашъ, какво казвашъ. . .

Императорътъ изпратилъ да повикатъ Императрицата. Тя дошла.

— Моля ти се увѣри Сандро, че ние и не мислимъ дори той да напуща България. Да, и какъвъ ли щѣше да бжде този нежелателенъ сюрпризъ по отношение на твоя братъ.

Князътъ бѣше, въпрѣки това, убеденъ, че скоро може да се влошатъ отношенията съ Русия, благодарение на интригитѣ на Гирсъ и неговитѣ приятели. Негово Височество се видѣ съ Катковъ, който го запиталъ какъ стои въпроса за изпратената телеграма отъ Княза отъ Атина, относно постройката на желѣзопжтната линия, съгласно постановлението на Берлинския трактатъ. Князътъ потвърдилъ, че той е изпратилъ телеграмата и искалъ да обясни причинитѣ за това, но Катковъ станалъ и му заявилъ: Je le regrette pour vous, Monseigneur.

Явно стана, че и славянофиуската преса и тя сжщо се нахвърли върху Княза. Негово Височество завърши своя разговоръ съ следнитѣ думи:

— Ще си помисля още, Мосоловъ. Въ случай на вражда отъ страна на Русия, ние губимъ опора, която ни е много необходима. Чувствувамъ, че трѣбва да се оженя и да имамъ опора отъ страна на семейството на жена си. Ще замина да си почина. . . Когато се завърна вие ще ми разправите за положението въ София. Вашата задача да ме охранявате, става все по-трудна. Е, каквото Богъ даде. . . Азъ вѣрвамъ въ вашата преданость. Вѣрвайте ми и Вие, че азъ ще се постарая, за да не бжде тя въ ваша вреда.

На следния день Князътъ замина за Берлинъ, а азъ за Петербургъ, и отъ тамъ за София.

ГЛАВА X

Обтегнатость въ отношенията съ Русия и моето принудително напущане на България

Още щомъ се завърнахъ въ София всички руски офицери започнаха да ме разпитватъ за положението на Князъ Александъръ при руския дворецъ презъ време на коронацията. Тѣ ме питаха истина ли е, че Императорътъ билъ решилъ да замѣни Негово Височество съ принцъ Валдемаръ Датски на българския престолъ, братъ на Императрицата Мария Теодоровна. За сжщото нѣщо открито приказваше съ офицеритѣ временния регентъ генералъ баронъ Каулбарсъ.

Рускитѣ офицери започнаха единодушно да се оплакватъ отъ фалшивото положение, въ което се намиратъ. По думитѣ на Каулбарсъ да се служи на Русия би значило да бждешъ измѣнникъ на Княза и на България, а обратното значило би да измѣняшъ и на Русия. Менъ ме питаха, доколко може да се вѣрва на демагогскитѣ речи на военния министъръ.

Презъ време на моето отсжтствие, по случай тържествата по коронацията, въ София било свикано събрание на рускитѣ офицери, на което говорилъ около единъ часъ Каулбарсъ. Той завършилъ речьта си, питайки офицеритѣ, на кои отъ тѣхъ би могълъ да разчита въ случай на безкръвенъ превратъ съ цель да се свали Князъ Александъръ. Последвало гробно мълчание. Генералътъ поискалъ незабавно да му се отговори. Началникътъ на гарнизона, полковникъ Логиновъ, човѣкъ на истината, излѣзълъ предъ всички и казалъ:

— Ваше Превъзходителство, това което питате офицеритѣ е несъвмѣстимо съ честьта на руския мундиръ.

— Азъ ще ви арестувамъ.

Заплашването съ арестъ не било изпълнено. Станало ясно, че руското офицерство прекрасно подбрано отъ Ернротъ — сега морално стояло по-високо отъ своето началство. То било съ Логиновъ.

Можемъ да си представимъ, съ какъвъ трепетъ офицерството очакваше новини отъ лицата, взели участие въ коронацията. Отъ предпазливость азъ гледахъ да избѣгвамъ каквито да било публични разговори, но на всички офицери, които идваха при менъ, казвахъ:

— Отношенията на Императора и Императрицата къмъ Князя бѣха най-коректни. Азъ не съмъ чувалъ нито най-малъкъ намекъ отъ страна на Императора да изказва желание да смѣни Князя съ принцъ Валдемаръ. Принцътъ никога не се е готвѣлъ да бжде български князъ. Менъ ми е известно, че министърътъ на външнитѣ работи Гирсъ води политика противъ Князъ Александъръ, но на насъ офицеритѣ не ни е работа да се мѣсимъ въ дипломатическитѣ интриги. Ако Императорътъ, наистина, желаеше да смѣни Князя, то той най-напредъ би отзовалъ рускитѣ офицери или би ни указалъ понататъшното наше поведение.

За менъ бѣше ясно, че тѣзи ми разговори ще достигнатъ до барона. Ето защо, азъ дословно ги повторихъ на Щегловъ, секретарь и зетъ на Соболевъ. По всичко изглеждаше, че за тѣхъ Каулбарсъ нѣма да може да ми направи нищо. Но затова пъкъ той една нощь бѣше отишълъ въ казармитѣ ми, покачилъ се по стълбитѣ незабелязано отъ часовоя при паричния ковчегъ и искалъ да му измъкне сабята отъ ржцетѣ. Войникътъ тъй силно замахналъ, че ранилъ по ржката военния министъръ. Въ този моментъ дошелъ дежурниятъ по конвоя и повикалъ фелдшера, който превързалъ раната. Баронътъ решилъ да устрои нова уловка за часовоя. Той му подалъ нѣколко лева като награда за доброто изпълнение на службата отъ часовоя. Войникътъ се указалъ разсждливъ, не се подалъ на тази уловка и отговорилъ:

— Ваше превъзходителство, моля да се предадатъ паритѣ на командира, който ще ми ги предаде.

На следния день бѣхъ повиканъ отъ Каулбарсъ. Той ми даде 4 лева, за да ги предамъ на войника и ми благодари за знанието на службата отъ часовитѣ и за добрия редъ, намѣренъ отъ него въ казармата. Ржката на министъра бѣше превързана, но той не намѣри за нужно да ми обясни причината за раняването му.

Баронътъ повече нощемъ не се яви вече въ казармата.

По този случай, Каулбарсъ отдаде следната заповѣдь по Военното ведомство, която азъ намѣрихъ въ последствие въ архивата на Гвардейския коненъ полкъ.

Заповѣдь по собствения на Н. Височество конвой № 32, 1-и февруарий 1883 год.

§ 5

Съ заповѣдь № 26 по Военното ведомство отъ тази година обявявамъ, че при провѣрката направена отъ Негово

Превъзходителство Военния министъръ на 24-и срещу 25-и януарий по дворцовия караулъ, заеманъ отъ чиноветѣ на повѣрения ми конвой, а сжщо и отъ провѣрката, направена на 26-и срещу 27-и с. м., въ казармитѣ на конвоя отъ сжщия е намѣрилъ всичко въ пъленъ редъ. Обявявайки това по конвоя, обявявамъ сжщо и моята благодарность, както на всички бивши въ караулъ долни чинове, тъй и на всички били въ нарядъ на 26-и срещу 27-и. На първитѣ да се даде по чашка ракия, на вторитѣ, т. е. дневалнитѣ и казармения караулъ по половинъ левъ на човѣкъ, на дежурнитѣ и на всички взводни по два лева, на вахмистъра — 4 лева. Тѣзи пари ще получи ковчежника отъ менъ и ще ги раздаде съгласно настоящата заповѣдь. Сжщо и четиритѣ лева, дадени отъ Негово Превъзходителство Военния министъръ на часовоя редника Минко Пенчевъ, за това, че въпрѣки искането да си даде сабята, той не е сторилъ това.

Командиръ на конвоя
флигель-адютантъ Мосоловъ

По всичко изглеждаше, че регенството и свързаната съ него власть бѣха заслѣпили Каулбарсъ. Той предъ всички, съ които се срѣщаше, нападаше Княза, увѣрявайки ги, че и следъ завръщането на Негово Височество не ще се махне отъ регенството, докато Князътъ не даде гаранции за изпълнение на всички искания предявени отъ Каулбарсъ или отъ генералъ Соболевъ.

На българитѣ направи неприятно впечатление онова, което бѣше казалъ военния министъръ на единъ български офицеръ, на който му предстоеше да получи рота.

— Азъ ще давамъ роти само на ония българи, които предварително отидатъ въ Русия и тамъ прокомандуватъ известно време рота.

Въ това искане на Каулбарсъ българитѣ виждаха желанието да се продължи пребиваването на рускитѣ инструктори въ княжеството. Ще кажа, че за честь на българскитѣ офицери, докато бѣхъ въ София, за насъ руситѣ бѣше доста леко да поддържаме съ тѣхъ най-сърдечни отношения.

Пренебрѣжителното отнасяне на генералитѣ къмъ Княза и къмъ българитѣ и подчертаването отъ тѣхъ на своитѣ неограничени права да действуватъ по отношението на България по свое усмотрение, заставяше българитѣ да се плашатъ, като отъ огънь отъ „руския режимъ“, или отъ „руската окупация“. Азъ не веднъжъ си спомнѣхъ за князъ Дондуковъ, който тъй майсторски умѣеше да прокарва необходимитѣ мѣроприятия, безъ да засѣга самолюбието на изпълнителитѣ, запазвайки сжщевременно и тѣхнитѣ симпатии къмъ него. Спомняхъ си сжщо и за честния финъ Ернротъ, който не тъй блѣскаво, но все пакъ всѣкога умѣеше да прокара онова, което е необходимо, както за доброто на България, тъй и на Русия.

Най-после на 12-и юлий с. г. Князътъ се завърна. Той ми правѣше впечатление на убитъ нравствено човѣкъ. Настроението му бѣше понизено. Презъ време на кѫситѣ ни откѫслечни разговори, Князътъ се връщаше къмъ мисъльта да замѣсти помощьта на Русия съ помощьта на нѣкоя друга страна. Но въ неговия планъ да получи тази поддръжка по пѫтя на единъ желанъ бракъ, срѣщаше непреодолими препятствия.

Генералитѣ, чувствувайки силата си и виждайки, че Князътъ е съ слаба воля, започнаха все по-дръзко да изтъкватъ недостатъка на поддръжката на Негово Височество отъ страна на Императора. Тѣ решиха, че е настѫпилъ удобния моментъ за свалянето му.

Готвейки се да извършатъ превратъ изключително съ подкрепата на войската, за тѣхъ не бѣше мѫчно да криятъ своитѣ намѣрения отъ полицията. Но всичко, което ставаше въ войската, на менъ и на Ползиковъ ни бѣше известно. Презъ онова тежко време ние си образувахме нашъ другарски крѫгъ. И ние научихме за намѣренията на генералитѣ да влѣзатъ нѣкоя късна вечерь въ двореца съ цель, че ужъ има да предадатъ телеграми отъ Императора, но въ този моментъ да принудятъ Княза да седне въ чакащия го файтонъ, да бѫде отведенъ въ Ломъ и тамъ каченъ на парахода. Успѣхме да предупредимъ дежурния офицеръ въ двореца Винаровъ, който не ги допусна. Презъ време на преговоритѣ съ генералитѣ, край двореца минаха нѣколко роти подъ командата на български офицери. Генералитѣ, разбрали, че тѣхниятъ планъ е откритъ се разотидоха.

На следния день Князътъ повика Соболевъ и му предложи да си даде оставката. Генералътъ се отказа, като заяви, че той нѣма разрешение за това отъ Императора. Съ това се свърши ауденцията.

Сѫщия день руския извънреденъ посланикъ помоли да бѫде приетъ отъ Негово Височество. Посланикътъ Ионинъ, отъ името на своето правителство, поиска отъ Княза да се откаже отъ пълномощията, дадени му отъ Свищовското Велико Събрание, да се назначи комисия, която да прегледа Конституцията и до завършване на работата отъ сѫщата, оставането на генералъ Соболевъ и Каулбарсъ на сѫщитѣ имъ длъжности. Сѫщото Народно Събрание да се преименува на извънредно, като то се заеме съ преглеждане на Конституцията, желѣзопѫтнитѣ съглашения и заплащането на Русия окопационния дългъ. Тѣзи искания целѣха да лишатъ събранието отъ възможностьта да изкаже недовѣрие на генералитѣ.

Всичко това стана единъ, или два дни преди 30-и августъ с. г., тезоименния день на Княза, когато той трѣбваше да издаде манифестъ за връщането на Конституцията. Въ войската ставаше пропаганда, съ цель да може следъ парада да се свали Княза и да се застави да подпише, че се отказва отъ престола. Пропагандата се водѣше не вече само отъ самитѣ генерали, но и отъ офицеритѣ и тѣхнитѣ съмишленици. Азъ бѣхъ научилъ, че отъ войскитѣ на Софийския гарнизонъ само командира на една дружина билъ готовъ да помогне за свалянето на Княза. Това ме заставяше да мисля, че този генералски проектъ не ще успѣе. Сѫщевременно за всичко това научи Начевичъ, водачътъ на консервативната партия. Той изпрати свои довѣрени хора да преговарятъ съ българскитѣ офицери въ гарнизона, да се направи една внушителна овация на Княза следъ парада. Съ разрешението на Негово Височество азъ разположихъ конвоя си на площада задъ Княза и съ него щѣхъ да го придружа до двореца.

И, наистина, следъ парада стана величествена демонстрация отъ офицеритѣ въ полза на Княза. Конетѣ отъ неговата каляска бѣха разпрегнати и съ рѫце каляската, заедно съ Княза бѣше докарана въ двореца, съпровождана отъ конвоя.

Следъ този изморителенъ день Князътъ реши да използува нѣколкото дни, които оставаха до откриването на Извънредното Народно събрание, за да си почине и успокои нервитѣ си. Той замина за два дни на ловъ. Извънредното Народно Събрание трѣбваше да се открие на 4-и септемврий с. г. Князътъ смѣташе, че 6-и септемврий ще бѫде сѫдбоносна за него дата.

Ние заминахме къмъ Балкана, край Искъра, въ едно малко селце, разположено на една голѣма височина, срѣдъ гѫста гора. Князътъ бѣше съпровожданъ само отъ Увалиевъ и отъ единъ взводъ отъ конвоя. Отъ София тръгнахме следъ пладне и пристигнахме още преди залѣзъ слънце въ една селска кѫща, дето щѣхме да нощуваме. Следъ една доста проста, но хранителна, вечеря, легнахме да спимъ на пода и тримата безъ да се събличаме. Снѣхме си само ботушитѣ, за да можемъ още преди разсъмване да излѣземъ на ловъ. Щѣше да ни води единъ селянинъ отъ сѫщото село къмъ онази посока, гдето се предполагаше, че има много дивечъ. Но, едва що бѣхме заспали, дойде при менъ и ме събуди единъ войникъ отъ конвоя. Той съ голѣма трудность бѣше успѣлъ да се изкачи по едни стръмни скатове, за да дойде при насъ.

За да не събуждамъ Княза, азъ станахъ и излѣзохъ. При свѣтлината на единъ фенеръ азъ успѣхъ да прочета една записка. Въ нея се казваше, че генералитѣ сѫ решили да завзематъ караула и самия дворецъ съ сѫщата онази дружина, за която се говорѣше, че съчувствувала на генералитѣ. Вратитѣ щѣли да бѫдатъ заключени и Князътъ не ще бѫде пуснатъ да влѣзе въ двореца. Тогава, вѣроятно, Князътъ щѣлъ да отиде въ Военното министерство. Тамъ ще бѫдатъ генералитѣ и една рота отъ сѫщата дружина. Тѣ ще приematъ Князa, но не ще го пуснатъ отъ министерството, докато не получатъ отъ него писмено отричане отъ престола.

Азъ веднага събудихъ Князa и следъ нѣколко минути ние се връщахме по обратенъ пѫть. Бѣше още тъмно и пѫтя доста опасенъ. На нѣкои мѣста водачътъ-българинъ трѣбваше да води за юздитѣ коня на Князa. Когато се спуснахме къмъ Искъра, започна да се равиделява и ние тръгнахме въ пъленъ тръстъ. Трѣбваше да бѫдемъ въ София до 8 часа сутриньта. Насъ тамъ ни очакваха презъ деня или, дори до вечерьта. Ние достигнахме до едно голѣмо село, кѫдето намѣрихме единъ файтонъ. Въ файтона запрѣгнахме нашитѣ коне. Азъ и Князътъ сѣднахме въ него и тръгнахме напредъ. Още преди 8 часа бѣхме предъ двореца.

По заповѣдь на Князa, следъ половинъ часъ, азъ доведохъ въ двореца цѣлия конвой и заехъ караула предъ него съ конвойци. На всички входове, а и въ самото здание поставихъ свои хора. Донесохме цѣлия запасъ отъ бойни патрони, който се намираше въ казармитѣ.

Въ $8^1/_2$ ч. всичко се намираше въ редъ. Азъ бѣхъ при ареста съ караула срещу двореца. Въ 9 ч. безъ нѣколко минути чухме да свири музика. Идваше карула, а следъ него дружината, начело съ музика. Дружината се спрѣ предъ Военното министерство, а карулътъ, заедно съ баронъ Каулбарсъ, влѣзе въ градината предъ двореца. Карулътъ отъ дружината се строи предъ караула на конвоя. Азъ се доближихъ до военния министъръ и му доложихъ:

— Ваше Превъзходителство, по заповѣдь на Князa, карула е заетъ отъ конвоя. Безъ заповѣдьта на Негово Височество не мога да смѣня карула съ карулъ отъ друга часть. Карабинитѣ ни сѫ готови за действие.

— Но азъ ви заповѣдвамъ да смѣнитѣ карула съ карула отъ дружината.

— Заповѣдайте да помолите за това Князa. Негово Височество е въ двореца. Безъ негова заповѣдь азъ не мога да сдамъ караула.—Следъ малко мълчание азъ продължихъ:

— Ако Ваше Превъзходителство не желае да отиде при Князa, то ще ви моля да си отидете, въ противенъ случай, Вие ще носите отговорность за кръвопролитието.

Азъ се обърнахъ и тръгнахъ къмъ моя карулъ. Още докато се движехъ, изкомандувахъ „за стрелба“ и измъкнахъ отъ кобура револвера си. Когато се доближихъ до карула си видѣхъ, че Каулбарсъ си отива. Тогава азъ изкомандвахъ високо:

— По заповѣдь на Негово Височество, карула на 10-а дружина „на дѣсно“. Карулътъ на дружината се обърна. Пакъ изкомандвахъ „ходомъ маршъ“. По тази команда карула и Каулбарсъ тръгнаха къмъ изходнитѣ врати. Щомъ излѣзоха, като че по мой знакъ, отъ дветѣ страни на двореца вратитѣ се затвориха. Отъ вжтрешната страна на вратитѣ застанаха веднага часови.

Подиръ петнадесеть минути чухме пакъ да свири музика. Това бѣше дружината, която си отиваше въ казармата. Къмъ 10 часа вратитѣ се отвориха за идване на министритѣ, извикани на докладъ отъ Княза.

Преди закуската Князътъ силно ми стисна ржката и каза:

— Азъ видѣхъ всичко отъ прозореца, благодаря.

— Азъ се радвамъ, Ваше Височество, че всичко стана тъй гладко, но уви, увѣренъ съмъ, че следъ този инцидентъ, азъ не ще остана за дълго време при Васъ. Каулбарсъ не ще ми прости своята несполука.

— Разбира се, но и той неочаква този сюрпризъ, който готвя нему и на Соболевъ, следъ два-три дена.

— Добре е, че нито на Каулбарсъ, нито на менъ не ми е желателно да съобщаваме въ Русия за днешния инцидентъ. Иначе, нѣма съмнение, че обществото и правителството биха осждили тази своеволна постжпка на Каулбарсъ.

— Мога да се похваля предъ Васъ, Ваше Височество, и да Ви увѣря, че моитѣ конвойци ще изпълнятъ командитѣ ми, каквито и да сж тѣ. Тази увѣреность ми даде и нуждния апломбъ при разговора ми съ барона.

Следъ този инцидентъ азъ се намирахъ въ голѣмо безпокойство за участьта на Княза. Единъ взводъ отъ конвоя трѣбваше винаги да бжде готовъ въ случай на нужда да бѣга отъ казармитѣ въ двореца (тогава телефонъ още нѣмаше).

Въ недѣля, на 4-и септемврий с. г., Князътъ откри съ тронна речь Народното Събрание, а на следния день той сполучи да помири Д. Цанковъ съ Начевичъ и да се споразумѣе съ тѣхъ относно съставянето на коалиционенъ кабинетъ въ случай, че той възвърне на страната Търновската Конституция.

Следъ това споразумение на 6-и септемврий с. г. депутация отъ Народното Събрание се яви при Княза съ молба да възстанови Търновската Конституция.*) Князътъ любезно прие депутатитѣ и още сжщия день издаде манифестъ, съ който се възстановяваше бившата Конституция. А извънредното Народно Събрание ставаше обикновено.

---

*) Цѣла изненада бѣше за генералитѣ възстановяването на Търновската Конституция отъ Княза.

Ето какъ ми разказваха за това сждбоносно за България заседание на Народното Събрание. Този день председателствувалъ Събранието Негово Високопреосвещенство Симеонъ, сега Варненски митрополитъ, непрекжснато заемащъ този високъ постъ, въпрѣки преклонната му почти сто (?) годишна възрасть.

Следъ обнародване на манифеста отъ Княза за възстановяване на Търновската Конституция владиката Симеонъ се възкачилъ на ораторската трибуна и произнесълъ речь, въ която жестоко критикувалъ управлението на страната отъ генералитѣ. Следъ тази речь на владиката, генералъ Соболевъ заявилъ, че правителството си подава оставката, мотивирайки това съ нежеланието да признае това събрание за законно. По този начинъ, генералътъ избѣгналъ гласуването на недовѣрие (или както това го наричатъ българитѣ бламиране) Князътъ прие оставката, като възложи на Цанковъ да състави новия кабинетъ.

По всичко изглежда, че Соболевъ се билъ призналъ, какво Цанковъ го е изигралъ. Тази уловка даде възможность на генералитѣ да си заминатъ съ почить. И двамата генерали бѣха избрани за почетни граждани на София. Либералитѣ имъ дадоха прощаленъ банкетъ, на който присжтствува, за общо очудване и Цанковъ. По този начинъ, тѣхното заминаване не взе форма на неприязнена демонстрация отъ страна на България къмъ Русия. Но нито Соболевъ, нито Каулбарсъ не можеха да се примирятъ съ мисъльта, че рускитѣ офицери въ България сж имъ попрѣчили на тѣхнитѣ лични планове — да свалятъ Княза и да станатъ диктатори на България за продължително време. Генералитѣ много разчитаха на това нѣщо, и затова напоследъкъ дори взеха да кокетиратъ съ чуждитѣ кореспонденти съ надежда да спечелятъ симпатиитѣ на голѣмитѣ европейски вестници. Ала надеждитѣ имъ трѣбваше да станатъ на прахъ, благодарение само на това, че рускитѣ офицери се възпротивиха на своеволията и честолюбивитѣ стремежи на генералитѣ. Авторитетнитѣ речи на Каулбарсъ къмъ офицеритѣ не разколебаха въ тѣхъ нито за моментъ внедреното понятие за военна честь. Соболевъ завърши живота си като скроменъ чиновникъ въ Главния щабъ въ Русия, а Каулбарсъ, благодарение на своята енергична демагогия, успѣ въ службата си.

Двадесеть и петь годинъ по-късно веднъжъ въ Одеса, азъ се срещнахъ пакъ съ барона. Каулбарсъ; тогава командващъ войскитѣ на военния окржгъ. Презъ едно отъ пжтуванията на Императора Николай II къмъ Ливадия, при прегледа на войскитѣ попаднахъ и азъ въ свитата му, заедно съ генералъ Каулбарсъ. Той щомъ ме видѣ, извика съ патосъ:

— А, мой честни противнико, ще ми подадете ли ржка?..

Това нѣщо бѣше тъй високо казано, че Императора го чу и се обърна въ този моментъ; а любезниятъ баронъ вече енергично търсѣше ржката ми. Въ последствие Императора ме запита за отношенията ми съ Каулбарсъ и азъ накратко му обяснихъ.

Съ заминаването на генералитѣ отъ София, успокоението не продължи за много. Отъ Петербургъ се получи телеграма, съ която се заповѣдваше да си заминатъ въ срокъ отъ 48 часа за Русия генералъ Лесовой и поручикъ Ползиковъ. Презъ това време Княза пакъ бѣше на ловъ въ Искърското дефиле.

Защо стана повикването само на тѣзи двама офицери, точно не зная. Предполагамъ, че това не се отнасяше до менъ, защото, по този начинъ, Каулбарсъ искаше да скрие инцидента станалъ въ двореца. Моята служба въ конната гвардия, кждето по това време, служеха двама велики князе, при завръщането ми въ Русия можеше да послужи да се създаде лоша слава за генералитѣ и да бжде запознато петербургското общество съ тѣхната дейность въ България.

Флигелъ-адютанта Увалиевъ отиде да посрещне Княза, за да му съобщи за предстоящото заминаване на Лесовой и Ползиковъ. Князътъ побърза да се завърне отъ лова, за да си вземе сбогомъ съ Ползиковъ. Презъ това време генералъ-адютанта Лесовой се намираше на служба въ Русе. Ползиковъ се бави при Княза около единъ часъ. После той дойде заедно съ менъ у дома, за да ме помоли да се погрижа за жена му и съ менъ да я доведа въ Русия. Както той, така и азъ бѣхме увѣрени, че и моето отзоваване ще последва скоро (Наскоро преди това Ползиковъ се бѣше оженилъ въ Москва за 16 годишната Наришкина).

Князътъ бѣше крайно възмутенъ за отзоваването на двамата души отъ неговата свита, безъ каквато и да е причина. Струваше му се това за несправедливо и жестоко. Негово Височество не можеше да си сдържа гнѣва и ми каза, че щомъ като Императора е отзовалъ Лесовой и Ползиховъ, Княза не е сигуренъ дали утре не ще бждатъ отзовани и другитѣ руски офицери отъ свитата му. Щомъ като работата е такава и той щѣлъ незабавно да заповѣда да се завърнатъ отъ Русия 36-тѣ български офицери. Князътъ много съжаляваше, но нѣмаше какъ, трѣбваше да отчисли отъ свитата менъ, Логиновъ и лейбъ-медика Гриммъ.

Азъ помолихъ Княза да бжда изобщо уволненъ отъ българска служба. Но Князътъ раздразненъ отговори.

— Значи, вие искате утре първата интрига за моето сваляне отъ престола да ме завари въ неподготвено положение. Нима Императора ще ми отнеме всички вѣрни хора?

Азъ отговорихъ:

— Следъ моитѣ разправии съ Каулбарсъ, азъ съ разрешението на Ваше Височество, написахъ писмо до моя приятель Ризенкампфъ*), ротмистъръ отъ коненъ полкъ, съ молба да ме замѣсти той, като командиръ на Вашия конвой. До неговото пристигане и опознаване съ работата, азъ ще остана на поста си, забравяйки за своето самолюбие заради Вашата безопасность, макаръ че съ това ще предизвикамъ очевидно гнѣва на Императора върху себе си.

Азъ се завърнахъ у дома си, снехъ екселбантитѣ и вензелитѣ на Княза, но още продължавахъ да бѫда командиръ на конвоя.

Следъ заминаването на Ползиковъ, всѣки день ходѣхъ въ двореца. Настроението на Княза бѣше доста угнетено. Той смѣташе, че отзоваването на Ползиковъ е лична обида, нанесена му отъ Императора, който познаваше привързаностьта на Княза къмъ своя любимъ флигелъ-адютантъ. Негово Височество, като всѣки човѣкъ, не съ особено силна воля, но съ добродушенъ и миролюбивъ характеръ много нѣща прощаваше и забравяше. Но понѣкога, нѣкой фактъ, особено засѣгащъ неговото самолюбие, предизвикваше отъ негова страна необмислена и ненавременна реакция.

Така бѣше въ дадения случай: чашата се препълни. Ионинъ започна да става все по-дързъкъ. Презъ време на първата си още ауденция съ Княза, посланикътъ съ особена злоба разчепкваше ранитѣ на и безъ това болезненото самолюбие на Княза. Изпълняващиятъ длъжностьта военenъ министъръ Рюдигеръ, просто отказа да изпълни заповѣдитѣ на Княза, а сѫщо и не пожела да си даде оставката.

Отзоваването на българскитѣ офицери отъ Русия и отчисляването ми отъ свитата бѣха въ отговоръ на отзоваването на Ползиковъ (като се знае характера на Александъръ III) всичко това означаваше пъленъ разривъ съ Императора и съ Русия. Сѫщевременно Князътъ съзнаваше, че създаването на цѣлокупна България и нейната хегемония на Балканския полуостровъ можеха да се осѫществятъ само при съдействието на Русия. Понататъшното пребиване на Княза въ България зависѣше само отъ разположението на Императорското правителство спрямо него.

---

*) Причината, за да повикамъ Ризенкампфъ, бѣ следната: съ възцаряването на Александъръ III, моя приятель бѣше единъ отъ инициаторитѣ да се създаде тъй наречената „свята дружина", която независимо отъ полицията, охраняваше Императора отъ различни покушения. Тази дружина просѫществува само една година.

Понеже знаехъ опитностьта на Ризенкампфъ относно личната охрана на Императора, азъ го помолихъ да дойде въ България, за да командва конвоя, макаръ да се намираше вече въ София моя помощникъ фонъ Кубе.

По всичко изглеждаше, че Князътъ съжаляваше за своя рѣзъкъ жестъ по отношение на Александъръ III. Той предвиждаше последствията отъ това, макаръ и да не ми казваше. Азъ напълно разбрахъ, че оставането ми повече въ България е невъзможно. Изключването ми отъ свитата не можеше за менъ да не бѫде обида. Князътъ по всѣкакъвъ начинъ се стараеше да ми докаже, че това го върши по необходимость и за да заглади съ нѣщо въ менъ чувството на обида, награди ме съ ордена „Александъръ" за храбрость.

Азъ започнахъ да протестирамъ, увѣрявайки Князя, че не съмъ извършилъ никаква лична храбрость, но той настояваше да взема ордена, припомняйки ми, когато моя животъ бѣше въ опасность, заради Негово Височество. Той завърши съ думитѣ:

— А туй, дето вие продължавате да оставате при менъ, това не е ли актъ на голѣмо гражданско мѫжество, отговарящо на проявена физическа храбрость?

Тогава Князя много приказваше съ менъ за предстоящата военна конвенция съ Русия. Той се надѣваше, че въпрѣки личнитѣ си отношения съ Александъръ III, военното съглашение ще даде възможность да се засили българската войска. Негово Височество реши да съобщи на Александъръ III за раздѣлението на Военното министерство на две части: административно-финансова, подчинена на общия министерски режимъ въ Княжеството и строева, подчинена на новосъздадената длъжность Инспекторъ на войската.

До късна нощь Князя ми диктуваше онова, което смѣташе да направи. На другата вечерь той ми заповѣда да приготвя черновата на неговото лично писмо до Александъръ III. Азъ представихъ черновка отъ писмото, върху която ние дълго приказвахме. На другия день Князътъ ми каза, че той билъ поработилъ върху текста на писмото презъ цѣлата нощь, преписалъ го на чисто и сутриньта го изпратилъ.*)

Следъ половинъ столѣтие, азъ прочетохъ тово писмо изцѣло въ печата и си спомнихъ нѣкои думи, останали още отъ време въ паметьта ми. Това писмо ясно показваше непрестаннитѣ грижи на Князя за войската и любовьта му къмъ нея. Тази любовь принуди Князя, въпрѣки неодавнашнитѣ обиди, пакъ да се обърне къмъ Императора и да направи всичко възможно за правилното развитие на войската си. Въ края на книгата съмъ далъ въ преводъ отъ френски текста на сѫщото писмо.

Следъ нѣколко недѣли съобщиха на Князя, че за водене на преговоритѣ по военната конвенция съ Русия въ София, щѣлъ да пристигне флигелъ-адютанта на Императора

---

*) **Вижъ сѫщото писмо въ края на книгата.**

баронъ Николай Каулбарсъ, военно аташе въ Виена, братъ на бившия регентъ баронъ Александъръ Каулбарсъ.

Н. Каулбарсъ нѣколко пѫти ходи на докладъ при Княза. Той мислѣше, че поведението на Каулбарсъ е доста коректно и че съ него ще може успѣшно да се преговаря. Наскоро следъ идването, си Каулбарсъ изпрати да ме повикатъ да се явя при него по служба.

Баронътъ ми съобщи, че Императорътъ намира моето поведение въ България за некоректно и е заповѣдалъ на Каулбарсъ да ми предаде неговото Височайше недоволство. Азъ го изслушахъ правъ и отговорихъ:

— Моля да се доложи на Негово Величество, че днесъ ще си подамъ оставката отъ моята длъжность въ България. Заедно съ това, моля да предадете моето прошение за оставката ми и въ Русия. Вѣрвамъ, че не ще ми откажете да ми съобщите за какво именно е недоволенъ Императорътъ отъ моето поведение.

— За това, че когато Князътъ ви изключи отъ свитата си, вие не схванахте, че съ това се нанася обида и по отношение къмъ Императора. Освенъ това, когато тукъ бѣше Хитрово вие не изпълнихте неговата заповѣдь и му прѣчехте да изпълни той даденитѣ му инструкции съ противодействие отъ ваша страна.

— Навѣрно и вашиятъ братъ, бившиятъ тукъ воененъ министъръ, сѫщо ви се е оплакалъ отъ менъ.

— Не.

— Ще мога ли къмъ прошението си за оставката да приложа и единъ рапортъ, адресиранъ на ваше име съ обяснения за причинитѣ на моитѣ действия въ България, които сѫ предизвикали Височайшето недоволство?

— Както желаете.

Щомъ се завърнахъ у дома сѣднахъ да напиша рапорта си. Въ него пишехъ, че съмъ се противопоставялъ на Хитрово, който подготвяше свалянето на Княза. Когато попитахъ Хитрово, ще може ли той да ми даде честна дума, че действува съ Височайше съгласие, той отказа да ми отговори. Тогава азъ заявихъ на Хитрово, че щомъ той не действува по заповѣдитѣ на Негово Величество, то азъ ще продължавамъ да служа честно на Княза, спомняйки си думитѣ на покойния Александъръ II: „Благодаря ти за службата при Сандро. Службата при него е моя служба“. Помнейки тѣзи думи, азъ правѣхъ всичко, което можехъ, за да пазя Княза, както неговия животъ, така и неговия санъ. Азъ не си подадохъ оставката, следъ като бѣхъ изключенъ отъ свитата, само временно, докато не се организираше новата охрана и това го смѣтахъ за свой дългъ.

Каулбарсъ взе рапорта ми и ми даде честна дума, че ще го предаде на Императора, което по всичко изглеждаше, че е направилъ.

Князътъ ми съобщи, че Каулбарсъ му казалъ да не бързамъ съ заминаването си въ Русия, щомъ като вече съмъ подалъ прошение за оставката си. Следъ нѣколко дни въ София пристигна Ризенкампфъ, на когото азъ предадохъ конвоя — личната охрана на Князя.

Взимайки си сбогомъ съ конвоя, азъ отдадохъ следната заповѣдь № 307 отъ 3-и XI. 1883 год.:

„Заминавайки си обратно за Русия, имайки честьта и щастието да командвамъ въ продължение на четири години собствения на Н. Височество конвой, смѣтамъ сега за свой дългъ отъ дълбочинитѣ на душата си да Ви благодаря, скѫпи мои другари-конвойци, за цѣлата тази благосклонна признателность, която азъ, благодарение на Вашия честенъ трудъ, бѣхъ заслужилъ отъ нашия обожаванъ шефъ — Негово Височество.

Благодаря ви конвойци!

Помнете, деца, първата длъжность на всѣки конвоецъ е да обича повече отъ себе си Князя. Да смѣта за щастие да отдаде последната капка кръвь за него.

Служете и живѣйте честно. Старайте се да служите за примѣръ на цѣлата войска, за да могатъ вашиятъ Князъ и България да се гордѣятъ съ Васъ.

Съ истинска болка се раздѣлямъ съ Васъ, деца, но вѣрвамъ, че Вие ще продължавате да служите все така съ честь и радость и на моя замѣстникъ.

Още веднъжъ Ви благодаря!

Г. г. офицери, приемете и вие моята искрена благодарность за Вашитѣ непрекѫснати полезни трудове и грижи за войника и ми позволете, като по-старъ вашъ другарь, на прощаване да ви изкажа онова, което смѣтамъ за дългъ на конвойния офицеръ: следъ Бога, почитайте Князя. По-високо отъ живота поставяйте честьта и обичайте войника, като по-малъкъ братъ. Грижете се за него. Тамъ гдето е нуждно бѫдете строги, но винаги справедливи и му внушавайте безпредѣлна обичь къмъ своя шефъ и къмъ Вашата Освободителка Русия.

Сбогомъ г. г. офицери, не ме помнете съ лошо. Моята служба съ Васъ за менъ винаги ще бѫде приятенъ споменъ“.

Ризенкампфъ отдаде сѫщо заповѣдь за приемане на конвоя.

Заповѣдь № 308 отъ 4. XI. 1883 год.

„Встѫпилъ въ командване на конвоя на Негово Височество, предписвамъ на всички чинове отъ конвоя, за всичко отнасящо се до службата да се обръщатъ къмъ менъ.

Приелъ на днешна дата конвоя на Негово Височество, азъ го намѣрихъ въ такъвъ блѣскавъ видъ, че менъ не ми остава нищо друго, освенъ да желая да го виждамъ и занапредъ въ сжщия добъръ редъ.

Г. г. офицери и долни чинове, надѣвамъ се, че Вие не ще забравите даденитѣ Ви вчера съвети отъ Вашия бившъ командиръ, и ще продължавате все така честно и доблестно да служите подъ мое командуване, както досега сте служили подъ командването на Вашия бившъ командиръ, а мой другарь, ротмистъръ Мосоловъ.

Помнете винаги, че за войника безчестието е по-страшно отъ смъртьта. Следъ Бога обичайте Княза и Руския царь, олицетворяващъ вашата покровителка и освободителница Русия.

Подполковникъ Ризенкампфъ“.

Съ цель да се избѣгнатъ външнитѣ прояви на близость къмъ менъ, Князътъ не ми даде официаленъ обѣдъ. Той ме убеди да се откажа отъ прощалния обѣдъ, който искаше да даде въ моя честь госпожа Ласселзъ. Тя доста силно настояваше да се направи снимка съ цѣлото софийско дипломатическо тѣло, заедно съ менъ по срѣдата, облѣченъ въ мундира на конвоя. Посланицата казваше, че тази снимка съ нищо не ще ми напакости, защото тамъ ще бждатъ снети дипломатитѣ отъ всички страни. Каквато и политическа роля да съмъ игралъ въ България, то съ всичкитѣ дипломати не можехъ да бжда интименъ. Тази снимка по-после винаги се намираше поставена въ моя кабинетъ въ Русия. Семейството Ласселзъ ме покани на гости въ своя чифликъ близу до Лондонъ, кждето азъ ги посетихъ две години по-късно. Въ Лондонъ тогава азъ се срещнахъ и съ А. П. Давидовъ.

Сбогувайки се съ Княза въ кабинета му, ние се прегърнахме и се просълзихме, но почти не си казахме нито дума помежду си. Само когато пристжпихъ прага на вратата, Князътъ промълви:

— Недейте чака отъ мене писма. Ще ви пиша, само ако мога да бжда напълно искренъ. Дали ще ми бжде възможно, това не зная. Добъръ пжть и всичко хубаво въ живота.

Азъ не получавахъ писма отъ Княза. Нашитѣ пжтища се бѣха раздалечили доста. Но азъ бѣхъ дълбоко смутенъ отъ абдикирането на Князъ Александъръ отъ престола, а сжщо и отъ неговата преждевременна смърть въ Грацъ, кждето той командваше една австрийска кавалерийска бригада и се ползваше съ почитьта на забележителенъ генералъ.

По-късно, следъ много години, когато бѣхъ въ свитата на Императоръ Николай II, случи ми се да бжда на ловъ въ Мюрцщтеге. Императорътъ Францъ Йосифъ си спомни за моето посещение въ Виена заедно съ Князъ Александъръ и каза, че той доста билъ обичалъ Княза като човѣкъ и го ценѣлъ като забележителенъ, талантливъ военачалникъ.

Отъ София до Виена азъ съпровождахъ жената на Ползиковъ, заедно съ слугинята ѝ и голѣмо количество багажъ. Въ Виена останахме нѣколко дни, за да чакаме мѫжа ѝ, който трѣбваше да дойде и да я вземе отъ тамъ. Следъ заминаването на Ползикови, останахъ да очаквамъ решението на своята сѫдба. Следъ шесть недѣли уморително очакване, получихъ телеграма отъ Николай Каулбарсъ:

— Императорътъ, прочелъ вашия рапортъ, ми заповѣда да ви зачисля обратно въ Лейбъ-Гвардейския коненъ полкъ и вѣрва, че вие ще продължите службата си въ Русия.

Тази телеграма дълбоко ме трогна и ощастливи. А преди да я получа, бѣхъ зарадванъ още и отъ известието на българския воененъ министъръ, съ което той ми съобщаваше, че Народното Събрание било взело единодушно решение да ми се отпусне една годишна заплата за усърдна и вѣрна служба на Княжеството въ продължение на петь години. Сѫщевременно азъ получихъ и една доста трогателна телеграма отъ Князъ Александъръ. Въ Русия той не ми писа вече, страхувайки се да не повреди на понататъшната ми кариера. За това нѣщо ми бѣше казала госпожа Головина, а и за потвърждение на този фактъ, азъ прочетохъ писмото на Княза до нея. Писмото носѣше дата 1-и декемврий 1886 г. Дармшадтъ. Случайно азъ го видѣхъ напечатано неотдавна въ българския вестникъ „Ла бюлгари“ отъ 12-и мартъ 1935 год.

Срещата ми съ Александъръ III следъ заминаването ми отъ България

Ще кажа още нѣколко думи за живота ми следъ напущане на София. Следъ като се завърнахъ въ Петербургъ азъ се явихъ на служба въ моя полкъ, следъ шестгодишно отсѫтствие. Трѣбва да призная, че за честьта на офицеритѣ и полка, азъ бѣхъ приетъ доста радушно.

Конногвардейцитѣ имаха щастието всѣка година, най-малко веднъжъ, на полковия праздникъ, да виждатъ въ казармитѣ си Господаря Императорътъ Следъ моето принудително отзоваване отъ София, азъ очаквахъ да бѫда разпитанъ отъ началствуващитѣ лица при Военното министерство и отъ това на Вънншитѣ работи за последнитѣ събития въ България. Обаче, явявайки се по служба при началството си, азъ не чухъ отъ никого да прояви интересъ къмъ моята служба въ Княжеството. Напротивъ, въ Петербургското общество бѣхъ приетъ съ голѣмо любопитство, като пѫтешественикъ, дошелъ отъ нѣкоя екзотично-феерична страна, но ясно разбиране за положението въ България азъ почти не срещнахъ въ никого.

Азъ очаквахъ да дойде 25-и мартъ, деньтъ на полковия праздникъ, когато обикновено Императорътъ разговаряше съ всички офицери отъ полка презъ време на закуската въ Зимния дворецъ, следъ парада въ манежа. За тази цель азъ мислено си приготвихъ отговоръ на всички въпроси за България, които можеха да ми бждатъ зададени. Дойде очакваниятъ день. Парадътъ мина блѣскаво, закуската бѣше оживѣна. Къмъ края, всички преминаха въ друга зала. Императорътъ обиколи офицеритѣ, съ всички разговаря милостиво, въ това число и съ менъ. Той ме запита дали съмъ се снабдилъ съ новъ конь следъ завръщането ми въ полка, доволенъ ли съмъ отъ него, въ кой ескадронъ съмъ зачисленъ — въ този ли, въ който съмъ служилъ преди войната...

Въ лагера, въ Красно село, Царьтъ пакъ имаше случай да ми стисне любезно ржката, но безъ каквито и да било разговори. На баловетѣ въ Аничковия дворецъ, кждето офицеритѣ се поканваха поименно, азъ бѣхъ всѣкога поканенъ. Но освенъ размѣняването на банални любезности, нищо друго нѣмаше. Сжщото бѣше и въ последствие, при срещитѣ ми съ Императора въ битностьта ми адютантъ на военния министъръ Ванковски. Споменавамъ за тѣзи обстоятелства, като характерни за Императора.

Въ последствие, презъ време на моята дългогодишна служба въ свитата на Императора Николай II, често ставаше нужда да отговарямъ на въпроситѣ на Негово Величество, отнасящи се до България и българската войска.

По всичко изглеждаше, че Императорътъ доста ценѣше и се интересуваше отъ успѣхитѣ на българската войска презъ време на Балканската война (1912—1913 год.).

Приложения

Единъ документъ за дейностьта на Соболевъ

Тукъ прилагамъ единъ интересенъ исторически документъ, който потвърждава не само дейностьта на рускитѣ генерали въ България, но и понататъшнитѣ имъ планове на дейность. Този документъ ми се даде отъ архива на бившия нашъ посланикъ въ Цариградъ князъ Урусовъ. Той представлява единъ преписъ отъ писмото на генералъ Соболевъ до руския консулъ Сорокинъ въ Русе, отъ м. септемврий 1883 год. преписъ изъ бележкитѣ на генерала отъ 21-и августъ с. г. Преписътъ на писмото е билъ съобщенъ на Урусовъ отъ Сорокинъ, за сведение на посолството. Че писмото, наистина, е автентично се потвърждава и отъ факта, че цариградскиятъ руски посланикъ го е изпратилъ на колегата си въ Виена князъ Алексей Лобановъ Ростовски за сведение. Върху плика, адресиранъ до Урусовъ, съ който е било повърнато писмото на Соболевъ, е написано: Avec bien des remerciement Lobanov, а на самото писмо е написано отъ Урусовъ, отначало съ моливъ, а после съ мастило: „Кн. А. Б. Лобановъ. Връщайки ми това копие, ми писа, че той е билъ много възмутенъ при четенето на това писмо, написано отъ довѣрено лице на Князъ Александъръ, руски генералъ, заемащъ длъжностьта воененъ министъръ при българския Князъ“.

(Копие) *Г. Сорокину* Октомврий 1883 год.
(Съвсемъ тайно. За лично уведомяване).

Многоуважаеми *Ал. — др. Григор.*

Съгласно даденото обещание съобщавамъ, Ви нѣкои мои мисли за България. Но тъй като не зная добре сѫщинското положение на нѣщата, то ще се ограніча да направя само нѣкои извадки отъ моитѣ бележки, написани на 21-и августъ с. г. Азъ предполагамъ, че моитѣ мисли биха били отъ полза, въпрѣки че Князътъ самъ доброволно, както изглежда, е възстановилъ Търновската Конституция.

Ето какво писахъ азъ на 21-и августъ с. г. въ деня на допълнителнитѣ избори за III Обикновено Народно Събрание.

„Съзнавайки напълно, че Князъ Александъръ I гледа на България като на предметъ за парична експлоатация, съвсемъ не й желаейки щастие, че той е врагъ на Русия и приятель на нѣмцитѣ, азъ не можехъ да не подготвя за разрешаване доста естествения въпросъ за свалянето му отъ престола. Изглежда, че Князътъ е подразбралъ моята цель, но въпрѣки това и ако само не ми попрѣчатъ нѣкои странични обстоятелства, азъ ще постигна цельта си.

Цѣлата работа е тамъ, да ми се даде възможность да се осигури свободата на изборитѣ за Велико Народно Събрание, което ще трѣбва да се свика не по-късно отъ мартъ и дори презъ февруарий 1884 год. Въ Събранието, нѣма съмнение, че ще попаднатъ много хора отъ селата, които винаги сѫ били демократично настроени, презиращи разкоша и несъжаляващи онѣзи, които незаконно искатъ да се възползуватъ отъ благата на народа. Народното Събрание би могло да се настрои така, че то само да потърси строгъ отчетъ по изразходване на държавнитѣ пари. Тогава отъ само себе си ще изникне въпроса за разхищението, което успѣшно е вършилъ Княза и неговитѣ любими министри. Въпросътъ би се повдигналъ за доста голѣма сума, нѣколко милионни. Разбира се, въ такъвъ случай, ще се назначи комисия отъ депутати, която ще прегледа какъ сѫ били правени разходитѣ. И тогава Великото Народно Събрание ще изкаже направо своето порицание на бившитѣ министри и Княза за неправилното разпиляване на сумитѣ. Това ще даде поводъ на Събранието да изрази своето крайно неудобряване политиката на Княза отъ 1-и юний 1881 год. (отъ момента на даденитѣ му извънредни пълномощия) и за неговия стремежъ да засили личната си власть. Сѫщото би решило да ограничи тази власть на Княза, която му е дадена отъ Търновската Конституция. Въ такъвъ случай, монархията би станала република и Князътъ позорно би напусналъ България. Разбира се, за това нѣщо би следвало да се постигне едно абсолютно отстраняване на войскитѣ отъ политическитѣ въпроси. Въ това отношение би помогналъ доста много Каулбарсъ.

Руското правителство достатъчно вече е разбрало, че Князътъ не е удобенъ за България и затова можемъ да очакваме, че то не би попрѣчило за изпълнението на замисления отъ мене планъ. Ако продължаваме да поддържаме Князъ Александъръ I, то ще загубимъ влиянието си въ България. Поддържайки българския народъ ние усилваме своето значение на Балканския полуостровъ. А не е ли все едно за Русия, каква форма на управление сѫществува въ България, стига само последната да не се отклонява отъ Славянството и да не подпадне постепенно подъ влиянието на Австрия и Германия. Великото Народно Събрание би могло да обърне внимание на Княза върху прииждането на нѣмцитѣ въ България и на покровителството на тѣзи нѣмски преселници отъ Князъ Александъръ. То сжщо би могло, дори да предложи да бждатъ уволнени отъ българска служба баронитѣ Риделъ и Корвинъ, сжщо Менгесъ, както и други германци и да създаде законъ, споредъ който Князътъ е длъженъ да се ожени за православна. Сжщото, по частенъ пжть, чрезъ специална депутация, би могло да предложи за княгиня нѣкоя отъ дъщеритѣ на черногорския Князъ, или нѣкоя рускиня, дори и не отъ царски домъ. Князътъ е още младъ човѣкъ, доста самолюбивъ и извънредно щестлавенъ, но затова пъкъ той е уменъ, макаръ че е малко страхливъ. Ако тѣзи горчиви истини биха били изнесени отъ Великото Народно Събрание, което се състои отъ почти четиристотинъ души, това би подѣйствувало на Княза ужасно и той би се решилъ на крайни мѣрки, или пъкъ съ наведена глава би напусналъ България. Срещу крайнитѣ мѣрки могатъ да се вематъ съ успѣхъ противомѣрки. Правителството може да посъветва Княза да се откаже доброволно отъ престола, а въ случай, че се възпротиви, тогазъ това би станало съ едно постановление за неговото сваляне. Въ всѣки случай, то би обещало на Княза да му изходатайствува годишна пенсия до 50,000 франка. За осигуряване на успѣха на цѣлото дѣло, смѣтамъ за крайно необходимо да бжде промѣненъ състава на Държавния Съветъ, който въ обновенъ видъ, разбира се, ще се присъедини къмъ постановлението на Министерския Съветъ за сваляне на Княза отъ престола.

Ето въ общи черти моя планъ, който азъ бихъ искалъ да приведа въ изпълнение, ако бихъ останалъ въ България. Азъ имамъ много основания да мисля, че той ще успѣе. Всичко онова, което бѣхъ си набелязалъ още презъ м. май миналата година, почти се сбждна. За сега Князътъ нѣма пълномощия и Конституцията е възстановена.

Какво става понастоящемъ въ България, азъ решително не зная, но и никой тукъ не знае. Необходимо е да се живѣе въ София и да бждешъ съвсемъ близко до правителството и народа, за да знаешъ сжщностьта на работитѣ. Обаче, менъ ми се струва, че моятъ общъ планъ е още възможенъ за изпълнение. Ако той се осжществи, това значи Русия да спечели голѣма победа на Балканския полуостровъ и при това безъ външни усложнения. Князътъ би билъ изхвърленъ навънъ отъ самия народъ. Кой би се застжпилъ за него? За князъ вмѣсто Батембергъ може да бжде избранъ Валдемаръ Датски, който би царувалъ въ Княжеството, но не и управлявалъ. Работата е тамъ, че симпатиитѣ на българския народъ сж на страната на Русия и общославянската идея. Въ това нѣма съмнение. Ето защо, Русия е длъжна да предостави на българитѣ да си иматъ пълно самоуправление. *Съ уважение Л. Соболевъ*

(Подписъ)

Нѣколко години следъ моето заминаване отъ България, моята сестра се омжжи за втори пжть за Теодоръ Карловичъ Гирсъ, братъ на руския министъръ на външнитѣ работи. Станали приятели съ моя шурей, азъ го помолихъ да разузнае тайно отъ брата си, дали е вѣрно, че на Хитрово и на генералитѣ сж били дадени инструкции за свалянето на Князъ Александъръ и замѣстването му отъ Принцъ Валдемаръ. Това мое запитване бѣше следъ детронирането на Княза и затова моя въпросъ не бѣше отъ първостепенна важность за момента. Моятъ шурей ми отговори:

— До присъединяването на Източна Румелия, разговоръ за свалянето на Княза между братъ ми и Императора не е имало. Планътъ за свалянето на Княза, изработенъ отъ Соболевъ, се е пазилъ тайно въ министерството на външнитѣ работи. Николай Карловичъ Гирсъ допуска, че въ тѣзи честолюбиви генерали е имало такива замисли, но дори и да сж ги били изпълнили, Руското правителство все пакъ не щѣше да ги похвали. Като се знае какъвъ бѣше характера на Александъръ III, това можеше скжпо да имъ струва.

Благодарение на тѣзи два източника — писмото на Соболевъ и казаното отъ министъръ Гирсъ, — моитѣ твърдения за грѣшкитѣ вършени отъ представителитѣ на Руското правителство въ България не сж лишени отъ истина. Тѣзи представители не винаги бѣха на нуждната висота и затова тѣ станаха причина да взематъ такъвъ нещастенъ обратъ отношенията между дветѣ държави.

За щастие официалнитѣ отношения не бѣха мѣрило за личнитѣ отношения между двата народа и не се отразиха върху постоянното чувство на дружба отъ страна на всички руси въ България.

Писмото на българския Князъ до Императора

Предвидъ телеграмата на Ваше Величество, азъ отложихъ да публикувамъ указа, който се отнася до подѣление на Военното министерство, до пристигането на Вашия флигелъ-адютантъ. Моля Ваше Величество да се запознае съ мотивитѣ, които, предвидъ военнитѣ и политически обстоятелства на България сж предизвикали необходимостьта отъ това подѣление, за да можете да дадете нуждннитѣ инструкции, като предварително сте освѣтленъ по фактитѣ.

Подраздѣлението на Военното министерство е мотивирано отъ Търновската Конституция, чийто чл. 11 казва:

Князътъ се явява като върховенъ началникъ на всички военни сили въ страната, както въ мирно време, тъй и въ време на война. Той има право да награждава военнитѣ чинове съгласно закона. Този, който постжпва на военна служба, дава клетва за вѣрность на Княза.

Споредъ параграфъ 153:

Министритѣ сж отговорни колективно предъ Княза и Народното Събрание за всички мѣрки взети съвмѣстно и всѣки министъръ отговаря за своитѣ действия, въ кржга на дадената му специалность.

Това подраздѣление на Военното министерство е било предвидено още отъ князъ Дондуковъ, като се назначи генералъ-инспекторъ на войската, годишната заплата на който бѣше опредѣлена още по първия бюджетъ. Създаването на такъвъ видъ учреждение е било удобрено още миналата година отъ Ваше Величество, въ присжтствието на генералъ Каулбарсъ, въ Петерховъ.

Войската не се ползува съ популярность въ България: 1. поради разходитѣ за нейната издръжка; 2. поради демократическия духъ въ характера на народа; 3. защото българитѣ не скриватъ своето убеждение, че тѣ сами не биха можали да воюватъ безъ помощьта на Русия, а въ такъвъ случай Русия не би имала нужда отъ микроскопическа България.

Азъ всѣкога съмъ билъ единствениятъ защитникъ на войската въ България и винаги съмъ насочвалъ усилията си за развитието и закрепването на войската. И четиритѣ пжти, когато се гласуваше военния бюджетъ, необходимъ бѣше моя личенъ авторитетъ, за да бждеше приетъ този бюджетъ. Още миналата година генералъ Каулбарсъ заяви на Народното Събрание, че той ще си даде оставката и ще вземе съ себе си рускитѣ офицери, ако военниятъ бюджетъ бжде подложенъ на съкращавания. Народното Събрание се отнесе къмъ думитѣ на генералъ Каулбарсъ крайно безразлично. Това наложи моето лично вмѣшателство, за да може да се съкратятъ промѣнитѣ, които искаше да направи Събранието до по-умѣрени размѣри.

При всички случаи, когато рускитѣ офицери биваха нападани, било отъ пресата, било съ интриги, азъ енергично ги защищавахъ. Онѣзи отъ българскитѣ офицери, които се държеха неприязнено и завистливо, всѣкога се натъкваха на едно постоянство отъ моя страна, съ което азъ защищавахъ руситѣ, дори и въ ущръбъ на моята лична популярность.

Военното министерство, така както бѣше създадено, ползувайки се напълно отъ военни и политически права, имаше този голѣмъ недостатъкъ, че неговитѣ началници, получавайки тайни инструкции и директиви отъ Русия, смѣтаха се, че тѣ сж призванитѣ да играятъ голѣма политическа роля въ Европа. Желанието да видятъ имената си въ рускитѣ и чужди вестници ми е понятно, защото сжщитѣ тѣзи господа живѣеха въ пълна неизвестность преди да дойдатъ въ България. Смѣтайки себе си, че олицетворяватъ Русия, тѣ се стремѣха да се поставятъ надъ менъ и търсѣха начини, за да не изпълнятъ моитѣ заповѣди, или дори да бѫдатъ въ открита опозиция съ менъ. Като последица отъ тази неестествена двойственость възникваше конфликтъ всрѣдъ офицеритѣ по отношение изпълнението на тѣхнитѣ длъжности и дилемата: или да бѫдатъ преследвани отъ строгостьта на закона, или да бѫдатъ изложени на лично преследване отъ страна на военнитѣ министри. Такъвъ примѣръ имаше съ секретното и тайно отъ менъ водено разследване за постѫпкитѣ на моитѣ адютанти: генералъ Лесовой, полковникъ Логвиновъ и ротмистъръ Мосоловъ.

Азъ намирамъ този дуализъмъ въ армията за деморализиращъ. Освенъ това, този дуализъмъ имаше за последствие това, че азъ не можахъ да установя нормални отношения нито съ единъ отъ рускитѣ военни министри, освенъ съ Ернротъ чийто откритъ и рицарски характеръ не създаваше почва за интриги.

Посрѣдствомъ длъжностьта, която искамъ да създамъ, азъ ще направя командването на войската съвсемъ независимо отъ политиката. Подчинявайки го точно подъ мое влияние, азъ желая ясно да се опредѣли положението на офицеритѣ и да имъ се даде възможность да се занимаватъ само съ войската. Ако нѣкои отъ рускитѣ офицери бѣха принудени да напустнатъ българската войска, то причината за това не бѣхъ нито азъ, нито българитѣ. Тѣ станаха жертва на рускитѣ министри, които ги увличаха въ своитѣ политически интриги.

Може да се оспорва моята политика, но що се отнася до войската, то дори и най-заклетитѣ мои врагове не могатъ да не бѫдатъ справедливи, че съмъ постигналъ успѣхъ, благодарение на усилията си. Рускитѣ офицери служащи въ моята войска, ми отдадоха дань на благодарность, заставайки на моя страна презъ последната криза. Прочее, достатъчно е да сравнимъ Румелийската и българска войски, за да се види, че само рускитѣ офицери не сѫ достатъчни за преуспѣването безъ подкрепата на държавния глава. Азъ желая само полза на войската и убеждението на Ваше Величество е, че българската войска подъ мое командване никога не ще направи нѣщо противъ интереситѣ на Русия. Това ми дава и правото на довѣрие на Ваше Величество. Въ този смисълъ азъ съмъ готовъ да дамъ и най-тържествено обещание предъ Ваше Величество.

Ваше Величество вижда, че приложениятъ проектъ за подѣленията на Военното министерство въ интереситѣ на войската не съдържа нищо осѫдително по отношение интереситѣ на Русия. Бидейки единственъ върховенъ вождъ на войската, азъ не мога да се съглася, щото моитѣ подчинени да получаватъ инструкций безъ мое знание, още повече да ги заставятъ да не изпълняватъ моитѣ нареждания, както това стана съ писменната заповѣдь на господинъ Ионинъ до шефа на Военното министерство полковникъ Рюдигеръ съ която се забраняваше изпълнението на моя указъ, отнасящъ се до организация на Военното министерство. Прочее, нито Ваше Величество, нито азъ сме прави да поставяме офицеритѣ въ неведение, кому да се подчиняватъ. Азъ никога не бихъ се съгласилъ да имамъ офицери, които да не сж ми напълно подчинени. Ето защо, азъ повторно издадохъ заповѣдьта, която миналата година отправихъ съ съгласието на Ваше Величество до рускитѣ офицери, и която господинъ Ионинъ си позволи да я нарече анонимна, още повече, съмнявайки се, че тя е била издадена съ Ваше съгласие. При разрешаване на въпроса за подѣление на военното министерство на департаменти — воененъ и административенъ. Народното Събрание се бѣше изказало, че има желанието да види назначенъ за воененъ министъръ цивилно лице и при това българинъ. Но Ваше Величество, ще може да види отъ моята заповѣдь, че азъ съмъ възложилъ толкова много специални задачи на военния министъръ, че е невъзможно този постъ да бжде заеманъ отъ други лица, освенъ отъ висши офицери. Презъ м. априлъ 1880 министъръ Каравеловъ внесе законопроектъ за националната гвардия. На основание на този законопроектъ за началникъ на това опълчение трѣбваше да бжде депутатския съветъ, който утвърждава въ своитѣ функции окржжнитѣ и селски комитети. Офицеритѣ и подофицеритѣ трѣбваше да бждатъ избираеми. Ето идеала на парламентарната войска. Този законопроектъ бѣше приетъ отъ Народното Събрание, но не влѣзе въ сила само благодарение на това, че отказахъ да го удобря.

Въ заключение ще повторя, че предлаганото подѣляне на Военното министерство азъ смѣтамъ за необходимо, защото отъ него зависи нормалното сжществуване на българската войска. За България, която въ бждеще ще се управлява конституционно, единствениятъ пжть е да има добра войска, а това ще се постигне съ подѣлението на военното министерство, които единствено поставятъ организацията и дисциплината по-високо отъ случайноститѣ и политическитѣ страсти. Доводътъ, че военниятъ министъръ, ако бжде русинъ, не ще бжде подъ влияние на Народното Събрание, не издържа критика, тъй като Събранието, при гласуване на бюджета, държи въ ржцетѣ си военния министъръ. Това влияние не бива да се отрича. То трѣбва да се корегира. Освенъ това, тази мѣрка е оправдателна още и поради опита отъ миналото, показващъ достатъчно ясно, че дошлитѣ непосрѣдствено отъ Русия военни министри, безъ да познаватъ страната и нейния конституционенъ строй, биваха принудени, като членове на кабинета, да се занимаватъ съ политика и да не могатъ да осѫществятъ своята военна мисия.

Моля, Ваше Величество, въ инструкциитѣ, които бихте дали на Вашия адютантъ, да се вематъ подъ внимание и моитѣ съображения, за да може тази мисия, която азъ съ радость приветствувамъ, да доведе до осѫществяване на пълно съгласие между Вашитѣ и моитѣ възгледи.

Кратъкъ служебенъ списъкъ на Александъръ Александровичъ Мосоловъ

Произхожда отъ старъ дворянски родъ, записанъ въ шестата родословна книга на Тамбовската губерния.

Роденъ на 19-и февруарий . . . . 1854 год.

Баща му, запасенъ ротмистъръ, *Александъръ Степановичъ Мосоловъ*. Майка му — *Наталия Димитревна Маслова*, отъ дворяни въ Рязянска губерния.

Получилъ домашно възпитание, следъ това билъ студентъ въ продължение на 5 семестри въ Дрезденската политехническа висша школа, въ Саксония, и два семестра въ сѫщата школа въ Карлсруе. Следъ завръщането си въ Русия е държалъ випусенъ изпитъ въ 2-а С. П. Б. военна гимназия, като доброволецъ отъ 2-и разредъ и като такъвъ е постѫпилъ на служба въ Лейбъ Гвардейския коненъ полкъ въ . . . . 1873 год. 19

Следъ свършване на изпита за гвардейски офицеръ въ Константиновското военно училище, той е билъ произведенъ въ чинъ портупей-юнкеръ, а въ последствие подпоручикъ отъ конната гвардия на 14-и февруарий . . . . 1875 год. 21 г.

Прикомандированъ презъ време на похода срещу турцитѣ къмъ Л. Гв. Гродненски полкъ на 1-и августъ . . . . 1877 год. 23 г.

Назначенъ въ разпореждане на Софийския губернаторъ временно, до заемане на длъжностьта си Окрѫженъ управитель въ Кавала на 4-и априлъ 1878 год. 24 г.

По разпореждане на Императорския комисарь, назначенъ за Софийски градски кметъ презъ августъ 1878 год.

Назначенъ за командиръ на 1-а Софийска конна сотня отъ Българската Земска войска на 21-и априлъ . . . . 1879 год. 25 г.

Назначенъ за флигелъ-адютантъ на Негово Височество българския Князъ и за командиръ на конвоя на 30-и августъ . . . . 1879 гоп, 26г.

Уволненъ отъ руска служба и зачисленъ на българска служба на 26-и септемврий . . . . . . 1879 год

Произведенъ въ чинъ ротмистъръ на 16-и ноемврий . . . . 1881 год. 27

Отчисленъ отъ свитата на Н. Височество на 2-и юний . . . . 1883 год. 29г.

Постѫпилъ отново на служба въ Русия въ Лейбъ Г. коненъ полкъ на 4-и ноемврий . . . . 1883 год.

Произведенъ въ щабсъ-ротмистъръ на 30-и августъ . . . . 1884 год. 30г.

Назначенъ за заведващъ полковия усиленъ лазаретъ на 16-и октомврий . . . . 1884 год.

Назначенъ за адютантъ при командващия войскитѣ на Киевския воененъ окрѫгъ и зачисленъ като ротмистъръ въ армейската кавалерия на 14-и октомврий . . . . 1885 год. 31г.

Оженилъ се за дъщерята на генералъ-адютанта Ф. Ф. Треповъ, придворна дама на Тѣхни Величества — Елисавета. (Отъ този бракъ ималъ деца: Ирина, Наталия (и двѣтѣ придворни дами на Т. Величества), Мария, Александъръ (убитъ въ боя презъ 1915 год.) и Димитъръ. Отъ тѣхъ е останала жива само Мария фонъ Хершелманъ) . . . 31. III. 1885 год.

Назначенъ за адютантъ на военния министъръ генералъ П. С. Ванковски презъ . . . . . 1887 год.

Назначенъ за чиновникъ за специални порѫчки по кавалер. часть при воен. министерство презъ . . . . 1893 год.

Назначенъ за членъ въ комисията на генералъ-адютанта Струковъ за измѣнение на ремонтния уставъ презъ . . . . 1895 год.

Назначенъ за помощникъ началникъ на Варшавското дворцово управление презъ . . . . . 1895 год.

Назначенъ за Началникъ на канцеларията при министерството на Императорския дворецъ въ чинъ полковникъ на 1-и мартъ . . . . 1900 год.

Назначенъ за флигелъ-адютантъ на Негово Величество и зачисленъ по списъцитѣ на Л. Гв. К. полкъ презъ . . . . 1901 год.

Произведенъ въ чинъ генералъ-майоръ и зачисленъ въ свитата на Негово Величество, сжщевременно останалъ да изпълнява длъжностьта си Началникъ на канцеларията при м-вото на императорския дворецъ презъ . . . . 1902 год.

Произведенъ въ чинъ генералъ-лейтенантъ презъ . . . . 1908 год.

Причисленъ къмъ длъжность III-а класа съ дадена му да изпълнява длъжность помощ. на министъра презъ . . . . 1913 год.

Презъ време на мобилизацията въ 1914 г. билъ Началникъ на канцеларията при м-вото на двореца, въ свитата на Негово Величество и заедно съ Императорската главна квартира е вземалъ участие въ всичкитѣ пжтувания на Императора презъ време на военнитѣ действия.

Назначенъ съ Височайши указъ за посланикъ при Ромънския дворъ презъ октомврий . . . . 1916 год.

Отъ деня на отказване на Императора отъ престола до 1-и юний 1917 год. е изпълнявалъ длъжностьта посланикъ.

Встжпилъ въ втори бракъ съ Лидия Сергеевна баронеса Черкасова, родена Ярецка (отъ първия си бракъ тя е имала дъщеря Татяна и синъ Владимиръ).

Следъ напущането на поста посланикъ, живѣлъ известно време въ Ромъния, после при Хетмана въ Киевъ, а после въ Одесса до заемането ѝ отъ болшевикитѣ. Следъ това емигриралъ въ Цариградъ, Англия, Швеция, Финландия, Германия (Берлинъ, Мюнхенъ, Висбаденъ), пакъ въ Франция (Ница и Каннъ) и най-после презъ 1931 год. въ България, като ветеранъ отъ Освободителната война. Като емигрантъ билъ е на служба въ различни търговски предприятия. Понастоящемъ е пенсионеръ на Българската държава, като руски ветеранъ.

Презъ време на 16 годишната си служба, като Началникъ на канцеларията при Императорския дворецъ, се е намиралъ при Негово Императорско Величество презъ време на всичкитѣ пребивавания на двора въ Ливадия и въ време на лова въ Бѣловежъ, Спала и Скверневица. Съпровождалъ е Императора въ неговитѣ пжтувания изъ Русия за благославяне на войскитѣ, отправящи се за японския воененъ театъръ. Въ чужбина и въ Русия е присжтствувалъ на деветь срещи между Царя и Императоръ Вилхелмъ II въ Франция — при посещението на Тѣхни Величества на голѣмитѣ маневри въ Компиенъ, за втори пѫть. На морския прегледъ въ Брестъ, въ Англия на прегледа на Великобританската флота въ Коузъ, въ Австрия — при срещата на Императора Францъ Йосифъ въ Виена и презъ време на лова въ Мюрцштеге, въ Италия въ Ракониджи, въ Швеция, въ Дания, въ Ромъния и нѣколко пѫти въ Хессенъ на Рейнъ.

Презъ време на службата си въ Русия той е билъ награденъ съ орденитѣ:

Бѣлиятъ орелъ

Св. Владимиръ II, III и IV степени.

Св. Анна I, II, III (съ мечове и бандъ) и IV степень за храбрость.

Св. Станиславъ I и III ст. съ мечове и бандъ.

Медалъ за споменъ отъ войната 1877—1878 год.

Знакъ за службата му по гражданското управление въ България.

Коронационни медали за 1883 и 1896 год.

Медалъ за 200 годишнината отъ Полтавската победа.

Медалъ за 300 годишнината отъ дома на Романови.

Медалъ на Червения кръстъ и пр.

Чужди ордени:

България: Александъръ I степень III и IV. За военна заслуга I степень.

Медали: Златенъ за заслуга I степень. Сребъренъ, за споменъ отъ възшествието на престола на Князъ Александъръ.

Австро-Унгария — орденъ Францъ Йосифъ I степень, Желѣзна корона II степень.

Бухара — Искандеръ и Салисъ, Таджъ съ брилянти, Златна звезда съ брилянти.

Браунвшейгъ — Хенрихъ Лъвъ I степень

Велико-Британия — Виктория и Албертъ II степень.

Гърция — Спаситель I степень.

Хессенъ — Филипъ Великодушни I степень.

Дания — Данеброгъ I степень.

Ерусалимския патриархъ — Гробъ Господенъ I степень.

Китай — Двоенъ Драконъ I степень.

Магдебургъ — Шверингъ: Гриффа I степень.

Нидерландия — Оранъ — *Нассауский* III ст., Командсъ съ мечове.

Италия — Св. Св. Маврикий и Лазаръ I степень.

Прусия — Червенъ орелъ I ст. съ брилянти Корона I ст. съ брилянти.

Ромъния — Ромънска звезда I ст., Желѣзенъ кръстъ за споменъ отъ преминаването презъ Дунава.

Сърбия — Такова I и IV ст., Бѣлъ орелъ I степень.

Сиамъ — Сиамска звезда I степень.
Япония — Св. Съкровища I степень.
Франция — Почетенъ легионъ II, III, и IV степень.
Швеция — Северна звезда I ст. и огърлица Ваза I степень.
Черна-Гора — Данило I степень.

Освенъ орденитѣ, презъ време на съпровождането на Негово Величество той е получилъ следнитѣ подаръци:

Отъ руския Императоръ неговия портретъ, заедно съ наследника Цесаревичъ. Императорътъ снетъ въ конногвардейски мундиръ, съ подписа на Императора и наследника.

Отъ Тѣхни Величества сребърна гладка табакера съ подписъ — отъ едната страна на Императора, а, другата на Императрицата получени на елхата презъ 1901 год. въ Ливадия.

Отъ Императора Вилхелмъ—два портрета въ рамки, съ неговия подписъ, презъ време на двѣтѣ посещения на Императора въ фиордитѣ.

Отъ французкото правителство, следъ посещението на Компиенъ: петь групи вази за бисквити отъ Севърската фабрика. Сжщо, отъ сжщата фабрика, две вази следъ посещението въ Брестъ.

Отъ Карлъ Едуардъ златна табакера, покрита съ черенъ емайлъ, съ вензела на Краля отъ брилянти.

Отъ българския Царь Фердинандъ—златна табакера съ фитилъ, съ вензела на Царя отъ камъни на българския трицвѣтъ; единъ чифтъ копчета за ржкавели (Fleursdefis).

Отъ ромънската кралица Мария — голѣма табакера съ подписъ.

Отъ Бухарския емиръ — единъ голѣмъ килимъ.

СЪДЪРЖАНИЕ

Стр.

Предговоръ 3

ГЛАВА I — Какъ попаднахъ въ войната презъ 1877 год. и какъ въ последствие останахъ въ България.
(Очакване на примирието въ Родосто. Посещението на Санъ-Стефано и Цариградъ. Въ очакване да бѫда назначенъ въ гражданското управление въ България. Моето пѫтуване съ конь отъ Чорлу до София. Службата въ гражданското ведомство въ България. Първото събиране на данъци. Брезе. Командировка въ Пловдивъ за 10,000 коня. Генералъ-адютантъ Столипинъ, командуващъ окупационнитѣ войски) 6

ГЛАВА II — Императорскиятъ комисарь Князъ Александъръ Михайловичъ Дондуковъ-Корсаковъ.
(Князъ Дондуковъ-Корсаковъ ми заповѣдва да намѣря 300 квартири въ София за чиноветѣ на неговия щабъ. Моето назначение за кметъ на столицата. Снабдяване съ вода. Азъ откривамъ камени вѫглища близо до селото Перникъ и снабдявамъ София съ топливо. Дондуковъ въ София. Джамиитѣ. Азъ занасямъ Търновската конституция на графъ Милютинъ въ Петербургъ. Моето назначение за командиръ на 1-а Софийска сотня. Командировка на сотнята въ Трънъ) 21

ГЛАВА III — Князъ Александъръ I български 1879 г.
(Пристигането му въ Варна. Първитѣ впечатления на Княза. Неговата свита. Приемътъ, уреденъ отъ Негово Височество въ Варна. Изпращането на князъ Дондуковъ. Заминаването за Търново. Пожарътъ. Клетвата на Князъ Александъръ и заминаването на Императорския комисарь отъ България. Пристигането на Княза въ София. Двореца) 33

ГЛАВА IV — Собствениятъ на Негово Височество конвой.
(Строевитѣ занятия въ Бали Ефенди (Княжево). Моето обяснение съ Княза. На 30-и августъ с. г. сотнята се преименова въ конвой. Командуването на конвоя. Новото формено облѣкло. Инструкторитѣ. Моитѣ за-

труднения съ руското началство. Въвеждането на редовна кавалерия. Усложняване положението на Князя). 40

ГЛАВА V — Конституционното управление.

(Противоречивитѣ руски инструкции. Съветницитѣ на Князя. Заминаването на А. П. Давидовъ и назначението на Кумани. Първото Народно Събрание. Падането на консервативния кабинетъ на Бурмова. Либералното министерство на Цанковъ и Каравеловъ. Разпущането на Народното Събрание. Кабинетътъ на Митрополитъ Климентъ. Князъ Александъръ присѫтствува въ Петербургъ на чествуването 25-годишното царуване на Александъръ II. Взривътъ въ Зимния дворецъ, Посещението на Негово Височество отъ Скобелевъ. Дипломатитѣ въ София) 52

ГЛАВА VI—Държавниятъ превратъ презъ 1881 год

(Генералъ Ернротъ. Князъ Александъръ обикаля България. М. А. Хитрово. Великото Нар. Събрание въ. Свищовъ. Заминаването на Ернротъ. Неговата дейность ката воененъ министъръ. Собственитѣ му обяснения за преждевременното му напускане. Предложението за повторното пѫтуване на генерала въ България следъ детрониране на Князя. Първитѣ дни следъ преврата. Отношенията на Хитрово къмъ Князя се влошаватъ следъ обсѫждане на желѣзопѫтния въпросъ въ Народното Събрание. Интригитѣ на Хитрово. Моето обяснение съ него) 58

ГЛАВА VII — Какъ прекарваше времето си Князъ Александъръ въ София и презъ пѫтуванията си

(Софийското общество: руско, българско и дипломатическо. Лѣтнитѣ резиденции на Князя: Рилски монастиръ и Варна — Сандрово. Убийството на майката на генералъ Скобелевъ. Пѫтуванията до Видинъ, Букурещъ, и Дармщадтъ) 73

ГЛАВА VIII — Смъртьта на Царь-Освободителя — Александъръ II.

(Заминаването на князъ Александъръ на погребение. Пристигането на генералитѣ Соболевъ и Каулбарсъ въ София. Поканата до Князя за коронацията на Александъръ III. Обиколката на Князя на чуждитѣ дворове по пѫтя за коронацията: Цариградъ, Блѣстящата порта, евнуситѣ и харемитѣ, Иерусалимъ презъ Великденскитѣ дни. Атина и Цетина) 89

ГЛАВА IX — Празденствата по случай коронацията на Александъръ III.

(Настроението на Князя въ началото на тържествата по случай коронацията. Пристигането на Императора въ Москва. Инцидентътъ съ князъ Батембергски. Интригитѣ на Соболевъ и Каулбарсъ. Депутацията водена отъ Сукнаровъ, желае ауденция, въпрѣки желанието на Князя. Спрѣчкванията между Князя и Н. К. Гирсъ. Последната ауденция на Негово Височество при Императора. Заминаването на Князя за Берлинъ и Ишлъ. Моето завръщане въ София) 111

ГЛАВА X — Обтегнатость въ отношенията съ Русия и моето принудително напускане на България.

(Пропагандата на регента Каулбарсъ противъ Князя между рускитѣ офицери. Опитътъ на генералитѣ да свалятъ Князя. Инцидентътъ между генералъ Каулбарсъ и менъ за смѣната на дежурния караулъ. Князътъ възстановява Търновската конституция. Пристигането на новия руски дипломатически представитель Йонинъ. Отказътъ на изпълняващия длъжностьта министъръ на войната генералъ Рюдигеръ да си подаде оставката. Отзоваването на генералъ-адютанта Лесовой и флигелъ-адютанта Ползиковъ въ Русия. Отзоваването на българскитѣ офицери отъ Русия и изключване на рускитѣ офицери отъ свитата. Пристигането въ София на флигелъ-адютанта на Александъръ III, баронъ Николай Каулбарсъ за сключване военна конвенция. Азъ получавамъ мъмрене и височайшо недоволство, и си подавамъ едновременно оставката отъ българската и руската армии. Моето заминаване и връщане въ Русия) 118

Приложения:

Писмото на генералъ Соболевъ до руския консулъ въ Русе, въ което се описва дейностьта на генерала въ България 134

Преводъ отъ французски на руски писмото на князъ Александъръ до Императора Александъръ III, отнасящо се до военни въпроси 137

Кратъкъ служебенъ списъкъ на автора 141

Печатни грѣшки

Страница	Редъ	Набрано	Трѣбва
1	отдолу 6	русяото	руското
1	отдолу 24	бѣ	би
16	отдолу 5,	тъкмо подъ главата	тъкмо надъ главата
35	отдолу 14	derigé	dirigé
	15	Conte	Comte
		prencière	princière
72	отгоре 24	Et puis, sommes les seule ici	Et puès nous sommes les seuls ici
76	отдолу 13	отзейка	остзейка
87	отгоре 8	Frinken	trinken
92	отдолу 17	на Императора	въ империята
133, 142	отгоре 20,22	Ванковски	Ванновскій
134	отдолу 20	der remerciement	des remerciements